

LA GRAN RAZZIA

TOM II – LA CAMPANYA D'EGIPTE

ROBERT CASANOVAS

NOVEL·LA HISTÒRICA

Resum

La Gran Razzia, Tom II — La Campanya d'Egipte (1798-1801)

Segon volum d'una saga històrica en quatre toms consagrada als espolis napoleònics, aquesta novel·la narra la més espectacular de totes les razzies: l'expedició a Egipte. El 19 de maig de 1798, tres-cents vaixells surten del port de Toló. A bord: un exèrcit de quaranta mil soldats i cent seixanta-set savis. La seva destinació és secreta. La seva missió, només ho és per al públic. Berthollet anomena l'empresa, en els seus apunts privats, operació d'adquisició. Bonaparte la diu expedició científica. Són dos noms d'una mateixa realitat — la que la novel·la segueix pas a pas, des de la presa de Malta fins a les ribes del Nil, i fins als tallers parisencs on neixà la Descripció d'Egipte. A través dels carnets de Denon, els teodòlits de Jomard, els pots de Geoffroy Saint-Hilaire i els silencis de Berthollet, es revela la mecànica íntima del pillatge il·lustrat: la bellesa del gest erudit i la violència de la razzia que dissimula. I als marges, Hassan ibn Youssef — intèrpret, testimoni, memòria — anota allò que els homes del saber no escriuen. Al final del viatge, una pregunta resta sense resposta: quina diferència hi ha entre endur-se una cosa i endur-se la seva imatge? La Pedra de Rosetta és a Londres. Els gravats són a París. Egipte, per la seva banda, resta a la vora del seu riu.

L'Autor

Robert Casanovas, que ja ha publicat «L'habitació robada», «El testament era una falsificació» i «Saqueig», és professor agregat honorari i membre de la Societat Francesa d'Autors. Jurista apassionat per la història de les col·leccions artístiques, ha dedicat llargs anys a l'estudi de l'apropiació d'obres d'art per part dels estats. Com a president de l'ONG International Restitutions, ha produït nombrosos treballs acadèmics sobre el tema.

La gran razzia**Novel·la històrica en quatre toms**

Robert Casanovas

casanovas@hotmail.com

Dipòsit legal abril 2026 – ebook digital i versió en paper

© 2026 Casanovas. Tots els drets reservats

ISBN: 978-2-488999-31-1

www.international-restitutions.org

Coberta: Reproducció a mida real de la pedra de Rosetta inserida en un teatre d'òptica, al Musée Champollion de Vif (Isère, França)

17 de juliol de 2022 – Julien Peytard

Versió catalana**Tom II****1798-1801 – La campanya d'Egipte****3ª edició revisada i corregida**

Del mateix autor:

Del mateix autor:

L'habitació robada (novel·la històrica)

El testament era una falsificació (novel·la històrica)

Saqueig (novel·la històrica)

La grand razzia – Volum I – El Naixement del Sistema (novel·la històrica)

ADVERTÈNCIA

Aquesta novel·la és una ficció històrica basada en investigacions reals.

Totes les obres esmentades van ser efectivament preses durant les conquestes franceses entre 1794 i 1813.

La majoria dels personatges van existir.

El desenvolupament dels esdeveniments reproduceix fets autèntics i verificats.

Per necessitats de la narració, s'han pogut imaginar personatges, escenes i diàlegs.

La versió original de la novel·la, redactada en francès, ha estat traduïda a diverses llengües estrangeres. Les versions traduïdes poden contenir errors lingüístics, contrasentits o imprecisions.

TAULA DE CONTINGUTS

Tom II

Capítol I: L'Orient en armes

Capítol II: La remuntada del Nil

Capítol III: El temps dels savis

Capítol IV: La desfeta i el retorn

LA GRAN RAZZIA

Novel·la històrica en 4 toms

TOM II - LA CAMPANYA D'EGIPTE (1798-1801)

CAPÍTOL I: L'ORIENT EN ARMES

I - De Tolon a Malta

El matí del 19 de maig de 1798, Claude-Louis Berthollet va recollir al moll de Tolon un fragment de corda enquitranada i se'l va acostar al nas. Al seu voltant, més de tres-cents vaixells salpaven enmig d'un terrabastall de cadenes i de comandaments. La corda feia olor de quitrà de pi d'Escandinàvia, de sal de la Mediterrània i d'alguna cosa que no identificava de seguida. Una resina vegetal, potser màstic de Quios. Se la va tornar a posar a la butxaca per analitzar-la a bord. El moll vibrava sota els seus peus. Aquella olor li recordava el *Bel Paese*.

El 1796, Bonaparte l'havia enviat a Itàlia amb Gaspard Monge. La missió: identificar, a les col·leccions dels prínceps italians, allò que mereixia anar al Louvre. Havien recorregut els palaus de Milà, de Bolonya, de Roma, prenent nota dels títols i de les dimensions. Després, els quadres havien viatjat dins de caixes, emmarcats per separat, embolicats amb mantes. Alguns havien arribat malmesos. D'altres no.

No ho havia trobat difícil. Era ciència aplicada: identificar el valor d'un objecte, assegurar-lo, traslladar-lo. La mateixa lògica que allà, amb altres objectes. Ho sabia des del primer moment. Aquella expedició produiria el mateix que a Itàlia, a una escala més gran. Allò que Bonaparte anomenava expedició científica, Berthollet, en les seves notes privades, ho anomenava operació d'adquisició. La paraula era més exacta.

La diferència era Egipte. Itàlia tenia col·leccionistes, mercats, preus. Egipte tenia tombes segellades des de feia tres mil·lennis. A la coberta de l'Orient, vaixell almirall de cent vint canons, Bonaparte observava com la flota es posava en moviment. Els homes ignoraven quina era la seva destinació.

Monge gargotejava equacions a la tapa de la llibreta mentre els vaixells maniobraven. No mirava el moll. Monge mai no mirava allò que no era calculable.

Més avall, a l'entrepont C, Edme-François Jomard tensava un cordill entre dues politges per mesurar la longitud d'un passadís. Acabat de sortir de l'Escola Politècnica vuit mesos enrere, abandonava França per primera vegada. El cordill marcava tres metres seixanta-dos. Un cop coneguda la mesura, la va multiplicar mentalment pel nombre de passadissos comptats i en va deduir una estimació de la longitud del vaixell amb un marge de dos metres.

Jean-Baptiste Fourier, matemàtic de trenta anys, professor de l'Escola Politècnica, s'havia instal·lat en una cabina de la coberta superior amb una pila de memòries sobre les equacions algebraïques que no obriria durant la travessia. Allò que l'havia decidit a embarcar no era la ciència de camp —no en tenia cap pràctica—, sinó la perspectiva d'una civilització sencera per mesurar.

Dominique-Vivant Denon va contemplar llargament l'horitzó buit.

A la seva cabina, exigua, ordenava el material per tercera vegada des de l'embarcament. Primer, les llibretes de croquis, classificades per format. Els carbonets dins l'estoig de cuir. Les plomes, les tintes negra i bistre, els pinzells de diferents gruixos dins un rotlle de tela. Aquella ordenació se la sabia de memòria —cada eina al seu lloc, cada lloc amb la seva funció— com un gramàtic coneix la seva llengua. No per parlar-la, sinó per no perdre-la mai. Tornar-la a fer li donava la sensació de controlar

alguna cosa. Egipte encara no tenia forma dins la seva ment. El seu material, en canvi, sí. Va pensar: si tota la resta va malament, almenys tindrè les eines en ordre. Sens dubte, aquesta era la definició del treball seriós. Començar per allò que es pot controlar.

Bonaparte l'havia reclutat amb una carta de deu línies: *dibuixareu els monuments*. Això li havia bastat. Havia acceptat sense preguntar on, ni quan, ni en quines condicions.

La flota va trigar diverses hores a sortir de la rada. Des de la riba, dones ploraven i nens agitaven mocadors. Denon va veure com la costa s'allunyava.

—Teniu por? —li va preguntar Jomard.

—No. Estic impacient. És diferent.

Mentre els vaixells agafaven l'alta mar, va dibuixar de perfil el rostre de Bonaparte il·luminat per la llum del matí. Aquell croquis figuraria, anys més tard, a la primera edició del seu *Voyage*.

Més d'un mes de navegació separava Tolon d'Egipte, amb una escala a Malta. La flota va travessar la Mediterrània mantenint un silenci de navegació relatiu, i va esquivar Nelson tant per sort com per disciplina. La primera escala no va ser Alexandria.

Els primers dies, el mar va estar en calma. Els savis van envair les cobertes, traient els instruments, prenent mesures, anotant la direcció dels vents. Jomard calculava la velocitat de la flota comptant els nusos. Els naturalistes pescaven espècimens amb la xarxa. Les llibretes de Denon s'omplien de croquis. Les veles inflades, els cascots foscos, la llum canviant sobre l'aigua. No sabia dibuixar el mar tan bé com els monuments, però ho intentava. Tothom ho intentava.

Bonaparte, per la seva banda, passava els dies llegint. Havia embarcat una biblioteca de campanya seleccionada minuciosament. Les campanyes d'Alexandre, els comentaris de Cèsar, la història de Políbi, les relacions dels viatgers àrabs a Egipte. Llegia de pressa, fent orelles a les pàgines, anotant els

marges amb una lletra atapeïda. Un matí, Monge el va sorprendre rellegint una vegada més el relat del viatge de Volney a Síria i a Egipte, publicat onze anys abans.

—Volney és pessimista —va dir Bonaparte sense alçar els ulls—. Només ha vist la decadència. Nosaltres veurem les fonts.

Bonaparte va tancar el llibre i se'l va posar als genolls. Monge hi va reconèixer un tret característic: Bonaparte no llegia per ser contradit. Llegia per trobar precedents d'allò que ja volia fer.

La biblioteca de l'Orient constituïa una institució per si sola. Bonaparte l'havia preparada com una petita acadèmia flotant. Sessions de lectura en veu alta al vespre, discussions sobre les obres que s'havien endut, debats sobre la història antiga d'Egipte. Aquelles vetllades reunien, al voltant de la taula de la gran cabina, els principals savis i els oficials interessats per les lletres. Es llegia Herodot, es discutia Tucídides, s'argumentava sobre les causes de la caiguda de Roma. Bonaparte presidia i intervenia sovint, mostrant una cultura històrica real que impressionava els professors de l'Institut.

—La qüestió que m'interessa no és per què moren les civilitzacions. És per què duren. Egipte va durar tres mil anys. Què fa que un Estat sigui tan estable durant tres mil·lennis?

Fourier va avançar una hipòtesi sobre la regularitat de les crescudes del Nil i la previsibilitat de les collites. Li agradaven els exemples històrics perquè donaven a les idees abstractes el pes de la durada. Mil·lennis de crescudes regulars: era una demostració que les matemàtiques soles no podien produir. Allò que l'interessava d'Egipte, fins i tot abans d'arribar-hi, era precisament això: una civilització que havia resolt problemes complexos —irrigació, arquitectura, astronomia— sense l'àlgebra que ell ensenyava als seus estudiants. La solució havia precedit la teoria. Era pertorbador i fascinant alhora. Berthollet va parlar de la concentració del poder en una administració central. Denon va respondre que no ho sabia, però que esperava trobar elements de resposta als monuments.

Bonaparte es va inclinar cap a Berthollet.

—A Itàlia vam negociar amb prínceps. Aquí no hi ha prínceps. Només hi ha tombes i monuments que ningú no reivindica. Allò que prendrem fa molt de temps que no té cap propietari viu. És una diferència considerable.

Berthollet va respondre que l'absència de propietari viu no significava l'absència de propietari. Però ho va formular en veu baixa, i Bonaparte ja havia tornat a agafar el llibre. Berthollet va mantenir encara una estona els ulls fixos en la flama de la llàntia. Sabia —des de Venècia, des de Milà— que la paraula justa i la paraula eficaç no sempre eren les mateixes. Bonaparte no li demanava l'opinió. Li demanava que validés una conclusió ja treta. Aquest era el preu de l'expedició, i Berthollet l'havia acceptat en pujar a l'Orient.

El desè dia, el temps va canviar. Un vent del nord-oest va obligar la flota a modificar el rumb. Els vaixells es van dispersar lleugerament abans de reagrupar-se sota les ordres de l'almirall Brueys. Uns quants soldats van caure malalts. Diversos savis també, entre ells Monge, que va passar dos dies estirat a la llitera, pàl·lid i silenciós, amb una gibrella a l'abast de la mà, incapaç d'obrir un llibre per primera vegada en anys. Els qui el coneixien sabien que aquell silenci equivalia a una confessió. Monge malalt no es queixava. Esperava, resignat, que el seu cos es dignés reprendre la feina.

Denon va continuar els dibuixos des de la coberta, immune al mareig. El mar tenia un blau que mai no havia vist en pintura. Un blau violent, gairebé agressiu, que no tenia res a veure amb les marines de Claude Lorrain. Calia una altra manera de pintar el mar per reproduir aquell blau. Ningú no ho havia fet encara.

La qüestió de la destinació va quedar molt de temps sense resposta.

Bonaparte havia distribuït entre els oficials unes instruccions segellades que només s'havien d'obrir en alta mar. Els soldats

feien conjectures. Se sentien els noms més diversos: Anglaterra, Portugal, Irlanda, les Antilles, Malta, l'Índia. Alguns, els més assabentats, murmuraven Egipte, però aquell nom semblava tan llunyà i tan improbable que pocs s'atrevien a creure-hi. Aquell dia, les especulacions es van disparar.

L'endemà, Bonaparte va deixar entendre als seus oficials superiors quina era la destinació. Egipte. La costa africana de la Mediterrània. El Nil, les piràmides, els deserts del Sahara, les ruïnes de Tebes i de Memfis. El rumor va córrer de pressa entre els savis. Les reaccions van variar segons el temperament de cadascú i allò que més temia. Berthollet va reflexionar immediatament sobre les implicacions químiques de les aigües del Nil i les propietats del natró egipci. Monge, encara convalescent del mareig, va respondre simplement que esperava que trobarien aigua potable. Jomard no va preguntar res. Es va tancar a la cabina i va passar dues hores rellegint les seves notes sobre els sistemes d'irrigació antics. Preferia comprendre allò que anava a veure.

Denon va treure Herodot de la bossa. El llibre es va obrir per si sol a l'evocació de les piràmides. L'enquadrernació tenia els seus costums, com ell els seus. Va recórrer la descripció del llac Meris, del laberint d'Hawara, de les piràmides de Gizeh vistes pel viatger grec cinc segles abans de la nostra era. Dos mil tres-cents anys separaven Herodot d'aquell moment. Les piràmides, elles, continuaven allà. Denon va tancar el llibre sense assenyalar la pàgina. El lloc se'n recordaria tot sol.

Després de costejar Sicília a una distància prudent, l'esquadra havia posat rumb al sud-est. El sol sortia més d'hora i es ponía més tard. La calor augmentava, anunciant les latituds que els esperaven. Soldats que mai no havien sortit del nord de França miraven l'horitzó amb una curiositat barrejada d'aprensió. Per a molts, aquell mar ja era la vora del món conegut.

La nit del divuitè dia va ser la més bella de tota la travessia. No la més dolça —l'aire conservava encara la calor del dia i feia olor de

quitrà i de sal—, sinó la més clara. Un cel sense núvols, una lluna en quart minvant, sortida feia poc, que il·luminava amb una llum freda i precisa, com si algú hagués posat un fanal a l'horitzó. Les veles blanques de les fragates lluïen com paper humit. Els cascots negres dels vaixells de línia retallaven ombres nítides sobre l'aigua en calma. Amb prou feines se sentien les onades —només el grinyol lent dels pals, el batec sord de les veles que buscaven el vent— i, de molt lluny, una cosa que podia ser una veu humana o el crit d'un ocell nocturn.

Bonaparte va anar a trobar Denon cap a mitjanit. Era un costum que havia pres en pujar a bord. Rondes nocturnes per la coberta, sol o gairebé, mentre els seus oficials dormien. Es va repenjar a la barana sense dir res durant molta estona.

—Dibuixeu millor de nit que de dia.

—La nit suprimeix els detalls inútils. Només en queden les formes essencials. És més honest. Res de nou. Tot ha estat vist ja. Però encara no s'ha dibuixat res amb precisió. Herodot descriu les piràmides sense mesures. Estrabó les esmenta sense comprendre-les. El que jo vull fer és tornar amb imatges de les quals no es pugui dir que són aproximades.

Bonaparte va assentir amb el cap. Era una manera de pensar que entenia. Al lluny, a babord, s'endevinava una línia fosca que podia ser la costa siciliana o una massa baixa de núvols. Cap dels dos no va preguntar a l'oficial de guàrdia què era.

Aquella mateixa nit, a diversos dies de mar cap a ponent, l'esquadra de Nelson buscava la flota francesa sense saber on era. Dues flotes, un sol mar i la foscor entre elles. Si els vents haguessin bufat d'una altra manera, tot allò que Denon s'enduria a les llibretes hauria naufragat amb els vaixells. El que sortiria o no sortiria no dependria només dels homes. Dependria també dels vents.

El 9 de juny, després de tres setmanes de navegació, els vaixells francesos es van presentar davant la Valletta.

L'illa de Malta, en poder de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem des del 1530, guardava l'entrada de la Mediterrània oriental amb les seves fortificacions, tingudes per inexpugnables.

Bonaparte va convocar els seus principals generals i els savis davant les muralles.

—Aquestes muralles van resistir quaranta mil turcs el 1565. Però els cavallers que les defensen avui són vells, dividits i sense diners. No cal que les prenguem per assalt. Només cal que esperem.

El general Louis Desaix, oficial de perfil ascètic que comandava una de les divisions de l'exèrcit, va intervenir.

—General Bonaparte, la informació que teniu sobre la divisió interna de l'Orde és fiable?

—Els cavallers de Malta estan dividits en faccions rivals. El Gran Mestre és feble. No lluitaran. Hi entrarem aviat.

Monge va creure que havia de fer una pregunta.

—General, quina justificació donareu per atacar Malta, que no està en guerra amb França? L'Orde de Sant Joan és una institució sobirana reconeguda internacionalment des de fa molt de temps. Aquesta agressió no corre el risc de provocar reaccions diplomàtiques negatives, sobretot del papa i de les potències catòliques europees?

—Monge, estimat amic, tu ets matemàtic. Calcula quant de temps podem resistir a Egipte si els anglesos ens bloquegen les rutes. Malta és el forrellat. Pel que fa a la justificació diplomàtica, no és cosa teva. El meu ajudant de camp se n'ocupa.

Monge va callar. Havia entès el límit.

El desembarcament es va efectuar simultàniament en diversos punts de l'illa i va agafar els defensors desprevinguts. La resistència va durar tres dies. Malta va capitular el 12 de juny.

L'inventari va revelar quantitats sorprenents de metalls preciosos. Prou per finançar diversos mesos de campanya. Denon va

recórrer la gran sala del tresor que els comissaris inventariaven caixa per caixa.

La riquesa de l'Orde era sobretot monetària: lingots de plata, monedes d'or, orfebreria litúrgica. Entre tres i quatre milions de francs, segons l'estimació de Berthollet.

Però el que el va retenir era en un altre lloc. A la sagristia de la catedral de Sant Joan, els soldats despenjaven quadres. La volta de la nau —un cicle monumental de Mattia Preti sobre la vida de sant Joan Baptista, pintat directament sobre la pedra entre 1661 i 1666— era impossible d'emportar: massa gran, massa fixa. La deixaven. Però els quadres de cavallet es podien emportar.

Va identificar diverses teles de Preti: una *Decapitació del Baptista*, fosca i violenta, arrencada de la seva capella; retrats de grans mestres de l'Orde; una gran *Resurrecció de Llätzer* d'escola napolitana que enrotllaven sense cap precaució.

Denon també va veure allò que no s'emportaven. A l'oratori dels novicis, penjada com a retaule des del 1608: la *Decapitació de sant Joan Baptista*, la tela més gran del Caravaggio, tres metres seixanta per cinc metres vint de tempesta negra i vermella. El botxí s'inclina sobre el cos decapitat, la sang del qual forma un bassal. En aquesta sang, el pintor hi va traçar la seva signatura: *f. Michelangelo*. L'única tela que va signar mai, i va triar signar-la amb la sang de la seva víctima. Ell mateix havia matat un home. La pintura ho sabia.

Un soldat s'hi va acostar per avaluar si es podia despenjar. Denon li va posar la mà al braç.

—Aquesta no se n'anirà. Va ser pintada per a aquest mur. Moriria en un vaixell.

El soldat va mirar Denon una estona, després la tela, després va arronsar les espatlles i se'n va anar a mirar una altra cosa. El quadre es va quedar.

Va anotar a la llibreta les dimensions, el tema, la signatura, i després es va quedar davant la tela sense escriure. Aquell quadre

tenia una propietat rara. Examinava l'espectador al seu torn. No pas el sant decapitat, sinó el botxí, inclinat sobre el mort, o el carceller que gira el cap, semblava interrogar qui observava l'escena: i tu, què t'emportes?

L'orfebreria de l'Hospital de l'Orde —safates de taula, canelobres, copons— va ser confiscada del tot. L'hospital de Malta tenia sòls de marbre, tapissos, una vaixel·la de plata que, segons deien, era única a Europa. Es fondria en barres. Els malalts que hi vinguessin serien atesos amb escudelles d'estany.

El mateix procés, va pensar. Cada conquesta finançava la següent.

La Tenture des Indes, tapisserie teixida als Gobelins a partir de cartrons inspirats en pintures portades del Brasil pel príncep Joan -Maurici de Nassau--Siegen, de colors encara vius, que representava elefants, lloros, fortalezes tropicals, escenes de cort exòtiques. Regal de Lluís XIV. El rei de França havia donat a l'Orde dels cavallers allò que l'exèrcit de França estava a punt de confiscar.

Va anotar les dimensions. Dos metres cinquanta d'alçada, uns cinc metres d'amplada les més grans. Llana i seda. Es podien enrotllar. No ho estaven. Els soldats no havien tingut temps o no n'havien entès el valor.

—Deixeu els tapissos —va dir Denon al sotsoficial que supervisava l'inventari—. Ja pertanyen a França des de Lluís XIV.

Fora, carregaven les caixes a les llanxes. L'or, la plata, els manuscrits, els quadres designats. La biblioteca de l'Orde, milers de volums en llatí, en francès, en àrab, en turc, va ser deixada. No hi havia lloc. No hi havia temps. Els soldats de la Revolució saquejaven de pressa. Els erudits recollien allò que quedava.

La biblioteca comptava uns vint mil volums. Incunables, manuscrits medievals, tractats de navegació i de cartografia acumulats des del segle XII. Els soldats no sabien què fer amb els llibres. Un sergent va preguntar si valien res. Denon va respondre que sí, alguns. El sergent va fer notar que no tenia

caixes. Denon en va trobar dues i hi va posar ell mateix els manuscrits més antics. Un centenar de volums, triats per instint, sense catàleg, sense cap altre criteri que l'antiguitat aparent del pergami. La resta —prop de vint mil volums— va quedar als prestatges.

La guarnició francesa que es mantindria a Malta els faria servir durant dos anys com a paper d'embalatge i com a combustible.

Berthollet va anotar a les seves observacions, mentre veia com les llanxes carregades s'allunyaven cap als vaixells: «Flandes havia estat metòdica, Itàlia havia estat docta, Malta havia estat precipitada. Cada campanya tenia la seva manera de saquejar segons el temps disponible i els homes presents. Egipte seria una altra cosa. No pas una ciutat per buidar en tres dies, sinó un país per recórrer durant mesos. El saqueig hi seria lent.»

La flota va llevar l'àncora el vespre del 19 de juny. A coberta, Denon mirava com la Valletta s'allunyava. Una ciutat de pedres daurades, unes muralles que baixaven fins al mar, uns campanars barrocs. Als magatzems, les caixes apilades amb l'or i la vaixella de plata. A les seves llibretes, els dibuixos de les fortificacions, de la catedral, del port. Allò que s'emportaven i allò que deixaven. Ja llavors sabia que no tornaria a veure Malta.

L'or es podia refondre. Les obres d'art, un cop desplaçades, no tornaven mai.

II - D'Alexandria al Nil

L'1 de juliol, després d'una travessia durant la qual els francesos havien esquivat Nelson en diverses ocasions, les talaies van assenyalar les costes baixes d'Egipte. Una olor de sorra calenta i de sal. Monge ja era a coberta a trenc d'alba.

—Alexandria. Euclides, Eratòstenes, Ptolemeu. Set-cents mil volums cremats. Mireu què n'ha quedat! —va exclamar Bonaparte.

Monge va escrutar la costa.

—A dir la veritat, general, aquesta ciutat d'ara no sembla correspondre gaire a les descripcions glorioses que llegim en els textos antics. Més aviat sembla ruïnosa i provinciana. On són els monuments magnífics, els temples, els palaus, la gran biblioteca? Bonaparte va somriure.

—Tot això ha desaparegut. Romans, bizantins, àrabs, otomans. L'Egipte antic ja només existeix en les seves pedres. Per això som aquí.

El desembarcament va començar a la tarda, amb una forta mar de fons. Els soldats van baixar a les llanxes, que els van portar fins a la platja, on van saltar a l'aigua poc fonda i van xipollejar fins a la sorra sota un sol de plom. L'olor va arribar abans que tota la resta. Una cosa càlida i mineral, de peix i de fum, l'olor d'una ciutat antiga que no s'esperava que la sorprenguessin.

Els savis van desembarcar a última hora del dia, un cop presa la ciutat. Alexandria no era allò que havien llegit. Quinze mil habitants, carrers estrets, cases de tova que s'esmicolaven.

Denon va posar per primera vegada el peu a terra egípcia i va mirar al seu voltant amb una decepció que no va intentar amagar.

—És de debò, això? Ruïnes i barraques?

La columna de Pompeu s'alçava a cinc-cents metres, sola dins el cel de sorra. Vint-i-set metres de granit roig d'Assuan sobre un pedestal de pedres escairades. No tenia cap relació amb Pompeu. Havia estat erigida cap al 297 de la nostra era en honor de l'emperador Dioclecià, després que aquest hagués aixafat una revolta alexandrina.

El fust era monolític, un sol bloc de dues-centes tones, polit feia quinze segles, encara llis al tacte sota la pols. El capitell corinti del capdamunt havia perdut algunes fulles d'acant, però continuava sent llegible. Jomard en va prendre les mesures amb els seus instruments: diàmetre a la base, dos metres setanta-un; al capdamunt, un metre noranta. La columna era lleugerament ahusada. Els artesans havien calculat la il·lusió òptica que faria

que el fust semblés perfectament recte a l'ull des de terra. Quinze segles després, el càlcul encara funcionava.

Al pedestal, uns blocs escampats portaven fragments d'inscripcions jeroglífiques, reutilitzats en la construcció romana, probablement arrencats d'un temple faraònic anterior. Aquesta pràctica de la reutilització travessava tota la història egípcia. Els romans saquejaven els temples per a les seves construccions, els àrabs saquejaven les construccions romanes, els otomans saquejaven les construccions àrabs. Cada capa servia de pedrera per a la següent. La columna de Pompeu reposava, ella mateixa, sobre pedres que ja havien servit en un altre lloc.

Denon va dibuixar la columna des de tres angles diferents. De cara, de tres quarts, de perfil des del nord. Aquell monument de dues-centes tones estava condemnat a servir de punt de referència als vaixells que entraven al port. El seu dibuix s'afegiria a les làmines de *la Description*. La columna es quedaria allà. La seva representació aniria a París, a Londres, a Viena.

Alexandria era decebedora. Massa segles superposats. Però el Nil s'obria davant d'ells. Els veritables descobriments eren en un altre lloc.

La presa de la ciutat havia costat uns tres-cents morts i ferits francesos. Kléber, tocat al cap, havia sobreviscut. Bonaparte havia establert el seu quarter general al palau del governador otomà i havia convocat els notables per explicar-los, en una proclama traduïda a l'àrab, que l'exèrcit francès venia a alliberar Egipte de la tirania mameluca i a restaurar els drets del soldà otomà legítim.

—Pobles d'Egipte —proclamava el text—, us diran que vinc a destruir la vostra religió. No ho cregueu. Vinc a restituir-vos els vostres drets i a castigar els usurpadors. Som veritables musulmans. No hem sotmès el papa i els cavallers de Malta?

Mentre Bonaparte organitzava l'administració d'Alexandria, els savis començaven els seus primers treballs. Denon va cercar les

petjades de la grandesa ptolemaica. Se'n van trobar ben poques. Alexandria la Gran gairebé havia desaparegut.

Denon va passar la primera nit sense dormir. No per inquietud, sinó perquè els carrers continuaven bronzint d'una vida nocturna que encara no havia sentit mai. Veus en àrab, gossos vagabunds, el soroll d'una font en un pati invisible, les crides a l'oració que ressonaven des dels minarets abans de l'alba. Es va instal·lar a la finestra amb la llibreta i va dibuixar allò que no veia, amb les orelles guiant-li la mà. Els traços eren incerts. Va deixar que ho fossin. La nit va ser llarga.

L'endemà al matí, va sortir amb Jomard a recórrer la ciutat. Aquest portava el teodolit i prenia mesures a cada cruïlla. Denon esbossava les façanes, els rostres dels suqs, un dromedari ajagut a la pols, un grup de nens que miraven passar els soldats francesos amb una barreja de curiositat i de recel. Cap dels dos no parlava àrab. Es comunicaven amb els habitants per gestos, per somriures, amb monedes.

—L'Egipte que estudiarem no és només l'Egipte antic —va dir Denon a Jomard mentre dibuixava una porta de fusta tallada amb motius geomètrics—. Aquí hi ha diversos milers d'anys de capes superposades. Cada capa ha cobert l'anterior sense esborrar-la del tot.

—Cosa que complica els aixecaments —va afegir Jomard—. Les vostres capes superposades plantegen un problema de mètode. Si tot pertany a tot, no es pot datar res. Quan un bloc de granit antic és reutilitzat en una casa del segle XVIII, a quin període pertany?

—A tots dos. Aquest és el problema i aquest és l'interès.

El mercat del peix havia revelat a Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, jove naturalista membre de la Comissió de Ciències i Arts, una desena d'espècies mediterrànies que encara no havia vist enlloc com a espècimen. En va comprar diverses de les quals ignorava el nom, les va embolicar curosament amb sal i les va fer portar a

l'allotjament per dissecar-les al vespre. Els companys d'habitació van protestar per la pudor. Ell va respondre que l'olor de la ciència era preferible a la ignorància.

Per la seva banda, Berthollet es va interessar pels tints del mercat. Els teixits exposats pels mercaders presentaven coloracions que no reconeixia. Uns índigos molt profunds, uns vermells que no tenien el to de la garança, uns grocs que tiraven a safrà. Berthollet va prendre mostres de fibres tenyides, les va enrotllar en paper i les va etiquetar amb cura.

Mentre els savis exploraven els mercats d'Alexandria, cadascun segons la seva especialitat, Bonaparte no passejava.

Calia organitzar la guarnició, establir relacions amb les autoritats locals, resoldre les qüestions d'avituallament, preparar la marxa cap al Caire. Va rebre els notables assegut en una butaca que havia fet portar del seu vaixell, envoltat dels seus ajudants de camp. Es van presentar amb la prudència dels qui encara no saben si els nouvinguts es quedaran.

L'exèrcit, mentrestant, es preparava. Els soldats omplien les cantimplores, carregaven els muls, comprovaven les municions. S'havien contractat guies egipcis. Homes que coneixien el camí del desert i els punts d'aigua. Miraven aquells preparatius amb fatalisme. Havien vist passar moltes tropes per aquell corredor entre el mar i el desert.

Bonaparte no s'amoïnava pels càlculs hidrològics. Observava el desert. Des de la terrassa del palau on s'allotjaven els savis, es veia al sud la línia neta on s'acabava la ciutat i començava la sorra. Una línia recta. A un costat, les cases, els jardins, les palmeres, la presència humana organitzada de temps enrere. A l'altre, res. Una extensió uniforme fins a l'horitzó, sense una ombra, sense una variació de color, sense un senyal de vida.

El 6 de juliol, Bonaparte va donar l'ordre de marxa. Dos-cents vint quilòmetres separaven la costa del Caire. Entremig: el desert. Ningú no ho havia dit clarament als savis.

Quaranta graus a l'ombra des de la primera hora. Gens d'aigua entre els pous. Soldats que morien caminant, abatuts no per l'enemic sinó pel sol. No es moria d'un sol cop. Un s'aturava. Queia de genolls. No es tornava a alçar. Les columnes continuaven. Ningú no va trencar el pas per romandre al costat d'un home caigut a terra.

Bonaparte caminava a peu com els seus soldats, en columnes paral·leles a través del desert. Els savis, mal adaptats, seguien com podien. Diversos es van desmaiar. Denon dibuixava els paisatges caminant.

Monge trontollava, recolzat en un bastó de marxa improvisat. Bonaparte, en veure'l en aquell estat, va ordenar que li donessin aigua de la seva pròpia reserva.

—Beu, Monge —va dir Bonaparte allargant-li la cantimplora—. Has de sobreviure a aquesta marxa.

Monge va beure uns quants glops d'aigua tèbia, de gust metàl·lic. Va estar a punt de dir gràcies, i es va contenir. No es donaven les gràcies a un general per un glop d'aigua com se les donava a un amic. Monge va retornar la cantimplora sense dir res. Bonaparte ja havia mirat cap a una altra banda.

—Totes les grans empreses tenen les seves proves —va continuar Bonaparte, posant-li la mà a l'espatlla—. Alexandre va caminar fins a l'Índia durant vuit anys. Marco Polo, vint-i-quatre anys lluny de Venècia. Nosaltres resistirem.

Les columnes avançaven per un paisatge on gairebé no creixia res. Alguns matolls espinosos. De tant en tant, un poble de tova. Fel·làs que veien passar l'exèrcit des de les seves portes sense dir paraula. La calor era diferent de tot el que els soldats havien conegut. No venia només del sol, sinó del mateix sòl, com si tot el desert fos un forn obert. Les cantimplores es buidaven. Se les omplia als pous quan se'n trobava algun. L'aigua tenia un gust de terra i de sal, però ningú no es queixava.

El quart dia, cap al migdia, un murmurí va recórrer les columnes. Els soldats van alçar el cap. Al davant, més enllà de la línia tremolosa de la calor, una banda verda es dibuixava a l'horitzó. El Nil. Alguns es van posar a córrer. Els oficials no els van aturar. Ells també van córrer.

Quan les primeres files van arribar a la vora, els homes van caure de genolls dins l'aigua sense ni tan sols treure's les motxilles. Van beure, es van rentar la cara, es van quedar immòbils dins el corrent com si es neguessin a sortir-ne. Darrere seu, les columnes continuaven arribant, alçant núvols de pols que queien sobre l'aigua.

Denon es va instal·lar a la vora amb els carbonets. Al davant, l'ample superfície d'aigua que esputava sota el sol de juliol, la franja fèrtil de pocs quilòmetres d'un verd intens, i després el desert, que començava exactament allà on s'acabava la irrigació.

—Mira, Jomard —va dir Denon al jove enginyer geògraf que s'havia assegut al seu costat per descansar—, aquí tens, per fi, el veritable Egipte.

—El que em sorprèn és la línia. A un costat, les palmeres, els conreus. A l'altre, el desert. A dos quilòmetres de la riba.

Jomard tenia raó. Tot depenia del Nil. A dos quilòmetres de la riba, hi havia el desert. Absolut, immediat. Egipte no era sinó un corredor d'aigua dins un continent de sorra.

L'aigua potable ja estava disponible. L'exèrcit recuperava forces. Jomard desplegava la seva regla graduada. Monge traçava equacions sobre fulls solts. Denon obria la llibreta de croquis. Els enginyers estudiaven els sistemes d'irrigació: sàquies, xadufs, canals de distribució. Tècniques mil·lenàries, encara en ús. L'aigua del Nil elevada mecànicament per arribar a camps situats uns quants metres més amunt. Senzill, eficaç, inalterat des dels faraons. Els botànics recol·lectaven frenèticament: palmeres datileres, sicòmors, lotus, papirs, plantes aromàtiques desconegudes a Europa. Geoffroy naturalitzava els ocells —ibis,

agrons— i omplia caixes. La fauna del Nil se li oferia: cocodrils a les ribes, hipopòtams esdevinguts rars, ocells migratoris a milers.

—Mireu aquests ibis —va etzibar Geoffroy a Berthollet—. Els egipcis els momificaven. N'havien fet el déu Tot. La saviesa, l'escriptura. Un ocell que es veu cada matí a la vora del Nil.

—Estimat Geoffroy, adorar un ocell com a déu em sembla el sùmmum de la superstició. La Il·lustració ho va corregir.

La Il·lustració havia superat moltes d'aquelles creences. Però Geoffroy comprenia una cosa que Berthollet es negava a veure. Venerar un ibis no era pas, probablement, pura superstició, sinó la forma que prenia, dins una civilització determinada, l'observació rigorosa de la natura. Els egipcis havien notat que l'ibis apareixia amb les crescudes del Nil. N'havien fet un déu. Els naturalistes del segle XVIII notaven el mateix i en feien equacions. La diferència era en el llenguatge, no en l'atenció dedicada al món.

Geoffroy havia començat a comprar des del primer mes. No en parlava als seus col·legues. Fourier, Monge, Berthollet no tenien una posició clara sobre la qüestió. Recol·lecció científica o apropiació personal? La distinció era borrosa.

Unes setmanes més tard, quan l'exèrcit ja s'havia acantonat al Caire, el mercat de Saqqara funcionava des que els soldats francesos havien demostrat que compraven. Fel·làs dels pobles veïns portaven allò que trobaven als camps i a les tombes. *Xauabtis* a desenes, escarabats a centenars, fragments de paper, amulets, monedes ptolemaïques verdes de patina. Denon hi anava al matí, abans que la calor fes esgotadora la caminada. Caminava lentament entre les paradetes improvisades, unes estores de jonc posades a terra, amb els objectes disposats al damunt. S'ajupia. Sospesava. Mirava. Allò que l'aturava no era sempre el més antic ni el més espectacular. Un *xauabti* de fusta pintada, figura funerària de quinze centímetres, amb els braços creuats sobre el pit en l'actitud d'Osiris, el rostre hieràtic, la perruca blava estriada de línies d'or finament traçades. El rostre

tenia la precisió tranquil·la dels retrats de cort. Algú l'havia mirat, algú havia volgut que fos reconegut en l'altra vida. Aquest *xauabti* havia acompanyat un mort durant trenta segles en una cambra funerària segellada. Ara era allà, sobre una estora de jonc, a Saqqara, sota el sol. El *xauabti* va ser embolicat en un drap i Denon se'l va posar a la bossa.

El fel·là va dir una frase. Denon no la va entendre. Es va girar cap a Hassan, l'interpret que l'exèrcit li havia assignat. Hassan va escoltar, es va mirar els peus i després va traduir en veu baixa.

—Diu que és la tomba del seu avantpassat.

Hassan va tornar sol al vivac aquell vespre. Va vorejar el mercat, que es buidava: els venedors havien desaparegut dins la pols del capvespre amb les seves piastres. Es va aturar al lloc on el fel·là havia estès els seus objectes. L'estora encara hi era. Una depressió a la sorra marcava on el *xauabti* havia reposat. Interpret des de feia quatre anys, havia traduït per a mercaders, notaris, oficials otomans i, ara, savis francesos. Havia après que traduir és triar entre paraules que mai no coincideixen del tot. La frase del fel·là —la tomba del seu avantpassat— l'havia traduïda amb exactitud. El que no havia traduït era el to.

Els dies següents, Denon va fer altres adquisicions.

Escarabats. Un de faiança blava que duia el cartutx de Tutmosis III, sisè faraó de la dinastia XVIII, gravat sobre la part plana amb una precisió que va comprovar amb la lupa: el tauler, l'escarabat, el disc solar. Tres mil dos-cents anys i el traç era intacte. Un segon d'esteatita negra que representava un coleòpter amb els èlitres finament detallats. Els egipcis havien observat l'escarabat fent rodolar la seva bola de fem cap al sol i hi havien vist el déu Khepri empenyent el sol a l'alba. L'havien posat a les tombes, sobre els cors dels morts, per assegurar-ne el renaixement.

Amulets. L'ull udjat de faiança turquesa, l'ull d'Horus, arrencat per Set en el combat i després reconstituït. Tres centímetres, una pupil·la pintada, unes línies d'art cosmètic que imitaven el

plomatge del falcó. Un Tot amb cap d'ibis de lapislàtzuli que els escribes duïen perquè el seu càlam no s'equivoqués. Una Sekhmet de cornalina d'un vermell fosc. Es portava perquè la guerra i les epidèmies no t'afectessin.

Denon va comprar també dos vasos canops d'alabastre —un tap amb cap de xacal, un altre amb cap de babuí—, guardians de les entranyes del mort. Setze centímetres d'alçada, l'alabastre translúcid, que deixava passar la llum amb un to de mel, com si la pedra encara fos viva. Fragments de papir coberts d'escriptura hieràtica, adquirits sense saber què deien. El que deien no canviaria pas el que eren.

El que deien, encara no ho sabia. Anys més tard, els orientalistes ho aprenrien: fórmules del *Llibre dels Morts*, invocacions protectores per al pas cap a l'altre món. Un papir semblant, comprat a Tebes per l'enginyer Simonel i conegut més tard amb el nom de papir Cadet, conté la fórmula 125, el judici de l'ànima davant Osiris.

El papir Cadet ingressaria al Gabinet de Manuscrits de la Biblioteca Nacional, amb la signatura *Égyptien 1 à 19*.

Però aquell matí a Saqqara encara no sabia res de tot això. El que l'aturava, ho comprava. El mercat es buidava. La calor pujava. L'endemà hi hauria altres estores, altres objectes, altres transaccions de les quals no escriuria totes les frases. Egipte era més gran que els seus quaderns. Ho sabia des del primer dia. Tot i això, continuaria.

A l'alba, Geoffroy tenia dotze pàgines de notes i una convicció. El cocodríl del Nil i el caimà d'Amèrica del Sud compartien una arquitectura òssia tan propera que no podia ser fortuïta. Aquesta convergència anatòmica a través de desenes de milers de quilòmetres i d'un oceà plantejava una pregunta a la qual la biologia de la seva època no tenia resposta.

Geoffroy encara no n'havia parlat amb ningú. La idea era massa diferent del que ensenyava la ciència del seu temps.

Geoffroy havia demanat a Denon que li mostrés les representacions d'animals als baixos relleus de Saqqara. Havien passat mitja jornada comparant els ibis de les pintures amb els ibis vius. Les pintures i els ocells s'assemblaven a la perfecció. Tres mil anys no havien canviat res. Denon havia dibuixat els dos un al costat de l'altre —el viu i el mort pintat— sense saber quin s'assemblava més a l'original.

III - La batalla de les Piràmides

El 21 de juliol, l'exèrcit va albirar les piràmides.

Les siluetes triangulars es dibuixaven a l'horitzó des d'una desena de quilòmetres. Els soldats es van aturar espontàniament. Ningú no havia donat cap ordre. Bonaparte, a cavall, les va mirar sense dir res.

Després es va girar cap als seus homes:

—Soldats, des de dalt d'aquestes piràmides, quaranta segles us contemplen.

Va fer un senyal als seus generals sense abaixar la veu:

—Bon, divisió esquerra. Desaix, divisió dreta. No ens movem. Deixem que vinguin.

Després, per a ell sol, una darrera vegada de cara a les piràmides:

—Posats a fer-ho, millor guanyant.

Van enviar els savis a l'interior dels quadres d'infanteria amb l'equipatge i els ferits. Es van trobar estrets entre les mules i els carros de munició, a l'alçada de l'espatlla dels soldats de les darreres files. Monge gairebé no hi veia res.

Des d'on era, només es podia veure el que passava a l'alçada d'un home: els peus que s'estrenyien, els fusells que se sostenien amb les dues mans, la suor a les nuques. La pols que pujava de l'est. La cavalleria mameluca que s'acostava, encara invisible. Un

soldat a la seva esquerra murmurava en alsacià. Monge no va entendre res. El to bastava. Es va preguntar, per primera vegada des de Tolon, si valia la pena, per a aquesta expedició, estar estret entre mules i carros mentre una cavalleria carregava a través de la pols.

El bramul va arribar abans del soroll dels cascos. Alguna cosa a l'aire, una vibració a la terra sota els seus peus. Després les primeres files van disparar i el fum negre ho va amagar tot. Les salves es van succeir amb cadència regular. En els intervals se sentien crits. Els dels homes que queien de cavall.

El que Monge no podia veure des de l'interior del quadre, els oficials a cavall ho veien. Murad Bei havia disposat les seves forces a l'est, entre els francesos i el Nil. Sis mil genets mamelucs, potser set mil, aplegats en formacions ondulants que canviaven de forma sense fixar-se mai. Ni línies. Ni files fixes. Una cavalleria que es desplegava com l'aigua sobre una superfície irregular. Els cavalls àrabs, més petits que les muntures franceses, galopaven en grups de cinquanta, de cent, canviant de direcció al senyal d'un cap que no es veia. Darrere seu, una pols ocre pujava fins a amagar el cel.

Bonaparte havia format les seves divisions en cinc grans quadres. Vint-i-cinc mil homes repartits en sis files de fondària, baionetes enfora, els oficials a l'interior amb l'equipatge. Era la formació teòrica que s'ensenyava a l'Escola Militar, la que no havia de cedir mai davant una càrrega de cavalleria. En teoria. Ningú a l'exèrcit no havia vist enlloc sis mil genets carregar alhora.

La primera càrrega va venir del sud-est. Mil genets, aproximadament, separats del gruix de l'exèrcit mameluc, que van esperonar de dret cap al quadre de Desaix. Els mamelucs duïen cimeteres, pistoles a la cintura, carrabines en bandolera. Alguns portaven cotes de malla que brillaven al sol. D'altres, robes de seda brodada. No era pas un exèrcit. Era una aristocràcia guerrera muntada a cavall, cada genet combatent per la seva pròpia glòria, sense cap ordre col·lectiu.

Van carregar a tot galop al llarg de tres-cents metres. El quadre de Desaix esperava. Dos-cents cinquanta metres. Els oficials cridaven que mantinguessin les files. Dos-cents metres. Els fusells es van alçar. Cent cinquanta metres. Bonaparte, des de la seva posició central, mirava sense moure's. Cent metres. La distància a la qual un infant podia distingir el rostre del genet que carregava. Setanta-cinc metres. L'ordre de foc.

La primera salva va encertar la càrrega de front. Les bales van copejar primer els cavalls, més amples que els homes, i després els genets, que s'inclinaven cap endavant o cap a un costat. A cinquanta metres, la càrrega es va alentir. No pas una aturada brusca. Un esmicolament. Els cavalls es negaven a avançar cap a les baionetes. Alguns genets aïllats van arribar fins al quadre. Colpejaven amb els cimteres contra els fusells creuats, però no podien penetrar les sis files de fondària. La segona salva els va abatre a boca de canó.

Els supervivents es van replegar. Però van seguir altres càrregues. Murad Bei llançava els seus esquadrons per onades successives, esperant trobar una escletxa a les formacions franceses. Cada onada es trencava contra els fusells. Al cap d'una hora, els quadres resistien encara. El terreny davant les posicions franceses estava cobert de cavalls morts i de genets ferits. El fum de la pólvora s'estancava en l'aire immòbil i formava una boira grisa que amagava les piràmides al fons.

Denon continuava dibuixant a cegues. Esquenes, fusells, el fum, un racó de piràmide per sobre dels caps. Des de l'interior del quadre, només en veia fragments: el clatell del soldat alsacià que tenia al davant, els fusells que s'alçaven i tornaven a caure, el fum acre que ho amagava tot. El que acabava de passar a l'exterior — les càrregues, les salves que trencaven els esquadrons mamelucs, el contraatac de la cavalleria francesa — no ho veuria. Només en conservaria el fum, la calor, la suor i el soroll.

Cap al final de la tarda, Bonaparte va llançar les divisions de Bon i de Vial a l'assalt del camp atrinxerat d'Embabeh, a la vora del

Nil. Les columnes d'infanteria van avançar a la baioneta. No era una persecució. Era una investida calculada per trencar la cohesió de l'enemic. Els mamelucs, atrapats entre les columnes i el riu, van retrocedir. Alguns es van ofegar intentant travessar el riu a cavall. A d'altres els va abatre a les ribes la infanteria francesa que els perseguia.

Murad Bei va comprendre que la batalla era perduda. Els seus genets, esplèndids individualment, no podien fer res contra una infanteria disciplinada que mantenia les seves posicions. Va donar l'ordre de retirada general. Menys de dues hores després de l'inici del combat, els mamelucs supervivents galopaven cap al sud i abandonaven el camp de batalla als francesos. Deixaven enrere diversos milers de morts. Els francesos comptaven menys de tres-cents morts i ferits.

Denon va dibuixar les piràmides amb els morts en primer terme. Era aquell esbós, no pas les pintures de triomf encarregades més tard, el que deia la veritat d'aquell dia.

L'exèrcit es va tornar a posar en marxa. I aleshores les piràmides van tornar. No com havien aparegut al matí, siluetes llunyanes dins la pols, sinó com coses d'una altra naturalesa. Creixien a mesura que s'hi acostaven d'una manera que no tenia res a veure amb la perspectiva ordinària. No era que es fessin més grans. Era que deixaven de ser comparables a res de conegut. A dos-cents metres, Denon va comprendre que s'havia passat la vida sencera imaginant monuments a escala d'home. Aquestes piràmides havien estat construïdes a escala d'una idea que els constructors tenien del que havia de durar. Eren enormes, impúdiques en la seva mida. Cap edifici europeu no hi era comparable.

Jomard, el jove polítècnic, va treure els instruments de mesura i va començar els aixecaments. Les xifres que va anotar aquell vespre —longitud de la base, angle d'inclinació de les cares, alçada estimada— constituïrien el primer aixecament científic precís de les piràmides de Gizeh. Aquella feina feixuga i

minuciosa, efectuada la mateixa nit de la victòria, resumia l'ambivalència de tota l'expedició.

Denon va examinar les piràmides, i després l'exèrcit que acampava al seu peu. Aquells monuments pesaven milions de tones. No anirien enlloc. Però els objectes que contenien eren una altra cosa. Les estatuets de les cambres funeràries. Els papirs. Els escarabats de faiança. Tot el que una mà podia aixecar i posar dins una caixa de campanya.

La nit va caure de pressa sobre l'altiplà de Gizeh. Els soldats van encendre els focs de vivac. La llum ataronjada de les flames donava a les pedres un color que encara no havia vist en cap pintura. Denon es va quedar dret molt de temps després que Jomard s'estirés sobre la seva manta, amb els ulls oberts cap al cel.

Passada la mitjanit, va agafar els carbonets i es va acostar a la Gran Piràmide. Les sentinelles no el van aturar. Les havien avisat que aquell civil amb el quadern voltava per tot arreu i no donava cap problema. Va vorejar la base fins a trobar un angle on la lluna il·luminava directament la cara oest. Els blocs eren més alts que un home. Escalats dos, tres blocs, es va asseure sobre el quart.

La pedra encara era calenta. No la calor difusa de l'aire. Una calor pròpia, interior, com si la massa de calcària hagués absorbit el sol del dia i el restituís lentament dins la nit. El palmell posat de pla. Cent quaranta-sis metres de pedra al damunt seu, invisibles en la foscor. Només veia les primeres filades de blocs que pujaven cap al negre.

Denon va provar de dibuixar. La lluna donava prou llum per distingir les juntes entre les filades, la lleugera irregularitat de les superfícies tallades a mà, l'ombra profunda dels intersticis. La línia de l'horitzó traçada allà on la piràmide tallava el cel, les files successives dels blocs que pujaven en graons. Era més senzill que el dibuix del dia.

Jomard el va trobar allà cap a la una de la matinada. Es va asseure al seu costat sense dir res, va examinar l'esbós al quadern, després la piràmide, després el quadern una altra vegada.

—Acabem de guanyar una batalla que ningú no recordarà haver perdut. D'aquí a mil anys, qui sabrà que Murad Bei va fugir cap al sud fa un moment? D'aquí a mil anys, aquesta piràmide haurà vist cent batalles com la nostra. No les comptarà. La pedra no comptabilitza les victòries dels homes.

—Els nostres quaderns ho escriuran —va afegir Jomard—. Hi ha una diferència entre saber i escriure. Però els nostres quaderns en donaran testimoni, si algú els llegeix.

—Els nostres quaderns. Això és el que queda de les victòries. Uns quaderns i unes piràmides.

Jomard va reflexionar. El cim de l'estructura li atreia la mirada.

—He calculat aquest vespre que la Gran Piràmide conté aproximadament dos milions tres-cents mil blocs. Si els obrers haguessin treballat deu hores al dia, tres-cents seixanta-cinc dies l'any durant vint anys, caldria posar un bloc cada dos minuts aproximadament, sense interrupció. Cap pausa. Cap error. Dos milions de vegades. El que em torba és que el càlcul funciona. No hi ha cap marge que s'ensorri. Van fer exactament el que havien previst fer.

Al lluny, els focs de vivac dels soldats pampalluguejaven a la plana. En algun lloc cap al nord, el Caire dormia. La piràmide, en canvi, no dormia.

Denon va examinar l'esbós una darrera vegada. La línia de la piràmide contra el cel nocturn, simple, absoluta. Mai no havia dibuixat res tan difícil de fallar. La forma era tan pura que era impossible no encertar-la.

Jomard es va alçar, es va espolsar la pols dels pantalons i va remuntar cap al campament.

L'endemà al matí, Denon va baixar a la Gran Piràmide amb Monge i l'arquitecte Balzac. Hi van entrar pel corredor que el

califa Al-Mamun va forçar al segle IX. Un túnel dins la maçoneria, tan estret que calia avançar doblegat en dos, amb les torxes fumejants a la mà. La calor de la vigília havia abandonat l'altiplà. La pedra era freda.

Al corredor ascendent es van creuar amb un soldat que tornava a baixar. Un jove, de divuit anys potser, amb la torxa a la mà esquerra i la mà dreta closa. Es va fer a un costat, contra la paret, per deixar-los passar. Denon va entreveure el que tenia a la mà dreta. Un escarabat de faiança blava, gros com una nou, trobat en una fornícula lateral. El soldat el va mirar. Denon també. Cap dels dos no va dir res. El soldat va continuar cap a la sortida. No hi havia res a dir. L'escarabat del soldat i les estatuetses del seu propi equipatge obeïen a la mateixa lògica. La diferència era de grau, no de naturalesa. Denon ho sabia des de Saqqara.

La Gran Galeria els va aturar en sec. Quaranta-set metres de llargada, vuit metres i mig d'alçada, les parets de calcària polida pujant en voladís cap al capdamunt. El corredor es prolongava a vint-i-sis graus cap a la Cambra del Rei. La torxa alçada. La llum no pujava fins al cim. No hi havia cim visible. Només les dues parets que s'acostaven dins la fosca.

—Els romans van construir voltes —va dir Monge, mirant les parets—. Els egipcis van construir falsos sostres. El resultat és el mateix. Un espai cobert. La solució tècnica és diferent. Van resoldre el mateix problema sense conèixer-se.

—Sí, amb segles de diferència —va respondre Balzac—. Aquest corredor és dos mil set-cents anys més antic que el Panteó de Roma.

Monge va avançar comptant els passos. S'havia proveït d'una corda graduada que anava desenrotllant darrere seu, anotant la longitud exacta a cada canvi de direcció. Balzac sostenia el nivell de bombolla.

A la Cambra del Rei, van fer una aturada. El sarcòfag buit ocupava l'angle oest. Una cuba monolítica sense tapa, sense

inscripció, sense ornament. Algú n'havia trencat la vora nord en una època indeterminada. Els saquejadors no hi havien deixat res més.

Denon va mesurar la sala en les tres dimensions. Longitud: deu metres trenta. Amplada: cinc metres vint. Alçada: cinc metres vuitanta. Anotades les xifres, les va comprovar i les va anotar de nou. Després va calcular la relació entre longitud i amplada. Propera a dos a un. Propera al doble quadrat.

—Mireu. Aquesta relació no és pas aleatòria. Els egipcis tenien una geometria de les proporcions que nosaltres redescobrim. No l'havien escrita. L'havien bastida.

Assegut a la vora del sarcòfag buit, Monge dibuixava la sala a la llum de la seva torxa. Aquell sarcòfag havia contingut alguna cosa. O potser res. Potser sempre havia estat buit. Probablement la cambra mateixa era la tomba, i no pas el cofre de pedra. Ningú no ho sabia. Cap jeroglífic no ornava les parets per dir-ho. Si n'hi hagués hagut, no els haurien sabut llegir.

Van tornar a la superfície al cap de dues hores. El sol del matí queia sobre l'altiplà de Gizeh. Monge es va asseure sobre un bloc de calcària i va tancar els ulls un moment. Va pensar en la sala de baix. El seu silenci absolut, la seva foscor perfecta, el sarcòfag buit que hi havia esperat durant segles que algú vingués a posar-hi les mans.

Denon va obrir el quadern i va escriure. «S'entra en una piràmide com s'entra en una frase de la qual no s'entén ni el principi ni el final. El sentit hi és, organitzat, precís. Però ens falta la llengua.»

A la tarda, mentre Jomard acabava els aixecaments de la cara est, Denon es va allunyar cap al sud de l'altiplà. Veure l'Esfinx de lluny, aquest era el seu desig, abans d'apropar-s'hi. Es va aturar a tres-cents metres i va mirar.

El cap emergia de la sorra a l'horitzó, retallat sobre el cel blanc de calor. La proporció era pertorbadora. Massa gran per a un home, massa petita per a un monument, una cosa entremig que

no corresponia a cap categoria que ell conegués. En va traçar la silueta amb precisió. Quatre línies. El trencament del nas mutilat. La vora del nemes. El tocat ratllat que emmarcava el rostre. L'ombra projectada sobre la sorra.

En apropar-s'hi, els detalls es van anar afegint. La calcària groc pàl·lid, gastada per mil·lennis de vent carregat de sorra. Els estrats geològics eren visibles a la roca. L'Esfinx havia estat tallada al penya-segat natural. Els obrers havien seguit les capes de la pedra com un escultor segueix el fil de la fusta. Les orelles, mig esborrades, conservaven encara la forma. Els ulls eren ara unes cavitats, però les celles en relleu indicaven que s'havien hagut d'excavar intencionadament.

Denon es va asseure a la sorra, al peu del cap, dins l'ombra estreta que aquest projectava al final de la tarda. Era l'únic lloc fresc de l'altiplà a aquella hora. El rostre dibuixat des de sota, l'angle que cap pintor encara no havia representat, l'angle d'algú assegut al peu del monument i alçant els ulls.

Un soldat del destacament de protecció va venir a dir-li que era hora de tornar al campament. Va fer senyal que l'havia sentit i no es va moure. El soldat es va allunyar. Quedava llum per a una vintena de minuts.

Va pensar en el que l'Esfinx guardava. O se suposava que guardava. Els antics egipcis l'havien anomenat Hor-em-akhet, Horus a l'horitzó. El déu falcó que era també el sol ixent. Aquell rostre mirava cap a l'est, exactament cap a l'est, cap a la sortida del sol. No per atzar. Per càlcul astronòmic, executat amb una precisió que els instruments de Jomard no farien sinó confirmar. Tot allí era intencionat. Res no era decoratiu pel simple plaer de decorar. Cada proporció, cada orientació, cada material triat responia a una lògica que els constructors tenien al cap i que no havien jutjat útil d'explicar perquè els seus successors també la coneixien. Després els successors havien desaparegut, i la lògica amb ells, i només quedava la pedra. Perfecta, precisa i muda.

Quan la llum va ser insuficient, es va alçar, va mirar el rostre una vegada més. El nas absent no disminuïa l'expressió. Si és que era una expressió. Probablement no era serenitat. Potser simplement la manera com un rostre tallat a la roca mira el món.

La presa del Caire el 24 de juliol va ser sorprenentment ràpida. Les portes de la ciutat es van obrir sense combat seriós, i les autoritats locals van preferir negociar a afrontar un exèrcit del qual acabaven de veure la potència de foc. Bonaparte va entrar a la capital d'Egipte al capdavant de les seves tropes, travessant carrerons on la població es mantenia prudentment a l'interior.

L'embadaliment dels soldats davant el Caire va ser universal. Després de setmanes de desert, descobrien una ciutat de tres-cents mil habitants. Els seus basars formiguejants, les seves mesquites innombrables, els seus jardins de palmeres i tarongers, les seves fonts. Per a la majoria d'ells, era la ciutat més gran i més estranya que havien vist mai.

Denon va recórrer el barri de Khan el-Khalili el mateix vespre de l'entrada. Dibuixant mentre caminava, prenent notes de passada. La ciutat li semblava un món complet i coherent, organitzat segons una lògica que encara no tenia les claus per desxifrar. Caldrien mesos per començar a entendre.

Khan el-Khalili era el cor mercantil del Caire des del segle XIV. Un laberint de carrerons coberts on s'amuntegaven els orfebres, els teixidors, els mercaders d'espècies, els llibreters, els fabricants de coure i de llautó. Hi vagava des de feia una hora, amb el quadern obert, incapaç de fixar els dibuixos perquè el moviment no s'aturava mai. Els rostres, les teles, les mercaderies. Tot se succeïa massa de pressa.

Un vell mercader de cal·ligrafia àrab es va fixar en ell i li va fer senyal d'entrar a la seva botiga. Denon va acceptar. L'home va estendre davant seu fulls coberts de signes que no podia llegir però el valor estètic dels quals va reconèixer immediatament. Les

línies corbes, els punts diacrítics disposats amb una precisió que tenia tant de dibuix com d'escriptura. En va comprar tres per una suma modesta. El mercader li'n va oferir una quarta com a benvinguda.

Aquell gest el va colpir. Després dels tirotejos d'Alexandria, després de la desconfiança palpable dels carrers, algú li oferia alguna cosa. No era simpatia per França. Era una cosa més antiga. L'hospitalitat tal com existia en aquell país des de feia mil·lennis, abans dels francesos, abans dels otomans, abans fins i tot dels àrabs.

Jomard, més pragmàtic, es va interessar de seguida per les dimensions de la ciutat. Tres-cents mil habitants eren gairebé la meitat de la població de París. Però repartits en una superfície molt més reduïda, en carrerons estrets que només deixaven passar dos ases de front. La densitat era una altra manera de mesurar una civilització. Va anotar les amplades dels carrers, les alçades aproximades de les façanes, la relació entre les superfícies edificades i els patis interiors. Aquestes dades li servirien més endavant per a les seves estimacions demogràfiques.

Bonaparte, en canvi, va veure el Caire com un problema administratiu. Tres-cents mil habitants que calia governar amb un exèrcit de vint-i-cinc mil soldats exhausts. La proporció no era favorable. Calien aliats locals, una administració per procuració, una legitimitat manllevada. Va començar a treballar la mateixa nit de l'entrada a la ciutat, mentre els seus soldats s'ensorraven de fatiga.

Monge i Berthollet es van trobar al pati d'un palau abandonat, bevent cafè egipci servit per un criat que la intendència havia contractat aquell mateix matí.

—Hi som —va dir Monge alçant la tassa—. Hem travessat la Mediterrània, hem pres Malta, hem recorregut el desert, hem guanyat la batalla de les Piràmides, i ja som al Caire. Sis setmanes de travessia, una batalla, i som aquí asseguts en un palau mameluc bevent cafè.

—Queda l'essencial —va precisar Berthollet.

—Què, doncs?

—Comprendre què tenim al davant. Aquest país. Aquesta civilització. La conquesta militar era la part fàcil.

Als carrers veïns, l'exèrcit s'instal·lava per a la nit. Ordres cridades, cavalls, el soroll sord de les caixes que es deixaven a terra. El Caire continuava sense dormir. Potser no dormia mai de debò. Monge va deixar la tassa i va observar el pati. Una palmera, la pica de pedra, els estels per sobre de les parets. Havia passat cinquanta-dos anys creient que la ciència obria el món. L'obria, en efecte. Que l'obertura pogués fer tanta por, no ho havia previst.

IV - La batalla d'Abukir

L'1 d'agost, Nelson va atacar els vaixells francesos a la badia d'Abukir. El combat va durar una nit. Al matí, onze dels tretze vaixells de línia havien estat enfonsats o capturats. L'Orient, el vaixell almirall, havia explotat.

La flota francesa fondejava en línia a la cala poc profunda d'Abukir des dels primers dies de juliol, esperant les ordres de l'almirall Brueys. Tretze naus ancorades l'una al costat de l'altra, amb els flancs d'estribord girats cap a la mar i els de babord cap a terra. Era la disposició clàssica d'una flota fondejada, la que protegia un costat recolzant-se a la ribera. Brueys havia triat aquella posició perquè el port d'Alexandria era massa poc profund. Pensava que Nelson només podria atacar de cara.

Però Nelson havia comprès la debilitat d'aquella disposició. Si la badia era prou profunda per a tretze vaixells, ho era prou per navegar entre aquests vaixells i la costa. Els francesos s'havien protegit del mar obert. Havien deixat el flanc de babord exposat, creient que ningú no gosaria endinsar-se pels baixos. Nelson va gosar.

L'atac va començar a les divuit hores trenta, quan el sol baixava sobre l'horitzó. Catorze naus britàniques van entrar a la rada. Cinc d'elles, les de menys calat, van passar entre la línia francesa i la costa. Les altres van atacar per mar oberta. Els francesos es van trobar atrapats entre dos focs, amb els canons de babord inservibles perquè no havien previst combatre per aquella banda.

La batalla es va desenvolupar dins la foscor creixent. Els primers vaixells francesos de la línia, sorpresos, van ser desbordats abans de poder fer tornar les seves tripulacions dispersades a terra. El Guerrier, el Conquérant, el Spartiate van ser castigats a boca de canó per l'artilleria britànica. A les vint hores ja era nit tancada. Només es combatia a la llum de les canonades, de les flames que pujaven des dels ponts malmesos i de la lluna que s'alçava sobre la Mediterrània.

L'Orient, el vaixell almirall de cent vint canons, era al centre de la línia francesa. Era el més gran del món, construït a Tolon el 1791. Brueys hi comandava, ferit però negant-se a abandonar el seu lloc. A les vint-i-una hores, es va declarar un incendi al castell de popa, on hi havia pots de pintura i d'oli, i es va estendre als ponts inferiors. El foc es va propagar fins als pallols. Els mariners van intentar apagar-lo, però els trets anteriors n'havien destruït les bombes.

A les vint-i-dues hores, l'Orient va explotar. La deflagració va ser visible des d'Alexandria, a trenta quilòmetres de distància. Una columna de flames va pujar a cent metres dins el cel nocturn. El soroll de l'explosió va ressonar per tota la costa. Durant deu minuts, el combat es va aturar. Tant els britànics com els francesos van deixar de disparar, petrificats per la violència de la destrucció. Restes enceses tornaven a caure sobre la mar. Cossos de mariners sortien disparats enlaira i queien a l'aigua a centenars de metres del vaixell. De l'Orient, no en va quedar res. Dels mil homes de tripulació, només es va repescar un grapat de supervivents.

El combat es va reprendre després del silenci. Els vaixells francesos supervivents van intentar defensar-se, però estaven envoltats, amb les tripulacions delmades. A l'alba del 2 d'agost, onze vaixells francesos havien estat destruïts o capturats. Només dos van aconseguir escapar cap a mar oberta, el Guillaume Tell i el Génèreux. Fugirien cap a Malta. Els altres estaven enfonsats, encallats a la costa, o en mans dels britànics.

La batalla d'Abukir va ser la major victòria naval de Nelson. Les pèrdues franceses pujaven a diversos milers d'homes morts, ferits o presoners. Els britànics no havien perdut cap vaixell. La Mediterrània tornava a ser el seu mar.

Aquella nit ho canviava tot. Sense flota, l'exèrcit francès era presoner a Egipte. Cap reforç, cap avituallament, cap retorn. Trenta-vuit mil soldats i cent seixanta-set savis aïllats del món.

La notícia va arribar a Bonaparte el 14 d'agost, de camí al Caire, de tornada de Salhiyya. Tan bon punt va arribar a la capital, va convocar un consell de guerra. La seva ira era visible.

—Brueys va fondejar la flota a la badia d'Abukir en lloc de posar-la en seguretat a Alexandria. Nelson va atacar de nit. La flota ha estat destruïda. Aquesta és la nostra situació.

Kléber —vingut d'Alexandria per a l'ocasió, quaranta-cinc anys, alsacià, gegant de gairebé dos metres, amb la franquesa com a defecte professional— va fer la pregunta que tothom tenia a la punta de la llengua.

—General Bonaparte, quina és l'estratègia a llarg termini? Quedar-nos aquí fins quan?

Bonaparte va vacil·lar. La decisió no estava presa.

—Controlem el Nil, Kléber. Egipte pot alimentar el nostre exèrcit. Malta ens ha donat prou per aguantar. No depenem del Directori. Continuem. L'exèrcit d'Orient està aïllat de França. Ara estem obligats a fer grans coses. Si no podem tornar per mar, tornarem per terra, travessant Síria i Turquia, o bé quedant-nos aquí fins que les circumstàncies canviïn.

—Som presoners aquí per un temps indeterminat —va dir Monge.

Berthollet, més estoic i més resignat que Monge, va intentar relativitzar la situació tornant-la a situar en una perspectiva històrica més àmplia.

—Alexandre va restar onze anys fora de Macedònia, Monge. La nostra feina aquí ens sobreviurà. Quedeu-vos amb això.

Kléber, després del consell, va trobar Denon al passadís del palau i el va aturar amb una mà al braç. L'alsacià era l'únic general de l'exèrcit que no fingia davant els civils. L'únic també que no demanava permís per fer una pregunta desagradable.

—Heu sentit Bonaparte. Ha donat l'ordre de continuar. Què us en sembla, a vós?

—Crec que no té alternativa. I que ho sap.

—I nosaltres?

—Nosaltres tampoc.

Kléber va assentir amb el cap. No era pessimisme. El va deixar anar i se'n va tornar cap als seus oficials.

Hi havia alguna cosa d'instructiu en aquella mena de catàstrofe. No pas una lliçó moral, sinó una lliçó sobre la contingència. Les grans empreses no queien sempre per grans motius. De vegades queien perquè un almirall havia fondejat al lloc equivocat.

L'anunci de la destrucció de la flota va arribar als savis de maneres diferents segons la seva posició dins la jerarquia del campament. Alguns ho van saber per un oficial d'estat major que travessava el pati. D'altres, per un criat egipci que havia sentit parlar els soldats.

Aquell vespre, abans de tornar al seu allotjament, Denon va passar per les dependències nord del palau de Hassan-Kashif, on s'emmagatzemaven les col·leccions. Llanterna i inventari manuscrit a la mà.

Les caixes hi eren: les dotze caps es etiquetades de la seva mà, les col·leccions oficials de Monge i Berthollet. A l'angle nord-oest, contra la paret del fons, vint-i-tres caixes sense etiqueta. Cap número de sèrie. Cap nom de comissari. Fusta ordinària, closa a corre-cuita amb claus clavats de biaix. Va intentar aixecar-ne una. Massa pesada per a un home sol. Els dits li van passar per una escletxa entre les posts. Tela. A través, una cosa dura. No va forçar l'obertura. Les havia vistes tres vegades des del començament de l'expedició. La primera a Alexandria, sense ferhi cas. Eren allà entre altres caixes. La segona després de la batalla d'Abukir, quan havia vingut a comprovar les col·leccions amb la llanterna. La tercera aquell matí. No s'havien mogut, i ningú no les havia reclamades. Existien fora del sistema. Fora dels formularis, dels mandats, dels quaderns d'inventari. Eren la part de l'expedició que no tenia nom.

Va anotar l'existència d'aquelles vint-i-tres caixes al seu diari personal, al peu d'una pàgina, amb la data i la menció: «Procedència desconeguda. Contingut no verificat.» No en va parlar amb ningú. Aquelles caixes pertanyerien a algú. Algú les reclamaria, o no les reclamaria.

L'endemà a la tarda, Denon va anar al mercat d'espècies de Khan el-Khalili a veure si la notícia era coneguda a la ciutat. No havia traspuat. O havia traspuat sense produir cap efecte visible. Els mercaders venien. Els compradors compraven. Els preus del pebre i de la canyella no havien canviat respecte de la setmana anterior.

Un mercader de teixits que coneixia de vista li va fer senyal que s'acostés. L'home va pronunciar unes quantes paraules en àrab, assenyalant el cel, després la mar al nord, i després fent un gest amb les dues mans juntes que va separar bruscament: el signe universal de l'explosió.

—Ho saben —va dir Denon al seu intèrpret.

—Ho saben des d'ahir al vespre. Les notícies viatgen de pressa pels suqs. Diuen que la flota francesa ha estat destruïda i que ara sou presoners aquí.

—I què en pensen, d'això?

L'interpret va intercanviar unes quantes frases amb el mercader. Després es va girar cap a ell.

—Diu que els francesos no són els primers a quedar atrapats a Egipte, que els mamelucs també pensaven que es quedarien, que el Nil continuarà corrent quan vosaltres hàgiu marxat, i també que si voleu comprar tela, us proposa un bon negoci d'avui.

Denon va comprar un tros de tela índigo. No per cap raó útil, sinó perquè el color era bonic i volia haver fet alguna cosa concreta durant aquell dia.

El que el va ocupar més, en les hores següents, va ser un pensament concret: com tornarien a França els quaderns de Jomard, els seus propis dibuixos, les col·leccions de Geoffroy? La ciència viatjava en els mateixos vaixells que la guerra.

Aquell vespre, després del consell de guerra, els savis es van trobar al pati interior del palau. Ningú no havia proposat reunir-s'hi. Eren allà, els uns després dels altres, atrets per la mateixa necessitat de no quedar-se sols amb la notícia.

Berthollet va arribar uns minuts més tard amb un full de càlcul a la mà. Assegut, amb el full damunt dels genolls, va dir sense preàmbuls a Monge:

—He fet una estimació de les provisions disponibles. Farina, oli, arròs, carn seca. Racionant-les com cal, l'exèrcit pot resistir setze mesos sense cap avituallament exterior. No morirem de gana.

—No és la fam el que em preocupa —va dir Monge.

—Ja ho sé. Però és el que puc calcular.

Fourier seia apartat, sota el pòrtic. No havia dit ni una paraula. Els altres havien après a no interpretar aquell silenci com a indiferència. Fourier pensava d'una altra manera que ells.

Necessitava les matemàtiques per tractar allò que les paraules no podien contenir. Perdre la flota era un problema de variables múltiples: les provisions, els reforços, les possibles rutes de retirada. Escriure les equacions que les relacionarien se li escapava. No era fredor. Era la seva manera de tenir por.

—Les nostres col·leccions. Com tornen?

Ningú no va respondre de seguida. Era la pregunta que tots s'havien fet i que ningú no havia volgut formular primer.

—Els quaderns caben a les nostres butxaques —va afegir Jomard—. Les mesures, les notes, els croquis. El que pesa uns quants quilos per home pot travessar qualsevol cosa.

—I les caixes? —va dir Denon—. Els espècimens de Geoffroy. Les mòmies de Berthollet. Les ceràmiques, els papirs, les estatuetes. El que és pesat.

Berthollet va deixar el full de càlcul.

—El que és pesat és vulnerable. Cal admetre-ho. Si els anglesos prenen el control de la Mediterrània oriental, tot el que voldríem embarcar podria ser capturat.

Un gat va travessar l'enllosat i va desaparèixer sota el pòrtic. En algun indret de la ciutat, el muetzí va començar la crida de la nit. Una veu llarga, sinuosa, que pujava i baixava segons una melodia que havia sentit cada nit des de l'1 de juliol i que no deixava de semblar-li estrangera.

—Bonaparte ha dit que tornaríem per Síria si no podíem tornar per mar —va dir Monge.

—Bonaparte diu moltes coses —va respondre Berthollet—. Aquesta nit fa bé de dir-ne. L'exèrcit necessita creure-hi.

Van restar una hora al pati, sense pla, sense decisió, simplement junts.

Es van aixecar per separat i cadascú va tornar a la seva cambra. No tenien res més a fer.

Denon es va instal·lar a la seva taula de treball i va escriure.

«Vam perdre la flota fa tretze nits, sense saber-ho. Dic “nosaltres” perquè és la paraula justa. Aquesta pèrdua és col·lectiva, encara que jo no fos a Abukir, encara que no sigui mariner. Allò que he perdut amb la flota és la certesa que el que he vist aquí no tornarà a França, o almenys no sota una forma que jo hagi triat. Els meus quaderns, els meus croquis, les dues-centes quaranta estatuetses i amulets que vaig comprar als mercats de Saqqara i de Memfis. Tot això és ara ostatge d’una situació militar sobre la qual no tinc cap control.»

Es va aturar. Va rellegir. Va ratllar l’última frase. Massa planyívola. Denon va tornar a començar.

«El que m’ocupa aquesta nit no és la por. No crec que morim aquí. Bonaparte trobarà alguna cosa, sempre troba alguna cosa. El que m’ocupa és una qüestió més abstracta: de què serveix el testimoni si el testimoni no pot tornar? Els dibuixos que he fet de les piràmides, de l’Esfinx, dels baixos relleus de Saqqara tenen valor si algú els veu. Tancats en una caixa al Caire, no tenen més valor que la pedra que representen.»

Va deixar la ploma.

Els seus quaderns de croquis pesaven, tots plegats, uns dotze quilograms. Les estatuetses i els amulets dins les seves caixes de fusta, uns quaranta quilograms. Un home podia portar dotze quilograms a l’esquena durant una llarga marxa. Quaranta quilograms exigien un cavall o una mula. Els cavalls i les mules de l’exèrcit no estaven disponibles per a les col·leccions personals d’un dibuixant civil.

Va fer la llista del que podria portar ell mateix si la situació ho exigia. Els quaderns, amb prioritat absoluta. Els seus instruments de dibuix —plomes, carbonets, tintes— uns quants quilograms. Entre els objectes comprats, els més petits i els més preuats: els escarabeus de faiança i d’esteatita, els amulets de lapislàzuli i de corniola, el *xanabti* de fusta pintada, de braços encreuats. El que cabria en una bossa de cuir.

La resta —les ceràmiques, els fragments de baixos relleus, els vasos canopes d'alabastre— es quedaria. Si es marxava a peu per Síria, com Bonaparte en parlava, no es podien carregar ceràmiques a l'esquena d'un home que marxava pel desert.

Aquella selecció forçada li ensenyava una cosa que no havia previst. Des del començament, creia que documentava Egipte per portar-lo a França. La realitat s'imposava ara. El que portaria de tornada dependria menys del que havia triat que del que podia viatjar físicament. La història que s'explica d'un país és la història del que ha pogut tornar. La resta no compta.

Va escriure una última línia:

«Si aquests quaderns et arriben i jo no, és que han viatjat sols. Segurament és la millor manera de viatjar. Els objectes són més lleugers que els homes.»

Va plegar el full i el va fer lliscar dins el primer quadern, entre les pàgines de Tolon. Després va apagar la llàntia i va esperar el dia.

V - L'Institut d'Egipte

Tres setmanes després d'Abukir, mentre l'exèrcit digería el desastre naval, Bonaparte va fundar per decret l'Institut d'Egipte el 22 d'agost de 1798, vint-i-nou dies després de la presa del Caire.

L'Institut tenia per missió oficial estudiar el país en totes les seves dimensions —natural, històrica, econòmica— i respondre a les preguntes que l'administració militar no sabia resoldre sola. L'Institut tenia la seu al palau de Hassan-Kashif. Bonaparte n'era el vicepresident, Monge el president. Cada cinc dies, els savis s'instal·laven a la gran sala i reprenien els seus treballs.

Monge va presidir la primera sessió.

Havia ensenyat geometria descriptiva a fills d'artesans que aprenien a llegir alhora que aprenien les seccions còniques. L'Escola Politècnica havia estat fundada perquè el mèrit substituís el naixement. Per a ell, Egipte no era una conquesta.

Era una prova que la França revolucionària podia produir una cosa que les monarquies no produirien mai: una expedició científica enmig d'una campanya militar.

Va obrir els debats amb unes quantes paraules:

—Som aquí per comprendre, no per conquerir. Us demano que no ho oblideu mai.

Assegut a l'última fila, Denon va anotar la frase.

Bonaparte hi venia sovint. Als savis els agradava ser escoltats per algú que tenia el poder.

—Senyors, Egipte va ser el país més civilitzat del món. Tres mil·lennis d'història enterrats. Vosaltres els exhumareu. Mesureu, dibuixeu, recolliu. I estudieu l'Egipte d'avui. La ciència també ha de servir els vius.

Unes setmanes més tard, Denon va passar diversos dies dibuixant les piràmides des de tots els angles. Jomard es va enfilear fins al cim de la Gran Piràmide. Tres hores d'escalada sobre els blocs de pedra. Vista des d'allà dalt: el desert a l'oest, la vall del Nil a l'est, el Caire al nord-est.

—Quina vista —va murmurar a l'arquitecte Balzac—. Tot Egipte d'una sola ullada.

—Sí. I des d'allà dalt podré calibrar les meves visuals sobre les quatre cares.

Van mesurar les restes del temple de Ptah, déu creador de Memfis. A la pols hi jeien els fragments d'una estàtua colossal de granit rosa, que més tard s'atribuiria a Ramsès II.

La feina era ingrata. L'estàtua estava trencada en diversos trossos escampats entre les herbes. Reconstituïr les mesures s'imposava per addició, compensant les llacunes, estimant les parts que hi mancaven.

Cap al migdia, Jomard es va asseure a l'ombra del cap. Prop de dos metres d'alçada.

Va examinar el rostre. La boca somreïa lleugerament. Aquell somriure propi dels colossos de l'Imperi Nou, ni benèvol ni amenaçador, simplement present des de tretze segles abans de la nostra era. El nas havia estat trencat, probablement per soldats de l'edat mitjana que creien destruir un poder destruint-ne la cara. L'uraeus —la cobra reial al front, signe de sobirania divina— havia estat arrencat; només en quedava l'empremta. El nemes estava intacte, amb les ratlles paral·leles llegibles sota la pols.

Al cinturó —a l'alçada dels malucs, allà on les cames trencades s'havien endut la resta— Jomard va distingir un cartutx. Dos ovals allargats, envoltats d'una línia contínua: els noms reials, que encara ningú no sabia llegir.

El cap no es podia endur. Pesava diverses tones. Havia estat tallat d'un sol bloc de granit rosa, extret de les pedreres d'Assuan.

Un home vell ajupit a l'ombra del cap colossal feia estona que mirava Jomard. Un guardià, potser, o simplement algú que s'havia assegut allà abans que ell i no s'havia mogut. Jomard li va mostrar el quadern, l'esquema dels càlculs. L'home va parlar, però Jomard no el va entendre. Després va agafar una branqueta i va traçar a la pols, al costat del peu de l'estàtua, dues línies paral·leles i tres traços oblics de través. Un esquema. Diferent del seu, però recognoscible: una càrrega en moviment sobre un pla inclinat. Van quedar-se així una estona, dos homes i dos esquemes a la pols. Un tenia els instruments. L'altre tenia la memòria. Càlcul mental. Un bloc de vuitanta tones. Sobre una barca. Les barques del Nil eren conegudes. Embarcacions planes, lleugeres, capaces de portar vint tones com a màxim. Com es transportaven vuitanta tones sobre l'aigua?

La resposta evident era: no sobre una sola barca. Sobre diverses assembleades en rai flotant, lligades entre si, amb l'estàtua posada damunt de bigues que la unien a totes les embarcacions. El càlcul indicava que caldrien almenys deu barques de mida estàndard lligades en formació atapeïda.

Deu barques. Centenars de metres de cordam. Centenars d'homes. Per transportar una estàtua fins a un temple.

El que el sorprenia no era la proesa tècnica, difícil però realitzable. No, era la decisió de fer-ho. Decidir transportar vuitanta tones sobre nou-cents quilòmetres d'aigua suposava una certesa. La certesa que el resultat valia l'esforç, que l'estàtua encara seria allà d'aquí a mil anys, que l'Imperi que el faraó es proposava glorificar duraria.

Els faraons s'havien equivocat. Els imperis no duren. Però les estàtues, sí. Aquesta jeia a la pols, trencada però allà, visible, mesurable, real.

La grandesa de l'antic Egipte potser consistia menys en el que havia dut a terme que en el que havia previst deixar. Aquells monuments no havien estat construïts per als contemporanis. Havien estat construïts per a nosaltres.

Denon passava amb el quadern de croquis i es va aturar en veure Jomard assegut a l'ombra del cap del colós.

—Meditau?

—Mesuro. Cosa que ve a ser el mateix.

Al desembre, Berthollet va comptar el que s'havia fet des de juliol. Centenars de quaderns plens, milers d'espècimens, memòries sobre la geologia, el reg, la momificació, l'agricultura, les llengües. Cinc mesos de treball. Es va tancar el registre. El país només revelaria els seus secrets a aquells que es quedessin molt de temps.

Desaix perseguia Murad Bei a l'Alt Egipte des de l'estiu. Bonaparte va decidir enviar darrere seu una comissió de savis, que partiria a mitjan desembre de 1798 per estudiar els monuments tebens. Denon es va oferir voluntari.

La qüestió de les col·leccions ja plantejava problemes que ningú no volia resoldre amb claredat. Els savis recollien espècimens naturals —minerals, animals dissecats, plantes seques— amb

l'acord tàcit de Bonaparte, que hi veia els fonaments d'un futur museu egipci a París. Però els objectes arqueològics pertanyien a una altra categoria, moralment més ambigua.

Geoffroy Saint-Hilaire tornava del mercat de peix d'Embaba amb vuit espècies que encara no havia vist mai.

La dissecció d'un peix desconegut era per a ell una conversa. Talls, observacions, anotacions, comparació amb els seus records anatòmics d'espècies europees. L'organització interna dels peixos era notablement constant d'una espècie a l'altra. Els mateixos òrgans a les mateixes posicions, amb variacions que reflectien maneres de viure diferents. Un peix de fons tenia els ulls situats de manera diferent dels d'un peix pelàgic. Però el pla subjacent era semblant.

Aquesta constància del pla anatòmic a través de la diversitat de les espècies era el que començava a entreveure sense saber encara formular-ho. Si les espècies havien estat creades per separat, com sostenia la doctrina dominant, per què compartien un pla tan precís? La resposta —que derivaven d'un avantpassat comú— era una idea perillosa. Cuvier, professor al Museu d'Història Natural, la rebutjaria. L'Acadèmia la miraria de mal ull.

El quart peix estava en plena dissecció quan Denon va entrar i es va aturar davant l'olor.

—Encara trebal·leu.

—Sí. Són peixos elefant. Endèmics del Nil i del Congo. Aquests òrgans elèctrics sota la cua, els peixos de l'Amazònia en tenen de semblants, desenvolupats a deu mil quilòmetres de distància sense cap contacte. No és una coincidència. És una restricció anatòmica.

Entre les vuit espècies dutes aquell matí, n'hi havia una que el va aturar en sec. L'havia comprada a un pescador que no entenia per què el francès s'interessava per aquell peix banal.

El peix es va posar a la seva conca d'observació, una gibrella de terrissa plena d'aigua del Nil. El peix feia una seixantena de

centímetres de llargada, bru daurat, cobert d'escates gruixudes com escuts articulats. Nedava lentament, amb una dignitat de rèptil.

El que va aturar Geoffroy van ser les aletes pectorals.

No eren aletes planes, radiades, com les de tots els peixos que havia disseccionat des dels vint anys. Eren apèndixs carnosos, lobulats, sostinguts per una estructura interna que semblava un membre.

Va passar la nit analitzant el peix viu, i després disseccionant-lo. L'estructura interna de l'aleta contenia alguna cosa que semblava un húmer, un os llarg, central, del qual partien uns radis. Aquest peix, que anomenaria *Polypterus bichir*, no tenia res a veure amb les Amèriques. Tanmateix les seves aletes compartien el mateix pla anatòmic fonamental.

Geoffroy va escriure a Cuvier aquella nit. Cuvier era a París. Li havien denegat l'embarcament cap a Egipte, massa arriscat, massa incert. Les seves cartes es creuaven pels mars amb mesos de retard.

«Estimat amic —va escriure Geoffroy—, he trobat aquí una cosa que per si sola justificaria el nostre viatge. Un peix que sembla tenir braços. No braços, és clar, aletes. Però un pla intern que s'assembla a un pla de membre, i que és el mateix, exactament el mateix, en espècies que mai no han pogut creuar-se. Encara no sé què n'he de pensar. Però no pot ser pas per atzar.»

Cuvier no va respondre sobre aquest punt durant diversos mesos. Quan va respondre, va ser per dir que les semblances no implicaven un origen comú. Que Déu podia molt bé haver utilitzat el mateix pla en circumstàncies diferents.

VI - La revolta del Caire

Jomard havia començat a dur un diari de la ciutat. No pas un diari íntim —no tenia aquesta mena de disposició—, sinó un registre: poblacions estimades per barri, densitats de construcció,

amplades de carrerons, alçades de façanes, superfície dels mercats. S'hi afegien observacions sobre els fluxos de circulació, els horaris d'obertura dels suqs, la geografia de l'aigua, les fonts i les seves piques.

Aquell vespre, la vigília d'allò que encara no sabia que seria la revolta, havia sortit amb el fanal per mesurar la plaça d'Ezbekiyya. La plaça era el cor de la presència francesa a la ciutat. Allà havia instal·lat Bonaparte el seu quarter general, allà se celebraven els mercats, les festes oficials, les concentracions militars. Els habitants del Caire la travessaven majoritàriament sense entretenir-s'hi, amb la mirada a mitja alçada, el pas ràpid.

Mesurava els angles de la plaça, anotava les distàncies amb una corda calibrada, quan va advertir que un grup d'homes asseguts vora una font el miraven treballar.

Un d'ells es va alçar i es va acostar. Va pronunciar unes quantes paraules en àrab que Jomard no va entendre. Després va assenyalar la corda de mesurar i va dir una altra frase. Jomard la va interpretar com una pregunta sobre el que feia.

Li va mostrar el plànol parcial de la plaça que havia dibuixat. L'home el va examinar amb atenció, va girar el quadern, el va allunyar a braç estès. Després va dir una frase als seus companys. Van riure. Un riure que no era de burla, sinó més aviat sorprès.

Jomard no va saber mai què havien dit. Havien reconegut, pensava, la seva plaça al dibuix. Era probablement la primera vegada que algú els mostrava la seva pròpia ciutat vista de dalt. O potser reien perquè el jove francès amb la seva corda intentava mesurar una cosa que no calia mesurar. Impossible saber-ho.

El 21 d'octubre de 1798, l'hostilitat latent de la població del Caire va esclatar. L'espurna havia estat mínima. Una disputa entre un soldat francès i un mercader.

A l'alba del 21 d'octubre, milers d'amotinats armats de sabres, llances i bastons van envair els carrers del Caire. Els soldats isolats van ser massacrats, decapitats. Els barris insurgents es van

barricar. La insurrecció havia trigat tres setmanes a madurar. Va esclatar en un matí.

Els trets van despertar Bonaparte. Va donar l'ordre a totes les tropes disponibles de reprendre la ciutat barri per barri.

—Aquesta rebel·lió ha de ser aixafada sense demora —va cridar als seus generals—. Si mostrem la més mínima feblesa, serem delmats abans d'aquest vespre. Foc contra tota concentració hostil, sense avís previ.

L'artilleria va bombardejar els barris insurgents. Les cases de maó cru s'ensorraven en núvols de pols. Els soldats d'infanteria rastrejaven els carrers. Van envair la mesquita d'Al-Azhar. Una profanació que va horroritzar tota la població musulmana d'Egipte.

La repressió va durar tres dies. Bonaparte va ordenar l'execució de tots els caps de la revolta capturats vius. Durant diverses nits, els van decapitar a la Ciutadella i van llançar els cossos al Nil.

Denon no havia esperat el final de la repressió per sortir. El seu criat egipci, esporuguit, li va aconsellar que tornés a casa. No en va fer cas.

El que va veure pels carrers principals del barri on s'allotjava quedaria gravat a la memòria. Grups d'homes armats. Botigues que cremaven. L'olor de fum i una altra cosa a sota, que va reconèixer i no va anomenar. Un soldat francès jeia en un carreró. Mort. Unes dones cridaven a les finestres. Un nen corria. L'exèrcit francès, sorprès, trigava a organitzar la seva resposta.

—Torneu a casa, per l'amor del cel —li va etzibar un oficial en veure'l amb el quadern de croquis—. No és moment de dibuixar.

—Al contrari, és precisament el moment. D'aquí a cinquanta anys ningú no sabrà què ha passat aquí si ningú no ho anota.

Va acabar tornant a casa al cap d'una hora i va observar la continuació per la finestra del primer pis. Uns soldats francesos encerclaven un grup d'insurgents en un carreró. Una mesquita va obrir les portes per acollir els fugitius.

Denon va tancar la finestra. Als carrers, els trets continuaven. A l'Institut, a uns quants centenars de metres d'allà, els altres savis vivien la mateixa nit d'una altra manera.

Els savis estaven tancats. No pas per decisió militar. Bonaparte no s'havia preocupat dels seus desplaçaments en la precipitació dels combats. Estaven tancats per necessitat: soldats francesos massacrats a dos-cents metres d'allà, amotinats armats a tots els barris, trets permanents des de l'alba.

Fourier es va instal·lar a la gran sala de l'Institut amb els seus quaderns i va treballar en les seves equacions. Pensava, sense haver-ne fet una teoria, en la manera com la calor es propaga pels cossos. Es propaga segons lleis precises i immutables. Els aldarulls no es propaguen segons aquestes regles. Era un motiu més per preferir la física.

Cap a mitjanit, Jomard se li va unir amb un fanal.

Berthollet va entrar cap a les tres de la matinada, sense haver-se fet anunciar. Es va asseure i va mirar un moment els altres dos treballar.

—Què calculeu? —va dir a Fourier.

—La manera com la calor es propaga en un medi no homogeni. Encara no tinc les equacions.

—Útil. L'edifici de l'esquerra crema des d'aquest matí. Amb una mica de sort les vostres reflexions prediran si el nostre serà tocat abans de l'alba.

—Continueu treballant —va afegir en sortir—. És l'única cosa que distingeix la nostra presència aquí d'una ocupació ordinària. Van treballar en silenci fins a trenc d'alba, cadascú amb els seus propis càlculs, mentre la ciutat cremava a fora.

Monge, per la seva banda, va escriure una carta a la seva dona. Ja no hi havia correu regular des d'Abukir. La va escriure igualment. El que escrivia en aquella carta, Denon no ho sabria mai. El que

se sabia és que la va segellar amb cura i després la va portar a la jaqueta fins a la sortida d'Egipte, un any més tard.

El 25 d'octubre, els savis van sortir prudentment de l'Institut. Feia tres dies que s'havien barricat escoltant els trets. Barris sencers no eren més que ruïnes fumejants.

Denon va sortir pels carrers devastats i va dibuixar.

Si més no, ho va intentar. Davant seu, una casa ensorrada, la façana volada per una bala de canó, les bigues de fusta calcinades travessades al carrer, una sabata d'infant a la pols. Va traçar la línia de carener del que quedava dret. A Gizeh havia dibuixat les piràmides amb els morts en primer terme. A Malta havia dibuixat les obres que s'enduien i les que es deixaven. Denon sempre havia considerat que dibuixar era testimoniar, i que testimoniar era neutral. El llapis no tenia bàndol. El que havia existit quedava fixat. Res més.

Però aquella casa l'havien destruïda soldats francesos. L'artilleria de l'exèrcit amb el qual viatjava. Del qual depenia per menjar, desplaçar-se, treballar. El document que produiria dibuixant aquelles ruïnes seria el document d'una repressió que la seva presència aquí, d'alguna manera, avalava. No era el mateix que dibuixar piràmides.

Denon va dibuixar igualment. No per convicció. Per reflex. La pàgina es va omplir. Quan la va tancar, encara no sabia què havia fet. Una cosa necessària, o una cosa indigna. Potser totes dues alhora.

Més endavant pel carreró, una porta de fusta esculpida jeia arrencada dels golfos. Una botiga del suq esventrada, els prestatges tombats, un cofre de coure obert i buit. Hi havia, als carrerons d'aquell barri destruït, el mateix gest fonamental que al palau de Hassan-Kashif quan els comissaris omplien les seves llistes. Simplement, sense criteris, sense discerniment. L'exèrcit saquejava com l'Institut recollia. La paraula era diferent. El gest era emparentat.

Aquell matí, quan va recórrer els carrers devastats, Hassan caminava al davant de Denon per obrir-li pas. A prop de la mesquita d'Ibn Tulun, van trobar dos soldats francesos ocupats a buidar una botiga de teixidors. Els teixits sortien per la porta en paquets, apilats en un carretó de fusta. Sedes, cotons tenyits, lli blanc reservat per als grans dies. Un dels soldats despenjava un teler del seu suport de paret.

La propietària era al marc de la porta del fons, una dona vestida de negre. Mirava sense parlar. Ni súplices ni crits. Només els ulls que seguien cada paquet. El soldat va passar a prop seu amb el carretó i ella va retrocedir un pas exactament, ni més ni menys.

Hassan es va quedar al carrer. Cap traducció. Res a traduir. Però Denon el va mirar un instant, Hassan que observava la dona que examinava els soldats, i va comprendre que l'intermediari també veia. I que veure sense poder actuar tenia un color particular sobre un rostre. Cap anotació. Hi ha rostres que no s'escriuen als quaderns.

El vespre d'aquell dia, Hassan va tornar a casa seva, al barri copte on l'exèrcit li llogava una cambra. Ni del costat dels soldats ni del costat dels insurgents. Del costat de la llengua. Traductor a banda i banda d'una línia que no podia travessar. Ordres franceses traduïdes. Súplices àrabs traduïdes. Alguns dies ja no sabia en quina llengua pensava. Aquell vespre no va pensar en cap.

Denon va dibuixar la botiga buidada. Els claus a la paret on havien penjat els teixits, la marca més fosca al terra on el teler havia reposat durant anys, el marc de la porta amb la dona de negre que mirava. Feina ràpida, sense llegenda, sense data. Quan va acabar, els soldats se n'havien anat amb el carretó. La dona va tornar a entrar a la botiga i va tancar la porta interior.

Un cop acabada la repressió, Bonaparte va convocar els notables supervivents i els ulemes que no havien participat activament en

la insurrecció per explicar-los clarament les terribles conseqüències de qualsevol futur intent de revolta.

—Heu vist què passa. Els vostres barris destruïts. Els vostres caps executats. Al-Azhar bombardejada. Si us rebel·leu de nou, arraso la ciutat sencera.

—Aquesta revolta revela la impossibilitat fonamental de la nostra situació —va dir Monge a Bonaparte durant el consell que va seguir la repressió—. No podem governar aquest país indefinidament només amb la força militar. La població ens és hostil i ho continuarà sent mentre hi siguem com a ocupants estrangers.

Aquell consell va acabar tard. Bonaparte va convocar Monge l'endemà al matí. No al palau, sinó al pati interior d'una casa requisada prop de la plaça d'Ezbekiyya, lluny dels oficials. Hi havia cafè i dos tamborets. Bonaparte era dret.

—Heu dit que no podem governar només per la força. Teniu raó. Què proposeu?

Monge no havia previst que el consultessin sobre aquest punt. Va dir el que pensava igualment.

—Institucions. No proclames. Institucions reals. Tribunals que funcionin segons regles conegudes. Escoles. Un sistema de propietat de la terra que protegeixi els fel·làs contra l'arbitrarietat. El que la Revolució ha fet a França, però aquí.

—En quant de temps?

—Una generació com a mínim.

—No tenim una generació. Potser tenim dos anys.

—Llavors no podeu governar aquest país. No de debò. Podeu ocupar-lo. És diferent.

Bonaparte el va mirar llargament.

—Ocupar bastarà. Per a allò que vull fer.

Monge no va preguntar què volia fer Bonaparte.

Aquell vespre, Monge va escriure al seu diari: «Bonaparte sap que no governa. Una ocupació s'administra. La distinció li importa ben poc. A mi m'importa molt. Encara no sé si importa als egipcis.»

Durant les setmanes que van seguir la repressió, una mena de normalitat precària es va reinstal·lar. Els mercats es van reobrir. Les mesquites van acollir de nou els seus fidels, tret d'Al-Azhar, que va romandre tancada. Els soldats francesos van reprendre les rondes. Els savis van reiniciar les sortides per la ciutat amb els quaderns i els instruments.

Els savis, després de la revolta, van viure d'una altra manera la seva presència al Caire. La il·lusió d'una convivència pacífica amb la població s'havia trencat. Continuaven treballant, freqüentant els mercats, mantenint contactes amb alguns notables del Caire. Però una violència latent podia ressorgir en qualsevol moment.

Denon era, als ulls dels caiotes, el que sempre havia estat als ulls dels altres. Un francès, per tant un ocupant, per tant un enemic potencial.

La majoria de les botigues havien reobert. Els artesans treballaven. La vida havia reprès el seu curs.

En un carreró darrere Al-Azhar, Denon va trobar una escola alcorànica, els alumnes de la qual reprenien les lliçons. Uns nens asseguts en cercle al voltant d'un vell mestre que llegia en veu alta i els ho feia repetir. El mestre va alçar els ulls quan va passar, el va mirar i després va reprendre la lectura sense canviar d'expressió.

Les veus dels nens recitaven un text que probablement encara no entenien, en una llengua que els seus pares potser ja no llegien. Venture de Paradis, orientalista que havia treballat molt de temps a les Escales del Llevant i de Barbaria, li havia dit que la transmissió precedeix la comprensió. Les paraules entren primer al cos, el sentit ve després. El gest s'entenia: transmetre, continuar, no deixar que la interrupció esdevingués una ruptura.

La ciutat havia estat ferida. Cicatritzaria a la seva manera, segons un ritme que els francesos no controlaven i que no comprendrien del tot. No era resiliència en sentit heroic. Era només la capacitat d'un organisme viu de continuar les seves funcions essencials malgrat les interrupcions. Els mercats reobrien perquè la gent tenia gana. Les mesquites acollien els fidels perquè la pregària no s'interrompia. Els nens recitaven les lliçons perquè la transmissió no esperava que els ocupants haguessin acabat de barallar-se.

VII - L'Esfinx i les necròpolis

Al novembre, Denon va organitzar una expedició a l'Esfinx. Van partir abans de l'alba per arribar amb la llum rasant del matí. L'única llum que faria ressaltar els detalls de la pedra.

L'Esfinx va aparèixer primer com una massa. Una cosa més fosca que la sorra i més compacta que la nit. Després la llum va arribar per l'est i el cap va emergir, el nas absent, els ulls buits mirant exactament allà on sortia el sol. El monument, llarg de setanta-tres metres i alt de vint, continuava enterrat fins a les espatlles. La superfície de la calcària va aparèixer amb els seus matisos. Gris beix allà on el vent havia polit la roca, més fosca als buits on la sorra s'havia acumulat en estrats fins. Fissures recorrien el front, baixant del cim del crani cap a les temples, algunes amples de diversos dits, altres tot just visibles. La pedra no era homogènia. Bancs de calcària més tova alternaven amb capes més dures, creant línies horitzontals que ratllaven el rostre segons la geologia natural de la roca en què s'havia tallat el monument. Marques d'eines eren encara visibles a les galtes, cops de cisell repetits que havien modelat les corbes, deixant facetes regulars que l'erosió encara no havia esborrat. La sorra pujava fins al pit, formant un pendent suau que el vent remodelava contínuament, gra a gra.

L'ull dret va retenir llargament l'atenció de Denon. La calcària havia estat treballada en buit, el globus buidat per excavar una mirada que ja no existia, la parpella superior llegible sota l'erosió. Algú havia volgut que aquella cosa tingués una mirada. No una

presència decorativa. Una mirada orientada, adreçada a alguna cosa de precís.

Cap girat cap a l'est. El rostre mirava exactament allà, cap al sol ixent.

—No és una estàtua —va dir Denon en veu baixa—. És un instrument. Han esculpit un instrument de mesura astronòmica a escala d'un turó. Un rellotge de sol gegant, el rostre del qual és el gnòmon. Aquesta mirada que fixa l'est a l'equinocci no és devoció. És geometria. Volney hauria dit que aquest rostre té el nas ample i els llavis carnosos. Jo no m'hi pronuncio. Però qui va tallar aquesta cara sabia mesurar.

Després d'haver acabat la documentació del lloc, l'expedició es va dirigir cap a Saqqara. La necròpoli s'estenia al llarg de diversos quilòmetres pel desert, cementiri de l'Imperi Antic on la piràmide esglaonada de Djoser, la més antiga mai construïda, alçava els seus sis graons fins a seixanta-dos metres d'altura. Hi van passar diversos dies. Denon va dibuixar. Jomard va mesurar. Geoffroy escrutava els baixos relleus per llegir-hi el que els textos no deien. Les parets de les mastabes conservaven la policromia en alguns indrets. El blau egipci —aquell pigment de coure i de calci que els artesans preparaven per fusió— persistia a les concavitats protegides de la llum. El vermell ocre dels cossos masculins, el groc dels cossos femenins, convencions pictòriques repetides al llarg de quilòmetres de murs funeraris. Els jeroglífics eren gravats en buit i després pintats, cada signe excavat diversos mil·límetres dins la pedra abans de ser acolorit. Els escribes havien treballat de dreta a esquerra en aquelles columnes verticals, els seus errors de vegades visibles allà on un signe havia estat esborrat i regravat lleugerament desplaçat. Les escenes de vida quotidiana es desplegaven en registres superposats: a dalt, les activitats nobles, audiències, cerimònies, ofrenes; a baix, el treball dels camps, la carnisseria, la fleca. Una jerarquia social inscrita en la verticalitat del mur. Geoffroy s'havia ajupit davant d'un plafó que

representava pescadors estirant una xarxa. Els peixos eren identificables per espècie: perca del Nil, tilàpia, llisa.

Sempre fascinat per les qüestions d'història natural, Geoffroy es concentrava en les representacions d'animals d'aquells baixos relleus antics.

—Ibis, cocodrils, hipopòtams, lleons, estruços. Algunes d'aquestes espècies ja no existeixen a Egipte. Encara existien a l'època faraònica. El clima ha canviat, o la caça.

Van baixar als pous amb torxes. Vint metres, trenta metres sota el desert. El descens es feia per esglaons tallats a la roca, irregulars, polits per mil·lennis de passos. Les parets del pou s'anaven acostant a mesura que baixaven, el cercle de llum del dia empetitint-se sobre els seus caps fins a no ser més que un punt blanc enmig de l'obscuritat. L'aire s'espessia. La flama de les torxes vacil·lava en els corrents d'aire febles que encara circulaven entre la superfície i aquelles cambres profundes. L'olor era particular: salnitre, pols mineral, alguna cosa animal també, impossible de definir amb precisió. Les parets del pou conservaven les marques d'excavació, cops verticals que baixaven en bandes paral·leles. Havien calgut mesos per excavar aquells pous, potser anys. Equips d'obrers que treballaven en la foscor, pujant els enderrocs cove a cove. Les cambres funeràries no eren grans, tres metres per quatre com a màxim, just el que calia per al sarcòfag i les ofrenes. El sostre baix obligava a acotar el cap. Fragments de ceràmica cobrien el terra, restes abandonades pels saquejadors. Al fons, cambres funeràries, jeroglífics, pintures murals, el viatge del difunt traçat sobre la roca. Entre les exploracions de Saqqara, Denon tornava al Caire. Coneixia al barri copte uns tallers de teixidors que freqüentava regularment.

La tècnica era simple i antiga. Un teler manual, dos lliços alternats, la llançadora passada entre els fils. El soroll del teler omplia el taller, cop regular de la pinta que atapeïa els fils de trama, grinyol dels lliços quan el teixidor accionava els pedals. La llana feia olor

de suarda fins i tot després de rentada, una olor animal barrejada amb les tintures vegetals que s'eixugaven en gerres alineades contra la paret. Unes madeixes penjaven de les bigues del sostre, classificades per tonalitat: els blaus profunds de l'anyil, els vermells carmí de la roja dels tintorers, els grocs verdosos del sen. En un racó, un aprenent preparava un bany de mordentatge, dissolent alum en aigua calenta per fixar els colors a la fibra. El procediment no havia canviat: immersió en el mordent, espremut, immersió en la tintura, esbandit al Nil. Els mateixos gestos que a l'època faraònica, transmesos de pare a fill al llarg dels segles. Llana i lli teixits segons motius geomètrics, rombes, xebrons, creus potenciades, motius florals estilitzats.

Denon havia comparat un tèxtil copte contemporani amb els dibuixos de les pintures murals de Beni Hassan que li havien mostrat, tombes dels governadors de l'Egipte Mitjà. El motiu del rombe inscrit en un cercle era idèntic, com també la combinació llana-lli i l'amplada del teixit, d'uns seixanta centímetres.

Quatre mil anys de continuïtat en un gest de teixidor.

Va comprar diverses peces. Fragments de tela copta, alguns encara amb dibuixos de caça o de pesca a la vora. Siluetes rígides, perfils nets, l'estil hieràtic de l'art popular egipci que havia travessat el cristianisme i la conquesta àrab sense transformar-se fonamentalment.

També hi havia ceràmiques. Àmfores de dues nanses, gerres de coll estret, copes de peu, fetes amb la mateixa argila del Nil, cuites als mateixos forns. Els artesans reproduïen formes que els seus pares els havien ensenyat, i que aquests havien rebut dels seus propis pares. La cadena no s'havia trencat.

Berthollet havia obtingut quatre mòmies humanes de Saqqara.

El que l'interessava no eren els cossos; ja els estudiaria la medicina. El que l'interessava era la química de les resines d'embalsament. Aquelles matèries negres i lluent que

amaraven les benes de lli eren un conglomerat de substàncies orgàniques, els components de les quals volia identificar.

Va fondre mostres rascades en alcohol, va analitzar els vapors, va anotar les temperatures de fusió. Damunt la taula de treball hi havia els instruments alineats: un alambí de vidre de Venècia, termòmetres de mercuri, balances de precisió protegides sota campana. Treballava amb la llum de quatre espelmes disposades en quadrat, una llum estable que no tremolava quan prenia les mesures. Les mostres de resina estaven classificades per mòmia, etiquetades en llatí, guardades en flascons tapats amb cera. Algunes eren d'un negre profund, unes altres d'un marró rogenc, unes altres gairebé translúcides. En prenia un fragment amb una espàtula, el dipositava en un gresol, l'escalfava lentament tot anotant a quina temperatura el material canviava d'estat. La resina primer s'estovava, després es fonia, després fumejava i despedia una olor acre de fusta cremada barrejada amb alguna cosa de resinós. Els vapors eren recollits en un tub refredat on es condensaven en gotetes olioses. Resina de terebint, greix animal, cera d'abella, natró, betum de Judea. La combinació variava d'una mòmia a l'altra, però la lògica era constant: crear un entorn hostil a la descomposició bacteriana.

A les tres de la matinada va deixar la ploma i va mirar els quatre cossos estirats damunt les taules.

Aquella gent havia mort feia milers d'anys. Els seus noms potser eren a les inscripcions dels fèretres. El que en quedava eren els cossos conservats.

En aquella permanència hi havia alguna cosa que l'inquietava. No pas d'una manera metafísica, Berthollet era materialista. Sinó d'una manera científica. Aquells embalsamadors havien resolt un problema de química orgànica. Per observació, per assaig, per transmissió de tècniques al llarg de generacions. La pràctica havia precedit la teoria en dos mil cinc-cents anys.

Va anotar al seu informe: «Les tècniques d'embalsament egípcies constitueixen un conjunt de coneixements químics

empírics d'una sofisticació remarcable, l'estudi sistemàtic del qual podria aportar informació sobre propietats conservadores encara insuficientment conegudes.»

A Saqqara, Geoffroy Saint-Hilaire havia explorat amb Denon els voltants de la necròpolis dels animals sagrats, on es deia que reposaven els bous Apis de Ptah. Entre els enderrocs es veien fragments de granit. Es van aturar davant d'una estella de granit negre.

Denon va escriure: «Els antics saquejadors van deixar aquests blocs. És l'única semblança. Ells prenien el que creien que eren tresors. Nosaltres prenem el que creiem que és coneixement. D'aquí a dos mil anys, si algú baixa fins aquí amb un fanal, veurà les tapes encara fracturades. I es preguntarà, com em pregunto jo ara, quina diferència hi ha entre un saquejador i un savi en una galeria fosca.»

Als seus peus, entre les estelles escampades per la pols, un fragment duia encara dos signes jeroglífics gravats en buit, un ocell, una línia trencada. Recollida. Lliscament a la butxaca. El gest va ser automàtic, sense decisió, abans que la pregunta que acabava d'escriure hagués tingut temps d'arribar-li a la mà.

Aquella nit, abans que Denon tornés al campament, el mercat de Saqqara continuava en la foscor. Només dos fanals, posats damunt la sorra entre les parades. Fel·làs dels pobles veïns esperaven ajupits darrere les seves estores. Els soldats arribaven en grups de dos o tres, sense armes, amb les mans a les butxaques. Sospesaven, passejaven, se n'anaven amb alguna cosa embolicada dins la jaqueta. L'aire nocturn era fresc després de la calor del dia. La sorra conservava encara una mica de tebior, però el vent del desert ja arrossegava el fred de les hores profundes. Les converses es feien en veu baixa, regateigs duts en un àrab maldestre o per gestos. Un soldat sospesava un escarabeu, tot acostant-lo al fanal per examinar els jeroglífics gravats a la part inferior. Un altre negociava el preu d'un amulet de faiança, una figureta turquesa d'Anubis amb cap de xacal.

Berthollet també hi era, assegut en una cadira plegable que feia portar des d'Alexandria. Al davant tenia una tauleta de campanya coberta dels seus formularis de la Comissió, i Hassan li presentava les peces una per una amb la llàntia. Berthollet les examinava i anotava al registre el número, la descripció en llatí, la localització dins del monument, l'estat de conservació. Sis peces aquella nit: tres escarabeus reials, una paleta d'escriba de fusta de sicòmor, una figureta de granit, un vas canop d'alabastre amb la seva tapa. Va anotar: «Rastres de resina negra al coll.» Després es va aturar, va alçar el cap cap a Hassan.

—Què conté l'altra urna, la de la tapa de xacal?

—L'estómac —va dir Hassan.

—Ah. Ho anotaré també.

Berthollet havia demanat mòmies d'animals a Saqqara. Els fel·làs li'n van portar sis. Dos ibis sagrats, dos gats, un cocodril jove, una musaranya. Les va instal·lar a la gran sala que l'Institut li havia assignat com a laboratori.

Va analitzar les benes. De lli, amarades d'una substància marró que va identificar com a betum barrejat amb resines vegetals. S'havien pres mostres del farciment de les cavitats: natró, sal gemma, pòlvores minerals. El natró, sobretot, l'ocupava. Carbonat de sodi hidratat, present de manera natural als llacs del desert a l'oest del Caire. Hi havia fet una excursió un temps enrere amb altres membres de l'Institut. Els llacs del Natrun. Extensions blanques a la vora de les quals cristal·litzava naturalment aquella pols alcalina que els egipcis recollien per embalsamar els morts.

Analitzant la dissolució del natró en les aigües salobres del llac, havia observat una cosa inesperada: la reacció entre la sal marina i el carbonat de calci podia invertir-se segons la temperatura i la concentració. Els químics de la seva època pensaven que les reaccions anaven sempre en un sol sentit, l'àcid més fort

desplaçant el més feble. Berthollet començava a percebre que allò era fals. Que es tractava d'equilibris.

París rebria aquestes notes. Li caldrien quatre anys de reflexió per formular la teoria completa. L'*Essai de Statique chimique* de 1803 en seria el fruit. Però la llavor era allà, als llacs blancs del desert egipci, en la contemplació d'una reacció química natural que la natura egípcia repetia des de feia mil·lennis.

Les mòmies d'animals, en canvi, plantejaven una altra pregunta a Berthollet.

—Aquests ibis momificats s'assemblen als ibis d'avui —va deixar anar Geoffroy—. Recordeu què dèiem vora el Nil. Que els egipcis els veneraven perquè observaven la natura? Heus aquí la prova: inalterats en tres mil anys.

—Idèntics —va corregir Berthollet.

—Això és el que diu Cuvier. Les espècies són fixes des de la Creació. Les mòmies ho proven: cap canvi.

—I Lamarck?

—Lamarck diu que tres mil anys són massa poc per veure una transformació. Que caldria un temps immens.

Berthollet va prendre una de les mòmies d'ibis entre les mans. L'animal era rígid, perfectament conservat, amb el plomatge encara reconeixible a través de les benes.

—Cap dels dos no ho podrà provar mai —va precisar Berthollet—. No viurem prou temps. Va tornar a deixar la mòmia d'ibis.

Van passar dues nits senceres a Saqqara, dormint entre les ruïnes d'una mastaba per ser-hi des de l'alba. La necròpolis s'estenia al llarg de diversos quilòmetres pel desert, vast cementiri de l'Imperi Antic on els reis i els nobles havien fet construir les seves tombes. La piràmide esglaonada de Djoser s'alçava al centre d'aquell paisatge funerari.

—Aquesta piràmide precedeix en un segle les de Gizeh —va afegir Jomard, que havia calculat les dates aproximades a partir de la informació fragmentària que els savis tenien sobre la cronologia reial egípcia—. Representa un moment de la història arquitectònica en què els egipcis encara experimentaven amb les formes. Les piràmides llises de Gizeh són la culminació d'un procés que va començar aquí.

Els graons superposats tenien alguna cosa d'un zigurat mesopotàmic, com si les dues civilitzacions haguessin convergit de manera independent cap a la mateixa intuïció arquitectònica: apilar per pujar cap al cel.

Berthollet va passar la segona nit copiant les inscripcions d'una mastaba d'un alt funcionari. Aquells baixos relleus representaven les activitats de la vida quotidiana: la pesca, la caça, les feines agrícoles, la carnisseria, l'elaboració de la cervesa, amb una precisió documental que encisava els naturalistes de la Comissió tant com fascinava els artistes.

En tornar de Saqqara al Caire, Denon va fer un desviament per les ribes del Nil a la caiguda del dia. La llum era diferent a aquella hora. Ataronjada i densa, com si el sol volgués amagar la pedra abans de desaparèixer. Es va asseure en un bloc de calcària a la vora de l'aigua i va provar de dibuixar el riu a contrallum. L'exercici era difícil. La llum es movia massa de pressa.

Jomard es va asseure al seu costat i va esperar que hagués acabat. No parlar mentre l'altre dibuixava.

—Aquest matí he calculat una cosa —va afegir Jomard quan ell va tancar el quadern—. La tomba de Djoser data d'uns dos mil sis-cents anys abans de la nostra era. La piràmide de Keops, d'uns dos mil cinc-cents. Aquests dos monuments només els separa un segle. Però l'un és un assaig arquitectònic i l'altre una perfecció. Com es pot progressar tan de pressa?

—No estic segur que la qüestió sigui la velocitat. Crec que els egipcis tenien una manera diferent de pensar el temps. Per a

nosaltres, un segle és llarg. Per a ells, potser era només el temps que cal per aprendre.

Van tornar al Caire en la foscor, guiats per les llums dels minarets. Els gossos del desert bordaven en la llunyania. En algun lloc dels carrerons del barri copte, una campana d'església va tocar l'hora.

VIII - Els debats científics

La sessió del 15 de desembre va enfrontar Monge i Fourier. La mesura contra el sentit. Monge volia volums i angles. Fourier volia contextos i significats. Bonaparte va presidir i va decidir: tots dos, sense triar.

—La ciència veritable és la mesura —va dir Monge en obrir el debat—. Les dimensions d'una piràmide. El seu volum. Les seves proporcions. No pas els mites que l'envolten. La descripció i la significació són dues disciplines. Nosaltres som aquí per a la primera.

—Les piràmides no són simplement volums per calcular, Monge —va respondre Fourier—. Són tombes reials, actes de fe en la immortalitat. Si no en conserveu més que les dimensions, descriviu el cofre i no pas el que conté. I, cosa més greu: correu el risc de creure que heu comprès perquè heu comptat.

Bonaparte, que assistia a la sessió i seguia el debat, va intervenir per intentar reconciliar aquests dos enfocaments aparentment contradictoris.

—Teniu tots dos raó en un punt —va dir Bonaparte tot mirant alternativament Monge i Fourier—. *La Description* contindrà les dues coses: les mesures de Monge i el sentit que hi trobarà Fourier. L'una sense l'altra quedaria incompleta.

La mateixa sessió va quedar marcada per la presentació, a càrrec de Berthollet, d'una memòria sobre la química dels llacs de natró del desert egipci. Berthollet havia analitzat químicament mostres preses en diversos llacs i n'havia determinat la composició exacta.

—El natró és una barreja de sals: carbonat, bicarbonat, clorur de sodi. Setanta dies dins aquesta barreja en pols, i la humitat s'absorbeix. El cos es dessecca sense podrir-se. Molt senzill, molt eficaç.

Geoffroy Saint-Hilaire va presentar tot seguit les seves observacions sobre els ibis momificats, descoberts per milers a les necròpolis d'animals sagrats prop de Saqqara.

—Dues espècies d'ibis. L'ibis sagrat blanc i negre que coneixem, i una de més petita, marró, que sembla haver desaparegut. Si existia encara a l'època faraònica i ja no existeix, alguna cosa ha canviat. No sé què.

La sessió va acabar amb una presentació de Jean-Joseph Marcel, orientalista i director de la Impremta Nacional establerta al Caire, sobre els progressos de la impressió en caràcters àrabs. La impressió del *Courier de l'Égypte* es feia ara en francès, i només les proclames s'imprimien en àrab.

—Tenim la capacitat d'imprimir en àrab clàssic amb una qualitat tipogràfica satisfactòria —va anunciar—. Proclames, decrets, avisos. La població ens pot llegir en la seva llengua.

Fourier va presentar aquell vespre un estudi sobre la distribució de les temperatures al desert egipci, tema que li havien inspirat les seves observacions durant les marxes militars. La seva anàlisi dels fluxos de calor en un medi no homogeni prefigurava les recerques sobre la calor que duria a terme més tard a França. Els savis presents van escoltar amb l'atenció que mereixia una exposició clara sobre un fenomen que tots havien patit físicament.

—La calor del desert no és una qüestió de temperatura ambient —va explicar Fourier—. És un fenomen de fluxos i d'intercanvis entre el sòl, l'aire i els cossos exposats. Encara no tinc les equacions, però crec que un dia es podrà predir com es propaga aquesta calor en el temps i en l'espai.

Allò que interessava més Bonaparte en aquest Institut d'Egipte era la manera com homes de formacions radicalment diferents

—matemàtics, químics, naturalistes, artistes, enginyers—aconseguien crear un diàleg científic comú entorn d'un objecte compartit: Egipte.

—Què ens ensenya això sobre els antics egipcis? —va preguntar.

—Res directament —va admetre Fourier—. Però ens ensenya com funcionava el seu entorn. Per entendre per què construïen les cases d'una certa manera, orientaven els temples segons determinats eixos, excavaven les tombes a determinades profunditats, cal entendre els condicionants tèrmics que patien. La física del seu món és la clau de la seva arquitectura.

Bonaparte, al final de la sessió, va felicitar cordialment tots els ponents i els va encoratjar a intensificar les recerques.

—Els vostres treballs són excel·lents —va reprendre Bonaparte adreçant-se a l'assemblea—. Aviat, l'Alt Egipte. Els temples de Tebes. Denon obrirà el camí.

Fourier va retenir Denon al passadís del palau de Hassan-Kashif. Sota el braç, un feix d'aixecaments que la Comissió havia produït des de l'arribada al Caire. Mesura de la Gran Piràmide, plànols de l'Esfinx, seccions de les tombes de Saqqara. Vuitanta-tres fulls.

—Aquests aixecaments —va observar Fourier—. Us els emportareu?

—Aquest és l'objectiu de l'expedició —va dir Denon—. *La Description* no es farà aquí.

—Parlo dels objectes. De les estatuetes que compreu al mercat de Saqqara. Dels amulets que porteu a l'equipatge. Som aquí per comprendre Egipte, no per buidar-lo de les seves despulles.

Denon va observar el feix d'aixecaments a les mans de Fourier. Mesures. Plànols. Angles. Tot allò es quedaria aquí, a les pedres, a disposició de qualsevol que vingués a mesurar després d'ells. L'estatueta de fusta pintada que ja havia comprat a l'estiu, la que tenia els braços creuats sobre el pit en l'actitud d'Osiris, aquella sí que ningú no la trobaria allà d'aquí a trenta anys. Seria a París, o perduda.

—La diferència entre nosaltres dos, Fourier, és que vós creieu que amb comprendre n'hi ha prou. Jo penso que hi ha coses que s'han de veure per ser enteses. I per ser vistes, han de viatjar.

Fourier va recollir el feix i se'n va tornar cap a la seva cambra, dues portes més enllà pel passadís del primer pis. Denon es va quedar en aquell passadís buit. Es va gitar tard. L'endemà al matí, va trobar damunt la taula de treball el *xanabti* de fusta pintada que creia guardat a l'equipatge, posat dret, ben a la vista, amb la cara girada cap a ell. Fourier devia haver entrat durant la nit. Tenia per costum circular pel palau a hores improbables quan les equacions no li sortien. Però a terra, just davant la taula, hi havia un gra de sorra. Només un, ben visible sobre l'enrajolat polit. Com si Fourier hagués volgut dir-li: «Aquesta sorra ve d'algun lloc.»

O com si fos simplement un gra de sorra. Amb Fourier, mai no se sabia si l'intenció precedia el gest o si era l'invers. El *xanabti* va quedar damunt la taula tot el dia.

Aquella mateixa sessió de desembre de 1798 havia acollit també, al marge del programa oficial, una presentació informal de Venture de Paradis, el principal intèrpret de l'expedició, que parlava àrab, turc, persa i hebreu amb la fluïdesa d'un nadiu, i que passava els dies traduint per a Bonaparte i les nits escrivint un diccionari àrab-francès que no acabaria mai.

Va prendre la paraula al final de la sessió.

—Voldria sotmetre una observació a l'Institut. Fa cinc mesos que som a Egipte, i he constatat una cosa que em sembla important per comprendre aquest país. L'àrab que parlen els egipcis d'avui i l'àrab clàssic de l'Alcorà són dues llengües diferents. No pas dialectes. Dos sistemes distints, tan allunyats l'un de l'altre com el llatí de Ciceró i el francès de Molière. Un fel·là del Delta no entén el text alcorànic que recita. El recita fonèticament, sense copsar-ne el sentit.

—Què vol dir això? —va preguntar Monge.

—Vol dir que l'islam a Egipte és en part una religió els fidels de la qual no comprenen els textos sagrats en la seva forma original. La fe es transmet per l'autoritat dels ulemes, per la tradició oral, pel ritual. No per la lectura directa del text. No és gaire diferent del llatí a l'Església catòlica abans de Luter.

Bonaparte, que havia escoltat sense intervenir, va fer una pregunta.

—I els ulemes, ells sí que comprenen el text clàssic?

—Els més erudits, sí. Els altres també reciten. És una cadena de transmissió on cada baula transmet el que ha rebut, no necessàriament el que comprèn.

Denon va anotar aquesta observació al quadern. Enllaçava amb una cosa que havia vist al carreró de l'escola alcorànica després de la revolta. Els infants que recitaven frases de les quals probablement encara no tenien el sentit, però el so i el ritme de les quals ja eren, en ells, una forma de coneixement. Va pensar en els seus propis dibuixos. Les piràmides copiades abans d'haver-les comprès. L'Esfinx dibuixada al capvespre abans de conèixer-ne l'orientació astronòmica. Potser treballava així: primer la línia, després el sentit.

—Això que descriuiu —va observar Fourier a Venture de Paradis— és un sistema on la transmissió precedeix la comprensió. Primer s'aprèn el text de memòria, la significació ve després. O no ve. No s'assembla això al que fem nosaltres amb els jeroglífics? Copiem signes que no comprenem. Els nostres successors potser en comprendran el sentit.

—La diferència —va dir Venture de Paradis— és que els jeroglífics ja no tenen parlants vius. L'àrab clàssic en té. Entre l'oral i l'escrit, entre els ulemes i els fel·làs, entre el text i el rit, la llengua sobreviu. Sobreviu d'una manera diferent de com va ser creada. Però sobreviu.

La sessió va acabar tard. Les llànties havien cremat fins a quedar a poca flama. Els savis van sortir al pati de l'Institut, on l'aire de

desembre era per fi fresc. El primer fred veritable des que van arribar a Egipte. Denon es va aturar un moment al pati i va alçar els ulls. Els estels damunt el Caire. Els mateixos que damunt Tolon set mesos abans, però més alts sobre l'horitzó.

Bonaparte va deixar l'Institut després de la sessió en companyia de Berthollet. Van caminar una estona pel jardí del palau sense parlar. Després Bonaparte va parlar:

—Monge em va dir un dia que la ciència cerca el que és veritable, independentment del que és útil. Vós ho creieu?

Berthollet va reflexionar. Era una pregunta que s'havia fet durant tota la seva vida professional.

—Crec que la distinció és menys nítida del que ell pretén. El nostre treball aquí és veritable. Les mesures de Jomard, les anàlisis químiques de les mòmies, els dibuixos de Denon. Però el que fem aquí també és útil, per a França, per al coneixement europeu d'Egipte, per a vós políticament. La veritat i la utilitat no s'exclouen. Caminen juntes, poques vegades en la mateixa direcció, però juntes. Va vacil·lar, i després va afegir:

—L'única cosa que em nego a dir és que el que fem és inofensiu. No és veritat. I Monge ho sap tan bé com jo.

Bonaparte va assentir amb el cap.

—Fourier m'ha dit aquest vespre que les seves recerques sobre la calor no tenen cap aplicació militar immediata. Sembla que n'està orgullós.

—Fourier té raó d'estar-ne orgullós. D'aquí a vint anys les seves recerques tindran aplicacions que encara no imagina. Això és la ciència. Precedeix les aplicacions a una distància que no es pot mesurar per endavant.

—Com un explorador que encara no sap per a quin exèrcit reconeix el terreny.

—Exactament.

Es van aturar a la vora de la bassa del pati. La lluna es reflectia a l'aigua immòbil.

—Continueu treballant —va dir Bonaparte—. Tot el que produïu aquí sobreviurà a l'expedició, passi el que passi. És l'única certesa que tinc en aquest moment.

Berthollet va tornar al laboratori i va reprendre les anàlisis.

Havia dit una frase a Bonaparte, aquell vespre, abans de retirar-se. Una frase gairebé sense entonació, com una observació de químic sobre el color d'un precipitat.

—A Itàlia, el 1796, escollíem el que anava al Louvre. Monge escollia, jo validava. Teníem temps, llistes, comissaris. Aquí no tenim res de tot això. Quan marxem, serà a corre-cuita. El que sigui a les caixes en el moment de la partida és el que se n'anirà. La resta es quedarà. No cal explicar-nos cap altra història.

Denon va pensar en Itàlia. El 1796, era França qui s'ho emportava. Aquí, podia ser que no fóssim nosaltres.

A les tres de la matinada, Denon va reencendre la llàntia i va reprendre el quadern.

Les pàgines anaven girant lentament, sense que les rellegís de debò. Els dibuixos desfilaven. Les veles de la flota a la rada de Tolon, el port de la Valletta des del pont de la Juno, la columna de Pompeu a Alexandria, les esquenes dels soldats al desert, el fum de la batalla vist des de l'interior d'un quadre d'infanteria, les piràmides al capvespre amb els morts en primer terme.

També tenia una altra llista, que no havia escrit. Coses que havia fet sense anotar-les. Havia dibuixat monuments que no es podrien endur, havia vist un soldat fer lliscar un escarabeu a la butxaca sense dir res, havia vist un fel·là mirar com el seu *xauabti* se n'anava, preferint no anotar la frase. Aquella llista era més llarga que els dos-cents quaranta-tres dibuixos. No tenia fi.

Es va aturar davant el primer esbós del viatge.

Era Bonaparte. Perfil dret, il·luminat per la llum del matí al moll de Tolon, pocs minuts abans de l'embarcament. L'havia dibuixat de pressa, sense que el general se n'adonés. Una desena de traços de carbonet. El perfil prim, el front alt, la barbeta projectada endavant en aquella postura de qui mira allò que encara no existeix.

Va agafar un full en blanc i va dibuixar Bonaparte de memòria. Tal com l'havia vist a l'agost, al consell que havia seguit la notícia d'Abukir. El mateix perfil, els mateixos trets fonamentals. Però alguna cosa havia canviat que no sabia anomenar amb paraules. El va cercar amb el carbonet.

No pas les arrugues. Set mesos no envelleixen un home de vint-i-nou anys. No pas la magror. Bonaparte sempre havia estat magre. Era en la tensió del coll, potser. O en la manera com tenia la mandíbula serrada. L'home de Tolon mirava alguna cosa que encara no existia. L'home de després d'Abukir mirava alguna cosa que havia perdut.

Denon va posar els dos fulls un al costat de l'altre damunt la taula de treball.

Els dibuixos eren semblants. Un observador apressat no hi hauria vist la diferència. El mateix perfil, la mateixa postura, la mateixa mà de dibuixant. Però mirant-los l'un després de l'altre, era impossible no veure que el primer era el d'un home que partia, i el segon el d'un home que ja no sabia cap a on.

Era la primera vegada des de Tolon que dibuixava Bonaparte en la seva absència. Fins aleshores, els seus esbossos del general havien estat documents. La postura del comandament, el gest de l'autoritat, l'escena històrica que calia fixar abans que passés. Aquell esbós nocturn era una altra cosa. Un retrat sense l'acord del model, sense testimonis, tret de la memòria més que no pas de la realitat.

Va lliscar els dos fulls junts dins el mateix quadern, l'un després de l'altre. Tolon, després Abukir. El que havia començat i el que allò havia esdevingut.

Valia alguna cosa, el que contenien aquells quaderns? La pregunta ara li semblava menys evident que al començament. A Tolon, en pujar a la Juno, havia sabut amb certesa per què era allà. Per documentar una expedició històrica, per veure Egipte abans que els altres europeus el veiessin, per dur a França imatges d'un món encara desconegut. Aquell programa era simple i clar.

Set mesos després, veia les coses d'una altra manera. Havia vist la misèria dels soldats al desert, els habitants d'Alexandria mirar l'exèrcit francès amb la resignació de gent que ha suportat massa exèrcits per commoure's, la revolta del Caire i la seva repressió. Ho havia dibuixat tot amb la mateixa atenció que dedicava a les piràmides i als baixos relleus. I ara es preguntava si els seus dibuixos no eren, malgrat ell, els documents d'una ocupació colonial tant com els arxius d'un descobriment científic.

No va resoldre aquesta qüestió aquella nit. El seu *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* tampoc no la resoldria.

Va tancar el quadern, va apagar la llàntia i es va ajeure en la foscor. Per la finestra, els estels damunt el Caire eren els mateixos que Herodot havia vist des de les ribes del Nil, els mateixos que els astrònoms faraònics havien fet servir per orientar els seus monuments, els mateixos que els mariners francesos havien observat durant la travessia des de Tolon. Hi havia alguna cosa de reconfortant en aquella permanència. No pas que tot valgués igual, sinó que tot durava, transformat, irreconeixible i tanmateix allà. El cel egipci no distingia. Il·luminava les piràmides i els vivacs amb la mateixa indiferència. Denon va tancar els ulls. Demà encara dibuixaria.

CAPÍTOL II: LA REMUNTADA DEL NIL

I - Dendera

El 25 de desembre de 1798, l'expedició de Desaix va sortir del Caire en direcció al sud. Tres mil soldats per reconquerir l'Alt Egipte. Denon era de la partida amb el seu quadern.

Bonaparte, que havia romàs al Caire, havia cridat Desaix la vigília de la partida.

—La vostra missió és doble. Militar: destruir Murad Bei. Científica: permetre als savis explorar l'Alt Egipte. Tracteu-los com a col·laboradors. El que portin de tornada val tant com les vostres victòries.

Desaix tenia trenta anys, l'esperit pràctic, cap gust particular per les antiguitats. Però tenia la intel·ligència de comprendre les ordres.

—Protegiré aquests homes com els meus soldats. Però aviseu-los: Murad Bei no donarà treva. Mesos, potser fins a Assuan. Els savis hauran d'aguantar-ho.

Un cop Desaix va haver sortit, Bonaparte va retenir Denon un instant. Va obrir el calaix de la seva taula de campanya i en va treure un document plegat. La llista de quatre pàgines que havia mostrat a Denon abans de Tolon, completada des d'aleshores.

—Això és el que ha de tornar. El que França mereix endur-se d'aquesta expedició.

Denon va recórrer les primeres línies. Categories, descripcions: obeliscs portàtils, fragments de baixos relleus d'una qualitat excepcional, papirs documentats, escarabats reials, bronzes de la Baixa Època, mòmies de dignataris identificables. Cada categoria acompanyada d'una nota de valor estimat i d'una destinació: el Louvre, la Biblioteca Nacional, l'Institut de França.

—Vam fer el mateix a Itàlia —va continuar Bonaparte—. Monge i Berthollet coneixen el mètode. El que retornen amb els seus

formularis va al Louvre. El que els soldats s'enduen a les motxilles, no ho puc impedir. El que vós documenteu amb els vostres quaderns es queda a França en una altra forma. Tres nivells. Tres legitimitats diferents.

—I si els nivells es barregen?

—Sempre es barregen. Per això cal que el primer nivell sigui irreprotxable. Si la Comissió fa la seva feina amb rigor, la resta esdevé tolerable per comparació. Aquesta és la lògica de totes les adquisicions d'Estat des del Renaixement. França no saqueja. Selecciona, documenta i conserva. Els soldats saquegen. La distinció és real, encara que sigui incòmoda.

—I si algú la qüestiona?

—Ningú no la qüestionarà mentre guanyem la guerra. Si la perdem, el debat no es plantejarà de la mateixa manera.

Denon va desar la llista a la seva bossa. No era una ordre de saqueig. Era una ordre de selecció. El matís era real. Hauria volgut que fos suficient. No n'estava segur. Però Bonaparte ja havia obert la porta del seu despatx. El seu temps era comptat. I Denon va sortir sense haver formulat el que hauria volgut dir.

El 25 de desembre al matí, l'expedició va emprendre el camí del sud per la riba occidental del Nil. L'aire era fred encara a aquella hora. Un fred eixut, sense boira, el fred d'Egipte que cedeix aviat al sol. La pols alçada per les columnes es veia de lluny. L'artilleria avançava vorejant els camps conreats. Els cavalls de la cavalleria renillaven en pressentir la partida. Uns fel·làs drets sobre els terrats plans de les cases veien passar la columna sense moure's.

Denon cavalcava al costat de Desaix.

—Aquests temples que només coneixem per Pococke i Norden. Descripcions aproximades, dibuixos inexactes. Per fi establim una documentació rigorosa.

—M'agrada el vostre entusiasme. Però aviseu-me quan vulgueu allunyar-vos de la columna. Murad Bei encara no ha renunciat.

Denon va assentir, sense amagar una certa resignació.

—Entès, general. Uns dibuixos precipitats valen més que la ignorància.

La calor pujava des de la segona hora malgrat ser gener. La franja verda al llarg del riu tenia unes quantes centenes de metres d'amplada, i després començava el desert, immediat i absolut. Els soldats marxaven en silenci, amb la cantimplora a la mà. Denon dibuixava caminant —esbossos ràpids, les siluetes dels pobles, una palmera, el perfil d'un penya-segat calcari— sense aturar-se, sense perdre el pas. Els mamelucs hostatjaven i desapareixien sense lliurar mai una batalla decisiva. Prop de Beni Hassan, va explorar uns sepulcres excavats al penya-segat calcari que domina el Nil, ornats de pintures murals que representaven escenes de lluita, de caça i de vida quotidiana.

Els colors resistien. Vermells d'ocre, blaus de frita egípcia, verds de malaquita, grocs d'orpiment. El desert havia assecat l'aire al seu voltant. Va pensar en les pintures de París, ennegrides pels vernissos, apagades per segles d'humitat.

Va dibuixar diverses d'aquestes escenes durant les poques hores que Desaix li va concedir abans de reprendre la marxa. Els seus esbossos anaven de pressa. Havia après a captar l'essencial en deu minuts, l'hieratisme formal, la vivacitat narrativa.

Així va passar d'un hipogeu a l'altre mentre la columna instal·lava el seu vivac.

Denon no es va queixar mai. Dibuixava caminant, dibuixava durant les aturades, dibuixava a la llum de les torxes a les tendes militars al vespre. La seva resistència física sorprenia els oficials, que al principi havien considerat la seva presència una càrrega.

—El vostre savi resisteix millor que els meus reclutes —va dir un dia Desaix a un dels seus ajudants, tot assenyalant Denon, assegut sobre una roca durant una pausa de l'exèrcit.

—És perquè té alguna cosa a fer —va respondre l'ajudant—. Els homes que tenen una raó per mirar al seu voltant sobreviuen millor que els altres.

El 20 de gener, Jomard va ser el primer a veure Dendera. El temple de la deessa Hathor s'alçava enmig dels camps conreats, amb la seva massa visible de lluny en l'aire eixut de l'Alt Egipte.

—Mireu —va dir Denon, que s'havia aturat darrere seu.

Desaix va ordenar una aturada. L'exèrcit va establir el campament al poble veí, Qena. Els fel·làs miraven des dels llindars sense apropar-s'hi. Ja havien vist passar altres columnes. Aquesta duia homes amb instruments de mesura i quaderns. No era pas més tranquil·litzador.

Jomard va entrar el primer. Al llindar, va comptar: vint-i-quatre columnes altes d'una quinzena de metres, els capitells de rostre d'Hathor mirant en les quatre direccions. Va treure el teodolit de l'estoig i després el va tornar a deixar. Per on començar? Durant els seus vuit mesos a l'Escola, sempre havia sabut per on començar. Aquí la sala tenia una lògica que superava el que els seus instruments podien copsar d'una sola ullada. Massa gran. Massa coherent. Calia triar un punt d'entrada, i aquesta elecció li va semblar de sobte arbitrària d'una manera que mai no havia sentit davant una piràmide o una columna aïllada. Va acabar per apuntar a la columna més propera. Almenys era un començament.

—És extraordinari —va murmurar Denon darrere seu—. La finor d'aquests drapejats.

Jomard va mesurar durant cinc dies. Quinze metres per columna, les juntes tan fines que amb prou feines s'hi passava la fulla d'un ganivet. El sostre a més de quinze metres. Les parets de baixos relleus. Anotava les dimensions, els angles, les orientacions. Denon dibuixava a l'altre extrem de la sala, amb les mans cobertes de pols de carbonet, que gairebé no s'aturaven mai.

—Com ho van fer, sense les nostres eines modernes? —va afegir Jomard en veu baixa.

—Amb temps, mà d'obra i una organització capaç de mantenir un esforç constant durant dècades. Aquest temple va trigar generacions a construir-se. Ells es transmetien el projecte de pares a fills com una herència sagrada.

—Els egipcis coneixien les estrelles millor del que encara les coneixem nosaltres —va afegir Jomard, assenyalant les constel·lacions pintades d'un blau intens sobre el fons d'ocre del sostre—. Aquesta volta és un mapa del cel nocturn de l'antic Egipte.

El segon dia, Jomard va observar un detall que no va anotar. El va consignar al seu diari personal, al vespre, sota la tenda.

Tres soldats del batalló de capçalera havien passat la tarda a les sales laterals del temple. No estaven de servei. En tornar, un d'ells duia a la mà una figureta de faiança blava. Un gat assegut, orelles punxegudes, ulls incrustats de vidre negre. La mostrava als companys. Reien.

Jomard els va veure passar. El gat de faiança tenia dos o tres mil anys. Havia estat dipositat al temple com a ofrena votiva per un artesà el nom del qual no havia sobreviscut, per a una pregària de la qual s'havia oblidat fins i tot el contingut. D'aquí a tres anys seria a Marsella. La cadena era curta. No deixava rastres. Jomard va pensar en la gravetat: els objectes lleugers cauen sempre cap avall. Aquí, el baix era el nord.

El mateix dia, al gran pati del temple, Costaz estava enfeinat.

Havia seleccionat al matí sis peces segons les categories de la llista de Bonaparte. Dos escarabats, un amulet d'or, una figureta de Sekhmet, totes conformes als criteris de la llista. Però dues peces sobresortien del conjunt. Una paleta d'escriba de fusta de sicòmor amb els seus còlams encara dins dels estoigs de canya. Com que la fusta gairebé mai no havia sobreviscut, era una peça raríssima. I un vas canop d'alabastre amb la tapa de cap de falcó

intacta, que representava Qebhsenuf, guardià dels intestins. Les sis peces alineades sobre la pedra, numerades, etiquetades.

Jomard es va apropar des de l'entrada del pati. Costaz omplia el seu formulari a la llum del dia, sense pressa, sense amagar-se. Aquesta era tota la diferència amb el que feien els soldats: el formulari.

—Ciudadà Costaz —va afegir Jomard, apropant-s'hi—, aquestes peces són excepcionals.

—En efecte. La paleta d'escriba és única en la documentació coneguda de les expedicions recents. Els còloms són intactes. Extremadament rar. La fusta de sicòmor va resistir perquè estava embolicada en un lli que vaig trobar en un compartiment lateral de la fornícula. Dos mil cinc-cents anys de conservació en condicions ideals.

Va continuar escrivint sense alçar els ulls. L'escriptura era la d'un científic: precisa, breu, sense ornament.

—El vas canop interessarà els químics per a l'anàlisi de les resines d'embalsament —va prosseguir—. He pres un fragment de la capa de resina interior. Trobareu el número d'aquesta mostra sota la referència cent catorze-B al registre de la Comissió.

Va anotar el sisè número al formulari, va signar, va arrencar el taló i el va allargar a Jomard.

—Repertori de la Comissió, secció d'adquisicions oficials. Si en voleu una còpia per al vostre propi dossier de secció.

Jomard va agafar el paper. El va mirar. La forma era impecable. Se'l va desfer a la seva pròpia bossa sense respondre.

Un home del poble va venir a observar Jomard mentre prenia les mesures. Hassan, l'intendent, es va quedar apartat. L'home va observar uns instants i després se'n va anar. Aquesta trobada va ser breu.

L'endemà, l'home va tornar, es va asseure contra un pilar durant dues hores sense dir ni una paraula, mirant Jomard treballar.

Després se'n va anar. L'endemà passat va portar una cosa: un petit pot de terra cuita ple d'aigua fresca. El va deixar al costat dels instruments de Jomard.

Jomard va beure. L'aigua era freda, lleugerament mineral. Va dir gràcies en àrab. Una de les poques paraules que havia après. Per mitjà de Hassan, van intercanviar unes quantes frases.

L'home coneixia els noms de les columnes. No pas els noms grecs que feien servir els savis —Hathor, Nut, Isis—, sinó uns noms àrabs transmesos de pares a fills durant generacions. La columna de l'angle nord-est s'anomenava, al poble, «la columna que sagna amb la crescuda», perquè una esquerda a la pedra calcària deixava brollar de tant en tant una aigua vermellosa carregada de ferro durant les crescudes del Nil. La columna central s'anomenava «la columna de la veu», perquè si la copejaven amb la palma oberta a una certa altura, produïa un so greu que es propagava per tota la sala.

Jomard va consignar els dos noms. Sabia que no figurarien a *la Description*. No tenien cap valor mesurable. Però deien una cosa que les seves pròpies mesures no deien: que aquell temple tenia una presència contínua en la memòria del poble des de feia molt de temps. No era una ruïna. Era un veí.

Tres dies més tard, Denon va tornar sol al temple, amb una espelma i els seus quaderns. Volia dibuixar el zodíac de la capella superior.

La capella d'Osiris era al terrat del temple. Una petita sala a la qual s'accedia per una escala exterior. El sostre era baix. L'espelma projectava una llum ataronjada insuficient. Es va ajeure sobre la pedra freda. Damunt seu, esculpit en gres, el mapa del cel. Un disc circular de dos metres i mig de diàmetre. Al centre, les constel·lacions circumpolars. L'Óssa Major en forma de pota davantera de brau, una deessa hipopòtam que brandava un arpó. A la circumferència, els dotze signes del zodíac grec barrejats amb iconografia egípcia: l'Àries, el Taure, però també l'Aquari

representat com a Hapi, el déu de la inundació, que sostenia dos gerros d'on brollava el Nil.

Aquell sostre no es podia endur tal qual. Diverses tones de gres encastades a la volta. Però Denon havia sotmès el problema dos dies abans al capità Coutelle, cap dels aerostiers de l'expedició, el que havia fet volar el globus d'observació a Fleurus. Coutelle era l'enginyer més inventiu de l'exèrcit. Havia vingut a veure el zodíac el dia abans amb una mirada de tècnic més que d'artista.

—És factible —havia dit examinant les juntes—. No amb el que tenim. Caldrien serres de dents d'acer temperat, gats de cargol, calç viva, una bastida d'elevació de vint metres. Sis setmanes de feina com a mínim, amb vint homes. I un vaixell especialment condicionat per al transport del bloc. Diverses tones; les bodegues ordinàries no basten.

—El resultat compensaria l'esforç?

Coutelle havia tornat a mirar el zodíac, amb els ulls recorrent el disc de constel·lació en constel·lació.

—És la representació més completa del cel antic que hagi vist mai. Sí, l'esforç ho val. Però no és ara. Potser d'aquí a trenta anys, si algú hi torna amb material i temps.

Denon havia consignat la conversa en un memoràndum adreçat a l'estat major científic. El primer document oficial que esmentava la possibilitat d'extreure el zodíac de Dendera. Aquell memoràndum viatjaria fins al Caire, dormiria en una caixa, a l'espera de mitjans que l'exèrcit no tenia.

Va dibuixar durant dues hores, ajagut d'esquena. L'espelma se li va apagar. En va encendre una altra. Quan va tornar a baixar, queia la nit i els soldats feia una hora que s'impacientaven.

—Teniu el que volíeu? —li va preguntar un sotstinent.

—Un primer dibuix. Imprecís. Caldrien diversos homes per fer un aixecament seriós.

Denon havia demanat a l'estat major científic l'enviament d'enginyers per completar la seva feina. Dos joves politècnics, Jollois i Devilliers, tornarien tres setmanes després d'ell per acabar l'aixecament amb els seus instruments de precisió.

El segon vespre, Jomard necessitava resoldre un problema de requisita de racions. Va buscar el sergent major Aubert, l'home que gestionava la intendència del batalló de Desaix. El va trobar en una tenda apartada del vivac principal, assegut a una tauleta amb un fanal i un quadern.

Aubert tenia una llista dividida en tres columnes: objecte, companyia, soldat. Les línies eren atapeïdes. Jomard va llegir, des d'on era, sense semblar-ho: «figueta de pedra blava, 2a companyia, Racine. Fragment de baix relleu, 3a companyia, Duplessis. Escarabat de faiança, 1a companyia, Marin. Pot de terra pintat, 4a companyia, Lefèvre.» Hi havia almenys vint línies.

Aubert va alçar els ulls. No va semblar sorprès de ser observat.

—Ciudadà savi. Puc fer alguna cosa per vós?

—Buscava les racions suplementàries per a les feines de mesura. No és urgent.

Jomard no va fer preguntes sobre la llista. Ja sabia què era. Un inventari oficiós. Ni ordenat ni prohibit per ningú, portat per un suboficial que havia comprès que alguna cosa circulava al seu batalló i havia decidit saber-ho. La llista no era un control disciplinari. Era una precaució. Si algú feia preguntes més endavant, Aubert sabia respondre. I si ningú no en feia —cosa més probable—, la llista quedaria al seu quadern, document sense destinatari.

Va resoldre la seva història de racions en tres frases i se'n va anar.

La nit abans de la partença, Jomard no va treballar en les seves mesures. Es va posar a fer una altra cosa.

Va començar pel que sabia amb certesa. La llista del sergent major Aubert contenia, només per a la 2a companyia, vint-i-tres objectes en dos dies. Quatre companyies al batalló de Desaix. Dos batallons d'infanteria en rotació al lloc. A més dels oficials, que s'hi servien de manera diferent. Amb més selecció, menys quantitat, però peces de més valor. A més de les adquisicions oficials de Costaz. Sis peces documentades, potser d'altres sense documentació formal.

Va construir una estimació. Conservadora: vint objectes per companyia i per dia d'aturada. Quatre companyies. Cinc dies. Dos batallons. Resultat: vuit-cents objectes com a mínim per a aquest sol temple. Afegint-hi les compres als mercaders i el que els oficials col·leccionaven discretament, se superava el miler.

Mil objectes sortint de Dendera. Va examinar la xifra. Després va mirar el temple, visible en la foscor a dos-cents metres del vivac. El temple era immens. Mil objectes eren una fracció del que encara contenia. Però el bon càlcul era: quantes aturades en quants temples, multiplicat per mil.

Hi havia almenys dotze grans jaciments entre Dendera i Assuan. Va escriure al peu de la pàgina: «Total estimat, campanya completa: ordre de magnitud deu mil objectes. Forquilla baixa. No verificable.»

Després es va aturar en el que acabava d'escriure. Deu mil. La xifra semblava abstracta. No ho era. Corresponia a deu mil objectes que havien estat en un temple o en una tomba egípcia des de feia segles, i que d'aquí a sis mesos ja no hi serien.

Mentre carregava les mules, va buscar amb la mirada el soldat que duia a la mà el gat de faiança. No el va tornar a trobar entre els centenars de rostres. L'home existia. El gat existia. En algun lloc d'aquesta xifra de deu mil.

Abans de deixar Dendera, Jomard va anar a trobar Costaz.

Costaz supervisava com clavaven les seves caixes. Va alçar els ulls.

—Ciudadà Costaz. He fet una estimació del volum total d'extraccions d'aquest temple.

Li va allargar el quadern obert per la pàgina del càlcul. Costaz el va llegir. Va dedicar el temps necessari a verificar les hipòtesis i va refer mentalment l'aritmètica.

—La vostra forquilla baixa és raonable —va dir finalment—. Lleugerament subestimada pel que fa als oficials.

—No trobeu problemàtica aquesta xifra?

Costaz li va retornar el quadern.

—Trobo aquesta xifra exacta, o propera a la realitat. Problemàtica per a qui? Per a la Comissió? No. Les nostres adquisicions estan documentades. Per a l'exèrcit? Això ho ha de jutjar Desaix. Per a la història d'aquest temple? Certament. Però la història d'aquest temple ha conegut extraccions des dels romans i els grecs. No som els primers. I Egipte ha sobreviscut a tots els precedents.

—Això no és una raó.

—No. No és una raó. Però és un context. I en aquest context, el que cal establir és si el que fem nosaltres —la Comissió— és defensable. Crec que sí. Pel que fa a la resta, no sóc ni policia ni magistrat.

—Sou matemàtic. Un matemàtic no diu que un càlcul és defensable. Diu si és exacte.

—I els nostres comptes són exactes —va respondre Costaz sense alçar els ulls—. Arxius, descripcions, objectes per al Louvre.

—Això és el que Bonaparte ha demanat. No és el que hauria demanat jo.

El cinquè i últim dia, Desaix va fer senyal de tornar a partir. Jomard va desar el teodolit. Denon va arrencar la mirada del sostre amb un pesar sincer.

—Si algun dia tornem a aquest país en pau —va afegir Jomard—, aquest temple mereix un estudi de sis mesos només per a ell.

No hi tornarien. Els seus dibuixos es quedarien.

El camí cap a Tebes vorejava el Nil durant dos dies. Al vespre, al vivac, els oficials començaven a parlar dels temples que anaven a veure. Karnak. Luxor. Els noms circulaven amb l'excitació dels qui s'acosten a allò que mai no han vist però de què han sentit parlar tota la vida.

II - Tebes

El 27 de gener al vespre, l'expedició va establir el campament davant les ruïnes de Tebes.

Jomard es va aturar a la riba i s'hi va estar sense fer res, mirant els pilons negres a la llum del capvespre, a l'altra banda del Nil.

Karnak superava tot el que havien imaginat. La sala hipòstila del temple d'Amon-Ra: cent trenta-quatre columnes, les dotze centrals altes de vint-i-un metres. Va travessar el llindar i es va quedar immòbil durant diversos minuts. Aquella sala tenia una superfície d'uns cinc mil dos-cents metres quadrats, un dels espais coberts més grans de l'Antiguitat.

—Déu meu —va murmurar Denon—. Cap descripció no pot fer justícia a això. Cal ser aquí per comprendre-ho.

La nit que va seguir el seu primer dia a Karnak, Jomard es va instal·lar al pati del temple amb el fanal i va començar a posar en ordre les xifres. La sala no era gran perquè un faraó hagués volgut mostrar el seu poder. Era gran perquè tenia una funció: acollir una processó, una multitud, un ritual. Cada dimensió responia a una exigència acústica, lumínica, litúrgica. Els egipcis no construïen en va. Construïen amb justesa.

Va anotar: «La regularitat de les proporcions en aquesta sala suggereix un sistema de mesura transmès al llarg de diverses generacions amb una precisió absoluta. La longitud de la sala és aproximadament el doble de l'amplada. L'espaiament entre les columnes centrals correspon al seu diàmetre. Aquestes proporcions no són casuals.»

Fora, un xacal va udolar en algun lloc del desert. Jomard va alçar els ulls. Les estrelles damunt les columnes eren molt brillants.

I de sobte, mentre girava amb el teodolit per anotar l'azimut d'una estrella de referència, va comprendre una cosa que no tenia previst comprendre. La comprensió no va arribar com una demostració que s'acaba. Va arribar d'un sol cop, al cos abans que a l'esperit. Una certesa física, gairebé un vertigen, com quan un càlcul llarg desemboca en un nombre rodó i se sap, fins i tot abans de verificar-ho, que és correcte.

L'eix principal del temple —l'eix que unia l'entrada amb el santuari més interior— estava orientat a vint-i-sis graus al sud de l'est. Va verificar el càlcul dues vegades. Vint-i-sis graus. Tenia aquesta xifra als seus aixecaments des del matí, anotada maquinalment com una dada entre altres. Però ara, en la foscor, amb les estrelles visibles damunt seu, va saber què significava aquesta xifra.

Era l'azimut de la sortida del sol al solstici d'hivern a la latitud de Tebes.

Es va quedar immòbil diversos segons amb aquesta informació. Tenia a les mans un resultat que ningú no havia formulat encara així, i volia assegurar-se que era real abans d'escriure'l.

Karnak no era només un temple. Era un instrument astronòmic orientat de manera que, al matí del dia més curt de l'any, la llum del sol llevant entrés al santuari i recorregués l'eix fins a la gran sala hipòstila. La construcció tenia aquesta precisió. Els egipcis l'havien calculada. Havien construït en conseqüència.

Va escriure febrilment una nota de diverses pàgines al seu diari, detallant el càlcul, les mesures, la conclusió. Adreçaria aquesta nota a Fourier l'endemà mateix per correu. Fourier era el matemàtic més rigorós de la Comissió, sabia verificar-la. La resposta de Fourier arribaria tres setmanes més tard en dues línies: «El vostre càlcul és correcte. Anoteu-lo per a *la Description*.»

A les dues de la matinada, Jomard va tornar al campament. Havien transcorregut cinc hores des que havia sortit de la seva tenda. Les mans li tremolaven lleugerament mentre enrotllava els fulls del quadern. No de fred, sinó d'una cosa per a la qual no tenia paraula. Estava acostumat a les descobertes que confirmen una hipòtesi. Aquella nit n'havia tingut una de diferent: una hipòtesi que naixia de la descoberta mateixa, sense que l'hagués cercada. Mai no li havia passat abans.

Denon va dedicar els dies següents a recórrer el complex de Karnak, deu hores al dia, sabent que el temps li era comptat. Els pilons alts de quaranta metres portaven baixos relleus de batalles faraòniques. Els obeliscs de granit rosa s'alçaven drets, monòlits transportats des d'Assuan, dos-cents quilòmetres al sud. Un d'ells, erigit per la reina faraó Hatshepsut de la divuitena dinastia, s'elevava fins a una alçada de vint-i-nou metres i mig. Les seves cares estaven cobertes de columnes verticals de jeroglífics finament gravats, indesxifrables.

Tots veien les inscripcions arreu —columnes, parets, sarcòfags— i no hi podien llegir res. Tota la història d'Egipte era allà, muda.

Al gran pati de Karnak, Geoffroy Saint-Hilaire s'havia situat davant un registre de baixos relleus que representaven animals oferts en tribut. Lleó, girafa, micos, antílops. Copiava les espècies amb la precisió del naturalista, anotant les que ja no existien a Egipte. Cada animal desaparegut era una dada sobre el canvi climàtic des de l'Antiguitat. El que uns altres llegien com a decoració, ell ho llegia com a inventari faunístic.

—Aquest lleó del relleu —va dir a Jollois, que passava—, té el crani diferent del lleó de l'Àfrica subsahariana. Perfil més pla, crinera més llarga. O bé el pintor s'ha equivocat, o bé els lleons de l'antic Egipte formaven una població diferent. Em decanto per la segona hipòtesi.

Jollois va mirar el relleu, va mirar Geoffroy, va assentir amb el cap i va continuar el seu camí. Geoffroy no necessitava resposta. Tenia la seva pregunta.

Més tard, a la nit, Jomard treballava en les seves mesures de Karnak quan va sentir soroll.

No eren sorolls de combat. Eren sorolls de feina. Cops sords, regulars, el raspament d'alguna cosa pesant sobre les lloses. Va agafar el fanal.

A la sala, tres soldats treballaven a la llum de dues torxes. Havien buidat una fornícula que contenia fragments d'estàtues —caps de divinitats, mans, bustos— i els triaven sobre les lloses: els que valia la pena endur-se a un costat, els massa pesants a l'altre. Un d'ells sostenia amb les dues mans un cap de falcó de granit negre, Horus probablement, amb els ulls incrustats d'una matèria fosca que la torxa no permetia identificar. El girava, intentava avaluar-ne el pes.

Jomard es va quedar a l'entrada de la sala. Hauria pogut intervenir. L'autoritat d'un membre de la Comissió li permetia prohibir les extraccions no autoritzades. No ho va fer. Aquells soldats eren tres. N'hi havia dos mil als batallons de Desaix. El que no podia ser aturat per un home sol amb un fanal no valia la pena d'intentar-ho per principi.

L'endemà, al pati, al nord del complex, Jollois va fer un descobriment. Uns fragments de baixos relleus de la dotzena dinastia, escampats entre els enderrocs, mostraven un estil radicalment diferent: més petit, més íntim, amb la figura del rei menys hieràtica i més humana. El rostre d'un d'aquells reis portava una expressió de fatiga que cap faraó de les grans dinasties no hauria tolerat en els seus monuments.

—Aquest baix relleu és sens dubte la representació psicològicament més justa d'un faraó que hagi vist —va dir Jollois a Denon, que feia una hora que dibuixava—. Mireu els

ulls. Hi ha cansament, aquí. El cansament del poder, no la seva magnificència.

Denon va deixar de dibuixar. Jollois tenia raó. Aquell rostre no mirava cap a l'eternitat.

Després de tres dies a Karnak, l'expedició es va dirigir a Luxor, tres quilòmetres més al sud. Temple d'Amenhotep III i de Ramsès II. L'avinguda d'esfinxs que unia els dos temples havia quedat enterrada sota la sorra i les cases del poble bastit al damunt.

Denon va esbossar la gran columnata que conduïa des del pati d'entrada fins al santuari interior. Catorze columnes papiriformes de dinou metres d'alçada, d'una elegància formal que testimoniava el refinament estètic de la divuitena dinastia. Els murs portaven baixos relleus de la processó d'Opet: l'estàtua d'Amon transportada en barca de Karnak a Luxor cada any. Va copiar l'escena en diverses pàgines.

Altres baixos relleus representaven la batalla de Kadesh entre Ramsès II i els hitites al pilò d'entrada. Seixanta metres de longitud, coberts des del terra fins a deu metres d'alçada d'escenes esculpides amb un dinamisme notable. Aquell relleu narrava una batalla de resultat discutit. Ramsès havia estat a punt de ser envoltat abans de poder escapar-se. Però el pilò de Luxor només mostrava el triomf. La propaganda faraònica funcionava així: gravar la versió oficial a la pedra, a una alçada on ningú no pogués corregir els fets.

Davant el pilò s'alçaven dos obeliscs. Precisament aquells dels quals Mehmet Ali n'oferiria un a França el 1830. Aquest navegaria fins a París el 1833, en un vaixell concebut expressament, i seria erigit a la plaça de la Concòrdia el 1836. Denon el contemplava, el 1799, sense saber que hi acabaria. En va anotar les dimensions, les inscripcions, els cartutxos que es repetien a les quatre cares.

Desaix va passar a veure els obeliscs una tarda. Va alçar els ulls cap al cim del primer, vint-i-cinc metres per sobre seu, i després cap a Denon, que dibuixava al costat.

—Aquestes columnes verticals, es podrien endur?

—Són obeliscs. De granit. Unes dues-centes trenta tones cadascun.

—Amb el riu a sota i unes palanques, els egipcis ja ho van fer.

—Fa tres mil anys. I els van fer baixar del sud al nord amb la crescuda. Per portar-los a França caldria carregar-los en un vaixell construït expressament. Res del que tenim a la Mediterrània no ho pot fer.

Desaix va tornar a mirar l'obelisc.

—Algú trobarà la manera. Però no de seguida.

Va tornar cap al seu estat major.

A les sales laterals del temple de Luxor, allà on els saquejadors ja havien treballat abans que ells, Denon va trobar el que els excavadors apressats havien deixat: fragments d'estatuetes de bronze, peus, mans, un rostre complet d'Osiris en bronze daurat de quinze centímetres. El rostre tenia la serenor característica dels bronzes de la Baixa Època. Ulls d'ametlla lleugerament inclinats, boca prima, barba postissa trenada. El metall havia estat colat a la cera perduda i després treballat amb el burí. Les cel·les i els contorns dels ulls estaven incrustats d'or fi, les pupil·les de vidre negre.

Els bronzes d'aquest tipus s'havien produït en sèrie a partir del segle VII abans de la nostra era. Milers de figuretes votives deixades pels fidels als temples a canvi de la protecció divina. Aquests objectes no havien pertangut mai a un individu: eren donacions al déu, propietat del temple. Quan els saquejadors havien buidat els magatzems, s'havien endut el patrimoni d'Amon, no el d'un home. Aquest detall no simplificava el problema de la propietat. El complicava. Un déu no podia reclamar.

Denon va recollir el rostre d'Osiris i el va girar. Al revers, una línia de jeroglífics gravats amb el burí, el nom del donant, probablement. Va copiar els signes. Després va desar la peça a la seva bossa. En fer-ho, va pensar en la llista de Bonaparte. El rostre d'Osiris en bronze daurat era sens dubte una peça de primeríssima categoria. L'hauria d'haver assenyalat a Berthollet o a Monge perquè s'integrés a les col·leccions oficials. No ho va fer. La frontera entre el que recollia per a la Comissió i el que recollia per a ell mateix s'havia anat esborrant progressivament des de Dendera. Una trentena d'entrades al seu inventari personal. Tants objectes que sis mesos abans encara no existien al repertori dels béns europeus.

No era el mateix que robar. N'estava gairebé convençut.

Aquell vespre, Jomard es va quedar encara una hora davant la façana del temple. Aquell temple havia estat construït al llarg de dos mil anys, i cada faraó hi afegia un pilò, una avinguda, una sala. Dos mil anys de construcció contínua, sense ruptura d'estil, sense posar en qüestió el projecte. Egipte havia aconseguit una cosa que Europa mai no havia resolt: la transmissió d'un projecte arquitectònic al llarg de generacions sense que ningú en decidís la fi.

I ara uns soldats s'enduien trossos d'aquell projecte a les seves motxilles. No pas per destruir. No eren vàndals per intenció. Però el resultat era el mateix. Els fragments que partien cap a París o cap a les col·leccions privades dels oficials ja no formaven part d'aquell sistema coherent. Esdevenien objectes aïllats, curiositats, records.

Jomard va anotar, abans de tornar: «Karnak és un sistema. Cada element té el seu lloc en el conjunt. Desplaçar un element no destrueix Karnak, però destrueix aquest element com a part del sistema. Serà en un altre lloc una altra cosa —un objecte, una peça de col·lecció— i ja no serà aquí una cosa precisa.»

En sortir de Luxor aquell vespre, Denon va veure un home gran assegut a l'entrada del temple. Duia una galabia blanca i mirava

els soldats que s'enduien blocs al pati. No semblava enfadat. Era el rostre d'algú que observa una cosa que ja ha vist.

Denon es va aturar. Hassan va interpel·lar l'home. Van intercanviar unes quantes paraules.

—Diu que el seu pare era guardià d'aquest temple. I el seu avi. I el seu besavi. No sap quantes generacions. Diu que van venir els otomans. Van venir els mamelucs. Ara hi són els francesos. Cada vegada s'emporten pedres.

Denon va demanar a Hassan que traduís una resposta: que els francesos havien vingut a estudiar, no a destruir. Hassan ho va traduir. L'home va replicar que els otomans també deien que venien per altres motius. S'ho enduien igualment.

Denon no va tenir res a respondre. Va dibuixar l'home d'esquena. La galabia blanca, el bloc de granit, els soldats al pati darrere seu. El que Denon no veia, darrere l'escena, era el que feia Hassan després de les hores de treball oficials.

Hassan era l'intèrpret oficial de la Comissió. Un egipci del Caire que havia comprès que el seu lloc li donava un accés privilegiat als dos móns. Traduïa les preguntes dels savis als fel·làs. El que no traduïa sistemàticament era el que els fel·làs deien entre ells sobre el que els savis volien de debò.

Jomard ho havia entès passada la primera setmana. Hassan era un intermediari interessat que facilitava les compres dels savis als mercaders locals i se n'emportava una comissió. Jomard l'estimava en un quinze per cent. Ni els venedors ni els compradors no sabien que es trobaven a cada extrem d'una cadena de la qual Hassan n'era l'anella central.

Una nit a Karnak, Jomard es va llevar i va seguir Hassan a distància. Aquest va travessar el bivac principal cap al sector on s'allotjaven els oficials superiors, es va aturar davant una tenda i va canviar unes paraules en veu baixa amb un criat. El criat va entrar a la tenda i en va sortir amb dos oficials, un coronel i un capità d'estat major. Hassan va obrir un sac de tela. A la llum

d'una llàntia d'oli, va disposar quatre objectes sobre una catifa plegada. Més bells que els que mostrava de dia als suboficials. Un escarabeu reial de lapislàtzuli, rar i pesant. Una copa d'alabastre translúcid. Una estatueta de Ptah de faiança blava de deu centímetres. Un amulet d'or massís que representava Bastet asseguda.

Els oficials van examinar les peces. El coronel va regatejar. Hassan va cedir en el preu amb una facilitat que demostrava que des del principi ja havia inclòs el marge. Les quatre peces van canviar de mans. Hassan va desar els diners sense comptar-los.

Jomard va tornar al campament sense que l'haguessin vist. L'endemà al matí va interrogar Hassan directament, sense embuts.

—Ho he vist —va dir Jomard—. El mercat nocturn amb els oficials.

Hassan va assentir amb el cap sense cap torbació.

—D'on surten, aquestes peces?

—D'un home de Gurna que va travessar el Nil durant la nit. Coneix tombes que els francesos encara no han visitat. Fa anys que ven el que hi troba.

—I la comissió que us emporteu?

—Deu per cent sobre el preu de venda. Els oficials paguen més que els soldats. Els oficials d'estat major paguen més que els oficials de línia. És lògic.

—I sobre el que veneu als savis de dia?

—Quinze per cent. El volum compensa el preu. Jo facilito transaccions entre gent que vol vendre i gent que vol comprar. El saqueig va començar abans que jo i continuarà després de mi. Jo no covo les tombes. No trenco els murs. Tradueixo preus.

Hassan es va allunyar. Havia dit el que tenia a dir. La veritat era senzilla: era del Caire, fill d'un copista del tribunal religiós, lletrat en àrab i prou en francès per treballar per a aquells homes. Havia

pres aquella feina perquè pagava bé i perquè els francesos no duraven mai. Els exèrcits passaven. Els temples es quedaven.

El que Hassan no havia dit a Jomard és que dos dies abans havia entrat a la gran sala del temple de Karnak, sol, a trenc d'alba, abans que els savis es llevessin.

No havia vist mai Karnak abans d'aquella expedició. Els seus avantpassats no havien construït tot allò. No tenia més clau per a aquells jeroglífics que Denon. Però ningú no li demanava que els desxifrés. Li demanaven que traduís els preus.

III - La Vall dels Reis

El 30 de gener, Jomard va ser el primer a travessar el Nil cap a la riba occidental. Havia demanat de partir abans de l'alba, per tenir el jaciment per a ell sol abans que l'exèrcit es posés en moviment.

La necròpoli tebana s'estenia al llarg de diversos quilòmetres pel desert muntanyós. Jomard la coneixia pels relats de Pococke i de Norden, però aquelles narracions no havien preparat el seu ull de cartògraf per a la realitat del terreny: una vall calcària excavada a la cinglera, a cinc quilòmetres del riu, on cada obertura a la roca marcava una entrada de tomba. Desenes d'obertures visibles. Segurament n'hi havia encara d'altres sota la sorra.

Es va enfilear a una cornisa rocosa que dominava l'entrada de la vall. Des d'aquella posició ho veia tot: les obertures dels sepulcres a la cinglera, els camins de pedrera, les traces de l'antiga explotació humana d'aquella roca. Els faraons havien renunciat a les piràmides per unes tombes excavades allà, suposadament més discretes. Els saquejadors les havien trobat igualment. Gairebé totes buidades a l'Antiguitat. Jomard mesurava el que ningú no havia pogut robar.

Practicava el que ell anomenava «triangulació de terreny».

Des d'un punt central, visar successivament tots els punts de referència identificables amb el teodolit, anotar els angles, calcular les distàncies a partir de la base mesurada sobre el terreny.

Aquell matí va treballar des de l'alba sense interrupció. Un soldat el va anar a trobar cap a les set i li va portar la ració. Jomard li ho va agrair. Jollois treballava de manera diferent. Allà on Jomard cercava els angles i les distàncies, Jollois cercava les relacions. El que una dimensió deia de l'altra, el que una proporció revelava de la intenció. Els seus quaderns no tenien les columnes de xifres de Jomard. Tenien esbossos anotats, proporcions expressades en fraccions, comparacions entre jaciments. Dos enginyers formats a la mateixa escola, mirant les mateixes pedres amb ulls diferents. El que Jomard no veia des de la seva cornisa era el que feien els guies de Gurna després d'haver-los conduït als sepulcres.

Els fel·làs de Gurna coneixien cada entrada de la Vall dels Reis des de feia generacions. El seu poble estava construït sobre les tombes mateixes. Les cases reposaven sobre hipogeus, els infants creixien damunt dels difunts de les dinasties. Havien explotat discretament els sepulcres durant segles, venent als negociants del Caire, als escassos viatgers europeus que gosaven aventurar-s'hi. El comerç era modest, continu, equilibrat pel risc d'atreure l'atenció de les autoritats otomanes.

L'arribada dels francesos va canviar aquell equilibri.

Els savis ho volien veure tot, de seguida. Demanaven guies per a tombes que mai no haurien trobat sols. En guiar Denon i Jollois, els homes de Gurna revelaven entrades que s'havien guardat de mostrar a les autoritats. Després del pas dels francesos, les tombes eren «descobertes», conegudes, cartografiades. La discreció que els saquejadors havien mantingut durant segles desapareixia en pocs dies.

—Creem el nostre propi mercat —va dir Jollois—. En venir aquí amb un exèrcit i uns quaderns, accelerem considerablement el saqueig que hi trobem en arribar.

—No som nosaltres els qui saquegem —va dir Denon.

—No. No som nosaltres. Però som nosaltres els qui creem les condicions perquè es faci deu vegades més de pressa.

Denon i Jollois van baixar a les tombes amb els guies. El corredor descendia en un pendent costerut, tan estret que en alguns trams calia arrossegar-se, amb els colzes a la pols calcària. La torxa projectava ombres mòbils sobre la roca tallada. L'aire es feia més fred, després més pesant, després immòbil. Un aire que no s'havia mogut des de feia segles i que semblava resistir-se a l'entrada. Van desembocar en una avantcambra amb els murs coberts de pintures d'una frescor estupefaent.

Jollois endevinava les escenes que més tard s'anomenarien el Llibre de l'Amduat i el Llibre de les Portes. Havia llegit Kircher abans de la partida. Cada hora de la nit corresponia a una prova, cada prova a un déu guardià. Dibueixava sense comprendre. Anotava les correspondències al marge de les seves mesures.

—Aquestes pintures són magnífiques i no les entenc —va dir Jollois tot deixant la llàntia—. Anubis amb cap de xacal, això ho reconec. Isis amb les ales desplegadas. Però la resta —aquests gestos rituals, aquests símbols— una enciclopèdia de la qual no tenim la clau.

Van visitar set tombes en dos dies. La més impressionant era la de Ramsès III, que Bruce havia visitat trenta anys abans: llargs corredors que descendien profundament sota terra. Cada sala corresponia a una hora del viatge nocturn del sol a l'altre món. L'arquitecte havia concebut l'espai com un calendari funerari.

Les pintures d'aquella tomba van aturar Denon en sec. Havia vist els frescs de la Sixtina, els Rafaels d'Itàlia. Aquelles pintures no eren inferiors. Eren diferents. Una elegància lineal, una seguretat de traç, una paleta de sis colors que donava la impressió de tot.

—Aquestes pintures igualen o superen els frescs més bells que hem vist a Europa —va dir Jollois—. I el traç és més ferm que gran part del que penja a París.

La cambra funerària contenia encara el sarcòfag de granit vermell, esculpit amb escenes religioses. Massa pesant per als saquejadors antics.

—La precisió dels jeroglífics —va dir Denon sense apartar els ulls del sarcòfag—. Cada signe tallat com per un joier. Sabien que seria l'últim objecte que el mort veuria abans de l'eternitat.

—Aquests egipcis tenien una concepció de la mort d'una complexitat real. La mort no era un final sinó un viatge, una successió de proves. És una teologia tan elaborada com qualsevol teologia europea.

—El que ara no comprenem —va respondre Jollois—, d'altres ho comprendran més tard. Les nostres còpies seran aleshores documents preciosos per verificar els desxiframents.

A la tercera tomba del dia —una cambra modesta, probablement d'un funcionari de rang intermedi— Denon va trobar a terra un rotlle de papir parcialment desplegat. Els saquejadors l'havien deixat: ni or, ni valor comercial immediat. El va recollir amb precaució. El papir era sec, trencadís a les vores, però el cor del rotlle havia resistit. El va desplegar sobre el genoll.

El document feia quaranta centímetres d'alçada per més de dos metres de llargada. Estava cobert de columnes de jeroglífics en negre, amb vinyetes il·lustrades amb tinta vermella i ocre: una balança amb una ploma en un plat i un cor humà a l'altre; un home agenollat davant quaranta-dos jutges; Anubis amb cap de xacal, que sostenia un ceptre uas. Era el que més tard s'anomenaria el capítol cent vint-i-cinc del Llibre dels Morts. La psicostàsia, el judici de l'ànima.

Cap dels dos no sabia llegir aquell text. Denon va reconèixer, tanmateix, les vinyetes. Havia vist escenes semblants en altres tombes. Va enrotllar el papir amb cura i el va embolicar en el lli del seu mocador. A París, Marcel l'estudiaria. No era per a això que s'havia fet aquell papir. Però era el que li passava.

A la quarta tomba del dia, Denon va trobar un segon papir. Aquest era més gran que el primer. Es va inclinar per agafar-lo.

El soldat d'escorta hi era abans que ell. No del tot abans. Havien vist el papir alhora. Però el soldat havia fet un pas mentre Denon

encara calculava. El soldat hi tenia la mà al damunt. Es van mirar un segon. Després Denon va prendre el papir de les mans del soldat. No bruscament. Però tampoc sense vacil·lació. Va dir: «Comissió de les Arts.» El soldat el va deixar anar. No tenia realment cap argument per oposar-hi.

La Comissió de les Arts era una autoritat legítima. Tenia dret a prendre documents científics. Era diferent del que el soldat estava a punt de fer.

El soldat havia sortit de la cambra. Denon es va quedar sol amb la torxa i la fornícula buida. El que havia fet era legal. El que havia fet era ràpid, decidit, sense consulta. El que havia fet corresponia al mateix gest que el del soldat. La mà estesa cap a un objecte que no li pertanyia, càlcul instantani del valor, presa. L'única diferència era el nom que hom donava a aquell gest segons qui el feia. Denon sabia què acabava de fer —no el gest, el gest ja feia uns quants segons que estava fet— sinó el que el gest significava: reivindicar una autoritat que li permetia prendre abans que el soldat. I el resultat era el mateix. Va sortir de la cambra sense girar-se. Va anotar al seu diari personal, en una sola línia: «Pres el papir abans que el soldat.»

El soldat, per la seva part, no se'n va anar amb les mans buides. Va tornar a la cambra i va recollir el que Denon havia deixat: tres amulets de faiança trencats a terra, un fragment de cartonatge daurat, una estella de pedra calcària pintada amb un ull udjat llegible. Objectes de segona categoria que Denon no havia considerat dignes de les seves alforges. El soldat els va considerar dignes per a ell. L'un i l'altre havien fet una selecció. Només diferien els criteris.

A migdia, Jomard va baixar de la seva cornisa i es va reunir amb Denon.

—La vostra tomba és a cent trenta-dos metres a l'est del punt que he mesurat com a cim de la cinglera.

—I és útil? —va preguntar Denon, que s'eixugava les mans cobertes de pols calcària.

—Quan algú vulgui excavar aquesta vall sistemàticament, el meu mapa li dirà per on començar. De moment, ningú no sap quantes tombes hi ha encara amagades sota la sorra. Les meves mesures li diran on cavar.

Va mirar les columnes de xifres del quadern de Jomard sense comprendre'n els càlculs.

—Ja penseu en els qui vindran després de nosaltres.

—Hi penso des del principi. No ho podem fer tot. Però podem fer que els qui vinguin després de nosaltres puguin reprendre allà on ens aturem.

De tornada al campament, Jomard va reflexionar sobre el que dos dies a la Vall dels Reis li havien ensenyat. No sobre les tombes. Sobre el saqueig.

Des que havia arribat a la vall, havia vist actuar alhora quatre lògiques diferents: els guies de Gurna, que explotaven les tombes revelades pels savis, accelerant un comerç antic sota l'efecte de la nova demanda; els soldats, que recollien el que podien portar, sense organització, sense criteri; els oficials, que compraven amb discreció i amb diners nets; els comissaris, que preniën amb autoritat, mètode, documentació. I ell mateix, amb les seves mesures. I Denon, amb els seus quaderns i les seves alforges.

Els quatre tipus produïen el mateix resultat: objectes que havien estat a Egipte ja no hi eren. El que l'inquietava no era la quantitat. Era l'absència d'una línia divisòria neta entre el que era legítim i el que no ho era. La Comissió tenia una autoritat oficial per recollir espècimens científics. Però aquella autoritat no tenia una definició precisa. No deia: podeu prendre això però no allò. Deia simplement: sou aquí per la ciència. La ciència decidia.

Va escriure al seu diari: «La distinció entre col·lecció i saqueig és una distinció de destinació, no d'acte. Nosaltres col·leccionem per a París. Ells saquegen per a ells mateixos. La Vall dels Reis

no hi fa cap diferència.» Va deixar el diari. No era una conclusió que volgués compartir.

A la plana, al peu de la cinglera, Desaix es va aturar davant el colós abatut de Ramsès II. El rostre serè mirava el cel. El pit portava inscripcions que proclamaven els seus títols. Mestre de l'univers, Senyor de les dues terres.

—Aquest Ramsès manava desenes de milers d'homes —va dir Desaix, mirant el colós abatut—. Edificava monuments per a l'eternitat. I ara, heus-lo aquí a la sorra, amb el nas trencat.

Jollois va deixar la cadena d'agrimensor i va examinar l'estàtua amb l'ull d'un enginyer.

—El granit ve d'Assuan, dos-cents quilòmetres al sud. Van extreure el bloc brut, el van fer surar fins a Tebes amb la crescuda i després el van esculpir aquí. La muntanya va venir al temple, no pas al revés.

Abans de l'alba del dia següent, Jomard i Denon van esperar davant dels Colossos de Memnó que sortís el sol. Els primers raigs van tocar la pedra. No va passar res. El colós feia gairebé setze segles que no cantava. Es van mirar.

—Ja no canta —va afegir Jomard—. Diuen que va emmudir quan un emperador romà la va fer reparar. Sens dubte la pedra, en dilatar-se sota la calor sobtada del matí, feia vibrar les seves esquerdes. Un fenomen purament físic.

—És clar. Però imagineu què sentien els pelegrins antics quan ho escoltaven sense la vostra explicació tèrmica. Per a ells, l'estàtua parlava de debò. Aquella creença tenia una força religiosa que la vostra explicació, per justa que sigui, no pot substituir.

Desaix va passar a veure els colossos a primera hora del matí, va alçar els ulls cap als rostres impassibles i se'n va anar.

—Impressionant. Però de moment els mamelucs ens preocupen més. Reprengueu la marxa quan hàgiu acabat.

Jomard s'havia quedat davant dels Colossos de Memnó després de la marxa de Desaix. Contemplava els divuit metres de quarsita asseguts a la plana, sense temple al voltant, sense context arquitectònic visible. El que els soldats i els mercaders de Gurna no podien emportar-se era allò. Un colós de divuit metres dret a la plana tebana, visible a cinc quilòmetres, enmig del no-res. Era un fet espacial que ningú no podia desplaçar. L'estàtua només tenia sentit allà, en aquell paisatge específic.

Els objectes portàtils trencaven aquest vincle des del moment en què hom se'ls enduia. Un *xanabti* de faiança en una tomba de la Vall dels Reis era al seu lloc. Havia estat fabricat per ser-hi, per acompanyar aquell mort precís en aquell viatge precís.

Després va desar el quadern, va agafar els instruments i va tornar a baixar cap al campament. Els colossos es quedaven enrere, immutables, a la seva plana. Aquest era el seu avantatge sobre tots els objectes que hom s'emportava. No podien marxar. I, no podent marxar, continuaven sent el que sempre havien estat.

IV - Assuan

El 2 de febrer, Desaix va ordenar reprendre la marxa. Tebes es quedava enrere, amb els pilons visibles encara una hora després de la partida.

La columna va remuntar cap a Assuan, dos-cents quilòmetres al sud. El paisatge s'estrenyia: la franja verda al llarg del Nil, després el desert immediat, els turons rocosos cada cop més propers al riu. Els pobles de fel·làs es feien més espaiats. La vall s'anava reduint.

A mesura que s'avançava cap al sud, la població canviava. Els nubis de pell més fosca substituïen progressivament els fel·làs àrabs. Els cultius també. La dura, un sorgo africà, suplantava el blat. Les cases es feien més baixes, construïdes amb maó cru, amb façanes sense finestres. L'exèrcit francès travessava una regió on feia molt de temps que no havia arribat cap europeu.

Els habitants dels pobles veien passar la columna des de les teulades planes. No fugien. Observaven. Jollois va anotar aquesta diferència al seu quadern. Els fel·làs de l'Alt Egipte havien après des de feia segles a esperar que els exèrcits passessin. Sabien què costava la resistència i què valia la cooperació. No oferien ni l'una ni l'altra. Esperaven.

La columna s'enduia objectes des del començament. Jollois ho havia comprès progressivament, observant les bèsties de càrrega. A la sortida de Tebes, les mules portaven les racions, el material de campament, els cofres de munició. Uns quants dies més tard, les mateixes mules portaven càrregues suplementàries. Sacs de tela, caixes de fusta improvisades lligades com a sobrecàrrega. Els soldats les havien fabricades ells mateixos als bivacs del vespre.

Jollois es va aturar una tarda vora una mula particularment carregada. El sac de tela estava mal tancat. Sobresortia una cantonada de pedra calcària esculpida, un fragment de baix relleu, d'uns seixanta centímetres per quaranta, que representava la part baixa d'una figura en processó. El baix de la túnica, els peus, el baix d'un ceptre. En va reconèixer l'estil. Època ptolemaica, probablement un bloc reaprofitat del jaciment.

El soldat que menava la mula va notar la seva mirada. Va estrènyer el sac sense dir res. Van continuar la marxa.

—Egipte se'n va cap al nord a l'esquena d'una mula —va dir Jollois a Denon en tornar del temple.

—Una part d'Egipte. La més lleugera.

—I la més portàtil. Això és el que decideix què se'n va i què es queda. No pas el valor. No pas la importància històrica. El pes.

Jomard va reflexionar un moment.

—Cosa que vol dir que la història d'Egipte que París veurà serà la història del que pesava menys de vint quilos. Tota la resta es quedarà aquí.

Aquella nit, Jomard es va asseure vora el Nil i va mirar el riu. Va mesurar maquinalment l'amplada del canal a ull: uns tres-cents metres. Corrent moderat.

El Nil anava cap al nord. El que s'enduien també. L'exèrcit tenia les seves vies d'abastiment, els seus combois fluvials, les seves embarcacions que baixaven cap al Caire amb els informes, la correspondència, el material. En aquells mateixos vaixells baixaven també els objectes recollits, les caixes oficials de la Comissió, els paquets oficinosos dels oficials, els sacs lligats a les bèsties de càrrega que seguien la riba.

El Nil era la via de transport des de feia quatre mil anys. Els faraons havien fet baixar el granit d'Assuan cap a Tebes sobre les seves aigües. Els romans havien fet baixar els obeliscs cap a Alexandria, amb el corrent. Ara els francesos feien baixar cap al Caire el que els segles havien deixat a l'Alt Egipte. Ja no sobre l'aigua, sinó sobre els llombs de les bèsties. El riu no distingia les mercaderies. Portava el que se li confiava.

Jomard va pensar en els nombres. L'exèrcit havia fet estada en una dotzena de llocs des de la sortida del Caire. Cada aturada produïa el seu contingent d'objectes. Tot el que es podia portar lliscava cap al nord, atret pel mercat parisenc, les col·leccions privades, el Louvre. No hi havia cap responsable únic. Hi havia un pendent, i els objectes seguien el pendent.

El 12 de febrer, aturada a Kom Ombo.

Jollois va distingir el temple abans de baixar del cavall. Estava gairebé enterrat sota la sorra.

Jollois va passar els dos dies d'aturada amb la seva cadena d'agrimensor a les parts descobertes del temple. Els baixos relleus eren d'una gran nitidesa. L'art egipci havia mantingut el seu llenguatge visual més temps que qualsevol escola europea.

—Aquests instruments al mur—va dir Jollois, aturant-se davant un registre d'una sala interior—. Bisturís, pinces, sondes. Els

metges egipcis practicaven la cirurgia. Cap autor antic no ho havia esmentat amb aquesta precisió.

Denon copiava els instruments un per un al seu quadern, anotant dimensions i funció probable.

El cirurgià militar del batalló —un tal Bruyant, antic alumne de l'Escola de Cirurgia de París— va venir a veure les còpies de Denon. Va examinar els dibuixos en silenci durant molta estona. —Aquest bisturí corb —va dir finalment, assenyalant un instrument del mur—. L'usem per a les incisions abdominals profundes. La curvatura permet lliscar sota els òrgans sense perforar-los. Pensava que era un invent recent, d'aquests últims deu anys.

—Aquestes sondes amb oliva —va dir Denon, mostrant un altre instrument—. Les reconeixeu?

—Per al cateterisme uretral. Mateixa forma, mateixa mida. El metall és diferent —bronze en lloc d'acer— però l'instrument és idèntic. Algú aquí va resoldre el mateix problema anatòmic, per separat, amb dos mil anys de distància.

Es va quedar encara una hora davant dels dibuixos, identificant els instruments un per un, explicant-ne l'ús. Denon anotava les explicacions al marge dels seus esbossos. Aquesta doble lectura —el dibuix de l'artista, el comentari del cirurgià— produïa una cosa que cap dels dos no hauria pogut fer sol: la comprensió d'un objecte pel coneixement de la seva funció.

—Hauríeu de venir demà al matí —va dir Denon—. Hi ha altres registres mèdics a les sales del fons.

L'endemà al matí, Bruyant i Denon van recórrer plegats les sales interiors del temple, el cirurgià identificant els instruments i dictant-ne els usos mentre Denon dibuixava i copiava. Aquell treball de dos dies produiria una de les làmines més citades de *la Description*: el catàleg dels instruments mèdics del temple de Kom Ombo, amb anotacions funcionals d'un facultatiu contemporani.

Mentrestant Jollois mesurava el temple i reflexionava sobre el que significava la seva supervivència. La resposta era senzilla: la sorra l'havia protegit. Allò que l'havia enterrat l'havia salvaguardat. Ho va comentar amb Desaix durant una pausa.

—Si de debò volem preservar aquest temple —va dir Jollois—, caldria deixar-lo tal com és. No desenterrar res. No tocar res. La sorra el protegeix millor que no ho faríem nosaltres.

—M'aconselleu de no fer res? —va dir Desaix amb un punt de diversió.

—Us aconsello que considereu que la nostra presència aquí no és necessàriament beneficiosa per al que hem vingut a estudiar.

Desaix no va respondre. Tenia un exèrcit per alimentar i una guerra per acabar. Les consideracions arqueològiques de Jollois no tenien cap pes en les seves decisions.

Jollois va observar el que sortia del temple: soldats que emergien de les sales interiors amb sacs carregats, oficials que compraven peces a un mercader d'Esna vingut expressament, el mateix Denon que comprava dues peces després d'una negociació dirigida per Hassan.

El que veia aquí s'havia produït a Dendera, a Tebes, i es reproduiria a Assuan. L'estructura era sempre la mateixa: soldats que prenién directament, mercaders locals que proveïen, intermediaris que facilitaven, savis que compraven amb una autoritat legítima.

Aquell temple era dedicat a dos déus —Sobek i Haroeris— amb una simetria rigorosa: dues entrades, dues sales hipòstiles, dos santuaris. Jollois va observar que els dos eixos estaven lleugerament desplaçats. L'arquitectura havia resolt el problema de dos déus iguals sense jerarquia visible.

—Aquestes escenes no són tan diferents de les que veiem als arcs de triomf romans —va dir Denon a Jomard, assenyalant els registres de presoners agenollats davant el faraó victoriós—.

Totes les civilitzacions representen les seves victòries militars de la mateixa manera.

—Potser perquè és la manera més immediatament llegible de comunicar la relació de forces. L'art reial sempre ha estat al servei de la propaganda política.

L'últim dia a Kom Ombo, Denon va veure dos suboficials que forçaven a cops de maça un baix relleu de la paret interior del santuari. La llosa representava instruments quirúrgics semblants als que Bruyant havia identificat. Un home la podia portar.

—Atureu això —va dir Denon.

—Tenim l'autorització. El capità Lachèze ha dit que es podia.

Denon va anar a buscar Desaix. Desaix va fer cridar el capità Lachèze. Aquest no ho negava. Havia vist altres oficials fer el mateix a Tebes, a Dendera. No sabia que estigués prohibit.

—Aquests monuments pertanyen a la Comissió. No toqueu res sense una ordre meua per escrit.

Lachèze es va retirar. La llosa estava fracturada a la base. Els cops de maça ja havien fet la seva feina. No es podia tornar a posar al seu lloc. Denon la va agafar amb les dues mans i la va posar plana a terra. No era pas millor. Però era menys greu que deixar-la caure. Va anar a trobar Desaix al vespre.

—Això passa sovint?

—Més sovint del que jo sé. Un soldat que fa dos mesos que camina, que veu pedres cobertes de signes incomprensibles, s'endú el que pot alçar. És humà. No puc vigilar cada temple.

—I la diferència entre el que no podeu vigilar i el que la Comissió col·lecta oficialment, com la formuleu?

—Vós teniu formularis. Els vostres comissaris tenen mandats. Els soldats tenen sacs. No és el mateix.

Va mirar Denon.

—Sé que és insuficient. Vós també ho sabeu. Però és el que us puc oferir com a distinció.

Va reprendre la marxa i després es va aturar una última vegada.

—Aquell temple d'allà. Hi vaig entrar una nit, sol. Vaig mirar aquelles columnes a les fosques durant vint minuts. No sé què vaig comprendre. Però no ho oblidaré. Bona nit.

L'endemà al matí, Denon va tornar a veure la llosa fracturada. Havia desaparegut durant la nit. Algú —no pas Lachèze, l'oficial sancionat estava sota vigilància— se l'havia emportada igualment. Va fer una declaració escrita a Desaix. Desaix la va arxivar sense donar-hi curs. No tenia cap testimoni, cap nom, cap prova. La llosa era a l'equipatge d'algú entre Kom Ombo i Assuan.

L'endemà, a una hora de camí de Kom Ombo, Jollois va fer desviar el cavall cap a una petita capella de gres visible a cinquanta metres del camí. Havia estat parcialment desenterrada de la sorra al pas dels batallons de capçalera.

Els murs eren drets. La teulada de fusta s'havia esfondrat. A l'interior, les pintures murals eren visibles en tres cares. Processons, divinitats en barca, inscripcions jeroglífiques que corrien en dos registres. Unes fornícules havien acollit estatuetses. Eren buides. El sòl duia estelles de faiança, fragments del que havien estat figuretes, trencades en arrencar-les dels sòcols.

Uns soldats del batalló de cua havien passat a l'alba. Jollois ho va deduir dels rastres: petjades de botes recents a la sorra, morter encara blanc a la vora de les fornícules buidades. Feina ràpida, sense vacil·lació. Aquells homes sabien què buscaven.

Va començar a descriure al seu quadern les pintures murals. Les úniques que no havien estat tocades, massa altes per abastar-les amb facilitat. Després una cosa va retenir la seva atenció. Al registre superior, a la dreta del tercer plafó, una inscripció en demòtic corria en quatre línies. La va copiar, signe per signe, amb una precisió maniàtica, en tres quarts d'hora de feina sota la calor del matí.

Seria l'única còpia existent. La capella s'esfondraria en els anys següents. La seva còpia romandria als arxius, a l'espera d'un lector.

Jollois va tornar a partir per reunir-se amb la columna.

L'avanç cap a Assuan, després de Kom Ombo, va deixar poc temps per a les aturades. Jollois dibuixava a cavall el que podia, esbossant les siluetes dels temples albirats des del camí. Aquells croquis ràpids tenien una vivacitat que els aixecaments no sempre tenien. La llum d'un moment precís, la relació entre un monument i el seu entorn immediat.

—Dibuixeu com un soldat que marxa —va dir un jove oficial que mirava treballar Jollois. Sense aturar-se.

—Egipte no espera. Cal captar-lo en moviment.

El 16 de febrer, l'expedició va arribar a Assuan. La primera cataracta feia impossible la navegació cap al sud. Era la frontera natural d'Egipte des de l'Antiguitat. Desaix va establir el campament i va deixar que els savis exploressin.

—Concediu-me uns quants dies per a Fil·le. Norden la va visitar el 1737. Dibuixos inexactes. Podem fer-ho millor.

A Assuan, abans de la sortida cap a Fil·le, el mercat d'antiguitats va ser el més actiu que Jollois havia observat des de l'inici de la campanya. La notícia que l'exèrcit tornava cap al nord s'havia escampat pels pobles de la regió. Els venedors venien de lluny. S'instal·laven als voltants del campament des de l'alba, amb els seus sacs i els seus cofrets. Ja no era el mercat discret d'un sol intermediari: era un negoci animat, amb preus que variaven segons el comprador i el venedor.

Jollois va observar les transaccions durant una hora. Va veure passar de mà en mà *xauabtis* de fusta pintada, figuretes de faiança que representaven Horus, Isis, Anubis, escarabeus de totes les mides, amulets de pedra, un fragment de cartonatge daurat que probablement venia d'un taüt, dues estatuetes de bronze de

pàtina antiga, diversos vasos d'alabastre calcari dels quals un encara duia la tapa.

Els preus eren alts. Més alts que a Dendera o a Tebes. Els venedors sabien que era l'última ocasió. Després de la marxa dels francesos, caldria esperar el proper pas. Integraven aquesta raresa en els seus preus.

El mercat antic funcionava segons les mateixes regles que qualsevol mercat: l'oferta, la demanda i la consciència que tenien les dues parts de trobar-se davant l'última oportunitat. Els venedors volien vendre. Els compradors volien comprar. Tres mil anys d'història passaven d'una mà a l'altra enmig del soroll de les piastres comptades.

V - Fil·le

El 17 de febrer, Denon i Jollois es van embarcar en una faluga cap a Fil·le. La navegació a través de la cataracta era perillosa. Roques que afloraven, remolins. Els mariners nubians coneixien cada pas. L'illa va emergir de les aigües tumultuoses. Quatre-cents metres per cent cinquanta, ocupada gairebé del tot pels temples ptolemaics.

—Déu meu —va murmurar Denon.

—Aquests baixos relleus constitueixen una enciclopèdia visual del ritual egipci —va dir Jollois tot acabant les mesures d'una sala lateral—. Si es desxifren els textos que els acompanyen, coneixerem el significat de cada gest, de cada ofrena.

—Aquest quiosc és femení —va dir Denon assenyalant el petit pavelló de columnes a l'extrem de l'illa—. Els grans temples aclaparen. Aquell convenç.

El quiosc de Trajà —anomenat així perquè els seus baixos relleus representaven aquest emperador romà com a faraó— era l'estructura més lleugera de l'illa. Catorze columnes de capitells florals que sostenien un entaulament de gres fi. Les decoracions interiors representaven els emperadors romans dels primers

segles acomplint els ritus faraònics tradicionals, com si les formes haguessin sobreviscut a tots els qui les havien reprès. Els blocs eren de mida modesta, transportables entre uns quants homes. Els baixos relleus, excepcionals.

Denon es va quedar molt de temps davant del quiosc, rumiant una cosa que encara no havia formulat amb claredat. Podria fer desmuntar uns quants blocs decorats. L'escorta era allà, els soldats podien carregar, Hassan podia negociar amb els mariners el transport fins a Assuan. Seria legal. Tenia els seus formularis de la Comissió. Seria factible. Els blocs no pesaven més d'uns quants centenars de quilos cadascun.

Va decidir no fer-ho.

No per principi moral. Ja no es concedia aquesta virtut després del que havia pres des de Dendera. Sinó perquè no volia que Fil·le s'assemblés als altres jaciments la pròxima vegada que hi passés. Perquè alguna cosa en aquella lleugeresa arquitectònica, en aquella elegància a escala humana, demanava romandre sencera. Perquè si li prenien els blocs, ja no seria el que era —un pavelló, una conversa entre la columnata i el cel— sinó una ruïna entre les ruïnes.

Era la primera vegada des de la sortida del Caire que feia aquesta elecció conscientment, anomenant-ne les raons, sospesant-les. Ho va escriure al seu diari aquell vespre, precisament perquè l'elecció li semblava inusual i mereixia ser anotada: «Fil·le. El quiosc. Decidit no prendre'l. No per escúpul. Per refús de destruir allò que em toca.»

Les roques al voltant de Fil·le duïen inscripcions de pelegrins antics. Noms, dates, pregàries. Jollois en va copiar unes quantes, anotant-ne la posició i l'estat de conservació. Denon va copiar les altres. Fins i tot les menys llegibles. Fins i tot les mig esborrades pel Nil en crescuda.

—Aquests grafitis m'emocionen més que els temples —va confiar Jollois a Denon—. Són pelegrins corrents. Venien a

pregar a Isis i han gravat el seu nom. No per a la posteritat. Només per deixar un rastre.

—Els nostres quaderns són els nostres grafits. Hem passat per aquí. Hem vist això. La diferència és que nosaltres pretenem fer ciència.

—I en fem, oi?

Va reflexionar un moment.

—Sí. I també deixem rastres d'una altra naturalesa. A les fornícules buides, a les caixes carregades a l'esquena de les mules. Aquests rastres, no els consignem a *la Description*.

El 25 de febrer, Denon va deixar Assuan acompanyat de seixanta genets d'escorta. Prop de nou-cents quilòmetres de tornada cap al Caire, baixant el Nil cap al nord. Hassan viatjava amb ell com a intèrpret. Jollois i Devilliers partien el mateix dia amb un altre destacament.

El viatge de tornada va durar disset dies. La columna baixava pel riu a raó de cinquanta quilòmetres diaris, aturant-se als pobles per proveir-se d'aigua i queviures. Feia calor, prop de trenta graus a l'ombra. La marxa es feia de l'alba al migdia, i es reprenia després de quatre hores de parada al recer de les tendes.

Prop d'un poble el nom del qual ningú no coneixia, un soldat es va desplomar durant la marxa. Cop de calor. El van transportar a l'ombra d'una palmera. El cirurgià major el va fer beure i li va mullar el cap amb aigua del Nil. L'home va recobrar el coneixement al cap d'una hora, però no podia caminar. El van carregar sobre una mula. Va morir durant la nit. El van enterrar a trenc d'alba a la sorra, a cent metres del vivac. Sense creu, sense llosa. El sergent va anotar el nom i la data al registre de la companyia.

Entre Kom Ombo i Edfu, dos soldats es van barallar per una figureta de faiança comprada al mercat. El primer pretenia haver-la vist abans que l'altre, el segon l'havia pagada. Van arribar a les

mans davant la tenda del sergent major. Aquest va sortir, els va separar, va confiscar la figureta i se la va posar al seu propi sac. Els dos homes van protestar. El sergent va dir que l'objecte era a partir d'aleshores propietat de la companyia i que el primer que en tornés a parlar tindria deu dies de feines forçades. L'afer no va passar d'aquí.

Uns quants dies més tard, la columna va travessar un poble abandonat. Trenta cases de maons d'argila crua, totes buides. Cap rastre de combat. Els habitants havien deixat el lloc abans de l'arribada de l'exèrcit. Un tinent va fer escorcollar les cases. Es van trobar gerres enterrades a tres patis diferents. Gra, dàtils, oli. Les gerres es van incorporar a les requisicions. En una quarta casa, van trobar un amagatall sota el sòl: sis escarabeus de faiança, tres braçalets de coure, un mirall de bronze. El tinent va donar els escarabeus al capità, es va quedar els braçalets i va deixar el mirall als soldats que havien trobat l'amagatall.

Cap a la fi de la tarda, quan la columna s'acostava al congost d'El-Kab, un genet va arribar al galop des de l'avantguarda. Buscava Desaix. El van conduir al cap de la columna. Va parlar de pressa. Desaix va fer senyal als oficials que s'acostessin.

—Una barricada al camí. Fel·làs armats. Una vintena d'homes. Bloquegen el pas a l'altura del congost.

—Demanen alguna cosa?

—No parlen francès. L'interpret no ha pogut acostar-s'hi. Han disparat trets a l'aire.

Desaix va reflexionar uns segons.

—Rodegem per l'est?

—Impossible. El terreny és impracticable. Caldria un desviament de tres dies.

—Bé. Forcem el pas. Cavalleria al davant, infanteria al darrere. Denon, vós us quedeu al mig de la columna amb les mules.

La columna es va posar en marxa de nou. Una hora més tard, van arribar al congost. Els fel·làs eren allà, armats de bastons, llances i alguns vells mosquets. Estaven plantats de través al camí, immòbils.

Desaix va fer avançar la cavalleria al pas. Els fel·làs no es van moure. A cinquanta metres, Desaix va alçar la mà. La cavalleria es va aturar. Va fer senyal a Hassan que s'acostés.

—Digues-los que només volem passar. No toquem res. No requisem res al seu poble.

Hassan va avançar a peu, sol, amb les mans obertes davant seu. Va parlar en àrab. Un dels fel·làs va respondre. Hassan va tornar.

—Diuen que l'exèrcit els va prendre tot el gra fa dues setmanes. Ja no tenen res. Volen que els tornem el gra o que paguem.

—No hem pres res fa dues setmanes. No vam ser nosaltres.

—Diuen que eren soldats francesos. No distingeixen entre els destacaments.

Desaix va restar en silenci un moment. Després va treure una bossa de la sella i la va llançar a Hassan.

—Trenta-cinc piastres. Digues-los que és tot el que tinc. Si en volen més, hauran de deixar-nos passar igualment.

Hassan hi va tornar amb la bossa. Va parlar amb el mateix home. L'home va prendre la bossa, la va sospesar, va discutir amb dos més. Després es van apartar del camí sense dir ni una paraula. La columna va passar. Els fel·làs van mirar desfilar els soldats en silenci. Quan l'última carreta va haver passat, els fel·làs van tornar cap al seu poble.

A Tebes, la columna va fer parada dos dies. Desaix volia que els homes descansessin abans de l'última etapa cap al Caire. El vivac es va instal·lar a un quilòmetre de Karnak. Els soldats dormien a l'ombra del temple. Alguns pujaven als terrats per veure el Nil. Altres es quedaven sota les tendes, massa cansats per moure's.

El vespre de l'arribada, va esclatar un incident al vivac. Un soldat de la segona companyia havia robat la ració de pa d'un altre soldat durant la distribució. El robat se'n va adonar, va atrapar el lladre i li va trencar dues dents d'un cop de puny. El lladre va respondre al cop i va treure el ganivet. Quatre soldats els van separar. El sergent va arribar i va fer encadenar els dos homes durant la nit. L'endemà al matí, el capità els va jutjar. El lladre va rebre vint cops de bastó. El robat va ser alliberat sense sanció.

El vespre següent, Desaix va convocar els oficials a la seva tenda. Havia rebut un correu del Caire. Les notícies no eren bones. L'exèrcit turc s'aplegava a Síria. Bonaparte acabava de deixar el Caire cap a Síria amb el gruix de l'exèrcit. Desaix havia de fer tornar la seva divisió al Caire com més aviat millor.

—No més aturades després de Tebes —va dir Desaix—. Marxem fins al Caire. Deu dies com a màxim.

—I Dendera? —va preguntar un tinent—. Els savis volien tornar-hi.

—No hi ha temps. Hi passem per davant sense aturar-nos.

Denon, que era present, va intervenir.

—Necessito una parada a Abidos. Sis hores. Per al temple d'Abidos.

—Impossible.

—Sis hores. És tot el que demano.

Desaix el va mirar.

—Sis hores a Abidos. Ni una més. Si no heu tornat a migdia, marxem sense vós.

Quan la columna va arribar a Abidos, Denon va baixar del cavall i va entrar al temple amb Hassan i dos soldats d'escorta. Va anar directament a la sala del fons, mig colgada de sorra, al capdavant del corredor principal. Fileres de cartutxos gravats cobrien el mur oest. Desenes de noms de reis alineats en registres.

Va restar dret davant el mur durant dues hores, mirant les inscripcions que no podia llegir. Hassan s'havia assegut a terra prop de l'entrada. Els dos soldats esperaven fora.

Un home va entrar a la sala. Un fel·là d'una quarantena d'anys, turbant blanc, sandàlies de cuir. Duia un paquet embolicat amb un teixit gruixut. Es va acostar a Denon i va desplegar el teixit davant seu. Un fragment de pedra calcària de quaranta centímetres de costat amb tres cartutxos complets.

L'home va assenyalar el fragment. Cinc dits alçats.

—Cinc piastres.

Va mirar el mur darrere seu. Un forat fresc a la dissetena filera, allà on hi havia aquells tres cartutxos. Les vores de la pedra calcària eren blanques, de tall fresc. L'home havia tallat el tros durant la nit o de bon matí.

Denon va treure cinc piastres de la bossa i les hi va donar. El fragment va anar al seu sarró de cuir. L'home va prendre els diners i se'n va anar sense dir ni una paraula.

Encara va restar dues hores més a la sala, dret davant el mur. A les onze i mitja, un dels soldats va entrar corrent.

—Senyor, el general fa ensellar els cavalls.

Va sortir del temple. La columna ja era en formació de marxa. Va pujar a cavall i va arribar a la capçalera al galop. Desaix el va veure passar sense fer cap comentari. La columna es va posar en camí.

La ruta cap al Caire en prenia encara vuit dies. La columna es va creuar amb tres destacaments que remuntaven cap al sud. Circulaven notícies. Bonaparte havia marxat cap a Síria, l'exèrcit turc avançava, els anglesos bloquejaven tots els ports. Ningú no sabia exactament què passava.

Quan la columna va arribar al Caire a mitjans de març, els soldats van ser allotjats a les casernes de la Ciutadella. Denon va anar directament a l'annex nord del palau de Hassan-Kashif on hi havia l'equipatge de la Comissió.

El magatzem estava tancat. Va esperar una hora que arribés un intendent amb la clau. Denon va entrar. Les seves dotze caixes eren allà, alineades contra el mur sud, etiquetades per ell mateix. Va obrir la primera, va verificar ràpidament el contingut i la va tornar a tancar. Tot estava intacte. Va sortir del magatzem i es va dirigir al palau.

El general Dugua, que comandava el Caire en absència de Bonaparte, el va rebre immediatament. Era dret prop d'una taula coberta de mapes de Síria. Va fer senyal a Denon que s'assegués.

—Heu acabat la vostra campanya a l'Alt Egipte?

—Sí. De Dendera a Assuan. Tots els monuments principals.

—Els dibuixos són utilitzables per a *la Description*?

—Sí. Cinquanta-tres fulls. Temples, tombes, colossos, baixos relleus.

—Bé. Escolteu-me atentament. El general en cap ha marxat a aturar l'exèrcit turc abans que arribi fins aquí. Les seves ordres no canvien: vós us quedeu al Caire. Coordineu l'Institut amb Monge i Berthollet. Les exploracions del Delta continuen. Les excavacions de Saqqara continuen. *La Description* continua. Em compreneu?

—Ho comprenc.

—Si els anglesos desembarquen durant la seva absència, feu evacuar les col·leccions cap al sud. Desaix sabrà on amagar-les. Ho perdeu tot llevat d'això. Queda clar?

—Queda clar.

—Perfecte. Ara sortiu. Tinc feina.

Dugua va tornar als seus mapes. Denon va sortir del despatx.

Bonaparte havia deixat el Caire un mes abans amb tretze mil homes cap a Síria. Denon es va quedar al Caire amb Monge, Berthollet, Fourier i la trentena de savis que no havien seguit l'exèrcit.

Durant l'absència de Bonaparte, Denon va organitzar el treball de l'Institut. Monge supervisava les exploracions de la regió menfita. Berthollet dirigia les excavacions de Saqqara. Geoffroy Saint-Hilaire continuava els seus estudis zoològics al Delta. Fourier gestionava la correspondència amb les seccions de província.

Al maig, Denon va convocar una reunió. Hi eren tots els membres presents al Caire. Trenta savis i enginyers apinyats a la gran sala. Va obrir la sessió a les deu.

—Senyors, Bonaparte és a Síria des de fa un mes. No tenim notícies precises. Els anglesos controlen encara la Mediterrània. Proposo que preparem un pla de transport per si se'ns presenta una ocasió.

Monge va alçar la mà.

—Cal esperar que Bonaparte torni. Serà ell qui decidirà.

—I si no torna? —va observar Fourier.

Ningú no va respondre. Finalment Berthollet va prendre la paraula.

—Denon té raó. Preparem un pla. Així, el dia que tinguem un vaixell, estarem a punt.

La proposta va ser adoptada. La sessió es va aixecar a migdia.

Bonaparte va tornar al juny. Havia marxat amb tretze mil homes. En duia de tornada menys de deu mil. Els morts, els malalts, els empestats. L'ofensiva havia fracassat.

Alguns dies després del seu retorn, Bonaparte va convocar Denon al palau. Havia aprimat. L'uniforme li penjava a les espatlles. Va fer entrar Denon al seu despatx sense una paraula de salutació.

—L'Institut ha continuat treballant?

—Sí. Tot ha anat bé.

—Perfecte. Continuem. Els anglesos bloquegen encara la costa. Cap transport fins que la situació canviï.

—Entès.

Bonaparte va fer un gest amb la mà. L'entrevista havia acabat. Denon va sortir.

Les setmanes següents van ser calmes. Les exploracions continuaven. Les excavacions també. *La Description* avançava lentament. El Caire esperava sense saber què passaria.

VI - La Pedra de Rosetta

El 15 de juliol de 1799, un tinent d'enginyers anomenat Bouchard supervisava unes obres de moviment de terres prop de Rosetta. El seu pic va topar amb alguna cosa.

Bouchard tenia vint-i-vuit anys, antic alumne de l'Escola Politècnica. Va comprendre immediatament què acabava de trobar. Una estela de granodiorita negra de cent dotze centímetres d'alçada, amb tres inscripcions paral·leles. Va fer transportar la pedra a casa seva i va enviar de seguida un missatge urgent a l'Institut d'Egipte, al Caire.

La seva casa estava apartada de les obres militars. La pedra hi estava segura.

Jean-Joseph Marcel i Rémi Raige van ser enviats a Rosetta. Marcel era orientalista especialitzat en les llengües semítiques. Raige era helenista, capaç de llegir amb fluïdesa el grec antic. Van examinar la pedra per tots els costats el 24 de juliol.

El text grec, situat a la part inferior de l'estela, estava relativament ben conservat. Raige el va llegir en veu alta mentre Marcel prenia notes.

—Aquest decret honora el jove Ptolemeu V. Exempcions fiscals per als temples, donacions al clergat. El tipus de cosa que es grava en tres llengües per assegurar-se que tothom ho sàpiga.

Marcel humitejava un full de paper molt fi i el premia suaument contra la superfície inscrita amb una bola de cotó impregnada de tinta diluïda. El resultat: una empremta exacta, en blanc sobre

fons negre, de cada signe. L'operació requeria diverses hores per a tota la superfície.

L'informe de Marcel i Raige va arribar a l'Institut el 29 de juliol. La confirmació que es tractava efectivament del mateix text en tres llengües, una de les quals llegible, va provocar una excitació que Denon no havia vist des de l'arribada a Alexandria, un any abans. Si la pedra permetia desxifrar els jeroglífics, tres mil·lennis d'història tornaven a ser llegibles. Les dinasties, les batalles, els déus, els noms. Tot el que els viatgers havien copiat sense comprendre des de feia dos segles.

—Potser som a l'alba d'una revolució científica —va dir Denon a l'Institut convocat d'urgència.

Monge va proposar enviar una expedició a Rosetta.

—Motlles de guix, estampacions sobre paper. Abans que algú la malmeti o la desplaci.

Jomard era present quan Marcel i Raige van fer les primeres estampacions.

La Pedra de Rosetta mesurava cent dotze centímetres d'alçada, setanta-sis centímetres d'amplada i vint-i-vuit centímetres de gruix. Pes estimat a partir del volum i de la densitat coneguda de la granodiorita, uns set-cents seixanta quilos. Va prendre aquestes mesures ell mateix, no perquè fossin útils de seguida, sinó perquè la mesura era la seva manera d'entrar en contacte amb l'objecte.

L'estela era incompleta. Faltava la part superior de l'estela, arrencada en una època indeterminada. Els jeroglífics del cim eren, doncs, parcials. Es perdia al voltant d'un terç del text egipci. Aquesta llacuna complicaria la feina del futur desxifrador. Però la secció grega era gairebé intacta. Era suficient per treballar.

—El grec, a baix, el podem llegir de seguida —va dir Marcel—. És un decret del Consell dels sacerdots de Memfis l'any nou del regnat de Ptolemeu V Epífanes. Cent noranta-sis abans de la nostra era.

—I els jeroglífics? —va preguntar Jomard.

—Probablement el mateix text. És el que esperem.

—Si és així —va dir Jomard—, podem començar a establir correspondències. Cada mot grec té el seu equivalent jeroglífic. Comparant les longituds dels grups de signes, identificant les repeticions...

—Això és precisament el que farem. Però aquesta feina trigarà anys.

Jomard va agafar un llapis i, al seu quadern, va començar a anotar la freqüència de certs grups de signes a la banda jeroglífica. Cada signe, localitzat, comptat, posat en taula. La distribució no era aleatòria.

—Mireu. Aquest grup de signes, tancat en un cartutx, apareix sis vegades a la part conservada dels jeroglífics. La paraula Ptolemeu apareix onze vegades al grec, i hi manca una part del text egipci.

Marcel va deixar de treballar i va mirar.

—És possible. Molt probable, fins i tot. Però la correspondència signe a signe no és necessàriament directa. Probablement l'escriptura jeroglífica no és alfabètica.

—Sí. Però és un punt de partida.

Encara no podia saber on menava aquest camí.

Jomard va ajudar Marcel a estendre l'última fulla d'estampació sobre la secció demòtica. La nit era avançada. La llàntia fumejava. Fora, el port de Rosetta dormia.

Jomard va tornar a veure la pedra tres vegades durant la setmana següent, a Rosetta.

La primera vegada, va portar la seva cinta de cuir i va mesurar tot el que es podia mesurar. La segona, va portar el seu quadern de freqüències i va comptar els grups de signes de la banda jeroglífica, bastint una taula de distribució. La tercera vegada, no va portar res. Es va asseure davant la pedra sobre un tamboret. La granodiorita era freda i mata. Sense lluentor, sense color. Una llosa grisa, lletja en el sentit ordinari del terme. Va posar les mans

planes sobre els genolls i es va obligar a no calcular. A mirar només. La superfície duia les marques del cisell, visibles en algunes lletres. Algú havia gravat allò lletra per lletra, durant hores. Aquella feina era allà. Perdurava. Com qui mira un mapa del qual encara no entén la llengua, però on veu que hi ha traçats els camins.

El que veia, assegut allà, era que aquella pedra era fonamentalment diferent de tots els altres objectes que havien col·leccionat o intentat col·leccionar des de feia més d'un any. Els *xanabtis*, els escarabeus, els papirs, els fragments de baixos relleus. Aquests objectes tenien un valor que residia en la seva materialitat i en el seu origen. Els prenien perquè eren bells, rars, antics.

La Pedra de Rosetta no tenia cap valor estètic. El seu valor residia enterament en allò que significava: una correspondència entre tres sistemes d'escriptura, un dels quals era llegible i els dos altres encara no. No era un objecte. Era un mètode. I com a mètode, era reproduïble. Una estampació de la Pedra de Rosetta era científicament equivalent a la Pedra de Rosetta per a qualsevol que treballés en el desxiframent.

Era l'invers exacte de tots els altres objectes de l'expedició. Un *xanabti* tret de la seva tomba perdia la relació amb el context. La Pedra de Rosetta, treta d'un fossat de fortificació, no perdia res. Ja era fora de context des de feia dos mil anys. Allò que portava era independent del lloc on es trobava.

—Encara sou aquí —va dir Marcel en entrar—. És la tercera vegada aquesta setmana.

—Reflexiono. Aquesta pedra és l'excepció a tot el que he observat des de fa un any. Els objectes que s'emporten perden alguna cosa. Aquest no pot perdre res. Perquè no té res a perdre. Marcel es va asseure al seu costat.

—Tret que se l'emportin els anglesos.

—Sí. Tret d'això. Però si els anglesos se l'emporten, les estampacions es queden. La informació es queda. És l'única cosa de tota l'expedició que no es pot robar de debò.

Marcel havia pres una decisió sense informar-ne ningú.

A més de les estampacions oficials fetes a Rosetta, en va fer trenta més, no per a l'Institut, ni per a *la Description*, sinó per distribuir-les. En va enviar cinc a corresponsals europeus: una a Londres, dues a París, una a Berlín, una a Copenhaguen. Cinc científics que treballaven en llengües antigues i que podrien, potser, reconèixer alguna cosa.

En va guardar vint-i-cinc en reserva. Si els anglesos prenen la pedra, si el desxiframent s'havia de fer a Londres, aquestes estampacions permetrien als francesos treballar en paral·lel. La cursa seria igualada.

—Heu distribuït la clau abans d'obrir el pany —va dir Denon quan ho va saber.

—He distribuït còpies de la clau. El pany es queda aquí. I si els anglesos s'emporten el pany, encara tindrem les nostres còpies.

L'anunci del descobriment va provocar una reunió extraordinària de l'Institut el 2 d'agost. Tots els membres presents al Caire s'hi van desplaçar. Monge presidia. Denon va presentar les estampacions de Marcel i l'informe tècnic de Raige sobre el text grec.

La sala era plena. Una trentena de savis, d'enginyers, de naturalistes. Alguns feia mesos que no havien assistit a cap sessió. La Pedra de Rosetta els havia fet sortir dels laboratoris, de les obres, de les missions al Delta.

Berthollet va prendre la paraula després de la presentació.

—Si aquesta pedra permet el desxiframent, tindrem accés a tres mil anys d'arxius. Les llistes reials, les cròniques de batalles, els tractats religiosos. Tot el que hi ha gravat a tots els monuments que hem dibuixat des de fa més d'un any es tornarà llegible.

Geoffroy Saint-Hilaire, que no intervenia mai en els debats filològics, va alçar la mà.

—Quant de temps caldrà per desxifrar-ho?

Marcel va respondre des del fons de la sala.

—Anys. Potser deu. Potser vint. L'escriptura jeroglífica no és alfabètica. No és una simple substitució lletra per lletra.

—Però és factible —va dir Jomard—. Tenim la correspondència. La resta és feina.

Un enginyer militar, Chabrol, va demanar la paraula.

—Una qüestió pràctica. Si els britànics desembarquen, aquesta pedra serà el seu primer objectiu. Saben què val. Tenim un pla?

La sala va callar. Ningú no havia formulat encara la pregunta d'una manera tan directa.

Monge va mirar Denon.

—Les estampacions viatgen —va dir Denon—. Marcel n'ha enviat ja cinc a Europa. Aquí en tenim vint-i-cinc de reserva. Si els britànics s'emporten la pedra, el desxiframent es farà a París a partir de les còpies.

—I si també perdem les estampacions?

—Llavors haurem perdut.

No era una resposta satisfactòria. Però era l'única resposta possible. No controlaven la situació militar. Només controlaven les seves pròpies decisions científiques.

Monge va redactar una resolució formal: la Pedra de Rosetta seria transportada al Caire tan aviat com fos possible, conservada a l'Institut sota vigilància permanent, reproduïda per estampació tantes vegades com calgués, i estudiada amb prioritat per Marcel i Raige. La resolució va ser adoptada per unanimitat.

Denon es va quedar després de la sessió. Ajudava a endreçar les cadires quan Fourier va entrar, amb un feix de papers.

—Heu vist l'últim despatx de Bonaparte?

—No.

—No té bon aspecte. Bonaparte ha tornat de Síria amb un exèrcit exhaust. Kléber, a Alexandria, reclama reforços des de fa setmanes. La resposta triga.

Va deixar la cadira que sostenia.

—I nosaltres, descobrim la clau dels jeroglífics mentre l'exèrcit torna d'una campanya de Síria desastrosa.

—Exactament això. Fem ciència mentre l'expedició s'esfondra.

No ho deia amb amargor. Era una observació factual. L'expedició militar estava fracassant. L'expedició científica acabava de fer el seu cop més espectacular. Les dues coses passaven alhora, al mateix país, sota el mateix comandament.

Denon va tornar a les estampacions. Les va estendre sobre la gran taula de l'Institut. Les tres bandes d'escriptura: jeroglífics a dalt, demòtic al mig, grec a baix. Va seguir amb el dit la línia dels signes jeroglífics. Ocells, serps, ulls, mans. Formes que havia copiat cent vegades a Dendera, a Tebes, a Fil·le. Aquells signes sempre havien estat muts. Estaven a punt de parlar.

Va pensar en Bonaparte. Tornat de Síria des del juny, vencedor a Abukir el 25 de juliol, preparant en secret la seva partida cap a França, sense saber que els seus enginyers acabaven de trobar allò que ningú no havia trobat en dos mil anys.

El 5 d'agost, Jomard va passar el dia sencer amb les estampacions. Havia portat els seus quaderns d'aixecaments de Dendera i de Karnak. A cada pàgina, còpies de cartutxos que havia dibuixat durant els mesos anteriors. Oval·les que contenien grups de signes jeroglífics. Sempre havia suposat que aquells cartutxos contenien noms. Era una hipòtesi corrent entre els viatgers des del segle divuit.

Ara, amb la Pedra de Rosetta, podia posar-la a prova.

El text grec esmentava onze vegades el nom Ptolemeu. Jomard va comptar els cartutxos de la banda jeroglífica. Només en va

trobar sis, però la banda estava mutilada. Va anotar la correspondència al seu quadern: «Hipòtesi: cartutx igual a nom propi. Si es confirma, tots els cartutxos dels monuments d'Egipte contenen noms de faraons o de divinitats.»

Era un petit avenç. Però era un avenç. Un any abans, els cartutxos eren formes misterioses. Ara tenien una funció identificada.

Les exploracions continuaven.

La Pedra de Rosetta era un descobriment. No aturava la resta.

El 10 d'agost, un oficial va passar per l'Institut per anunciar el balanç oficial de la batalla d'Abukir del 25 de juliol. Bonaparte havia aixafat el desembarcament otomà a la platja d'Abukir. Deu mil genissers morts o ofegats, la resta capturats. Una victòria neta, després del fracàs de la campanya de Síria. L'exèrcit d'Orient controlava Egipte. Però tothom sabia que la campanya de Síria havia estat un desastre, i que Abukir, per brillant que fos, no canviava res de l'aïllament fonamental de l'exèrcit.

Denon va saber la notícia per boca de Kléber, que passava pel Caire abans d'incorporar-se al seu comandament a Alexandria.

—Bonaparte torna?

—Sí. D'aquí a unes setmanes. Potser menys. No ha enviat cap missatge clar. Però l'exèrcit retrocedeix. Això és segur.

—I després?

—Després, ja ho veurem. O bé consolida Egipte. O bé torna a França.

Kléber no va dir la tercera opció, però era evident: o bé continuava perdent homes en campanyes inútils fins que no quedés res de l'exèrcit d'Orient.

Kléber va mirar les estampacions esteses sobre la taula de l'Institut.

—És això, la vostra pedra?

—És això.

—Què diu?

—Un decret sobre els impostos dels temples. Res de militar.

Kléber va somriure.

—Heu trobat la clau de l'Egipte antic amb un text sobre impostos. M'agrada.

Aquella mateixa nit va tornar cap a Alexandria. Denon no el tornaria a veure mai més.

El 12 d'agost, va arribar un missatge de Rosetta: la pedra estava a punt per al transport. Bouchard havia supervisat la construcció d'una caixa reforçada. El comboi militar estava organitzat. Sortida prevista el dia 14.

Denon va escriure una nota a Bouchard: «Transport per via fluvial si és possible. Evitar les sotragades del camí. Si cal transport terrestre, suspensió màxima. La pedra no s'ha de fissurar.»

Bouchard va respondre l'endemà: «Via fluvial impossible. Totes les barques han estat requisades per als ferits d'Abukir. Transport terrestre amb reforç de palla sota la caixa. Tres dies de camí. Arribada prevista el 17 d'agost.»

El vespre del 17 d'agost, el comboi va entrar al pati de l'Institut. Quinze soldats d'escorta, tres carros. La pedra anava al segon carro, embolicada amb tela, lligada amb corretges sobre un llit de palla.

Denon, Marcel, Jomard i sis soldats la van descarregar. Set-cents seixanta quilograms. Van caldre palanques, cordes, una rampa improvisada. L'operació va durar una hora. Al final, la pedra reposava sobre un sòcol de fusta a la sala principal de l'Institut, contra la paret est.

Marcel va treure la tela. La granodiorita negra va aparèixer, amb les seves tres bandes d'escriptura gravades.

—Ni una esquerda —va dir Jomard mentre inspeccionava la superfície.

La van instal·lar sota una llàntia d'oli que cremava permanentment. Dos guàrdies de sentinella dia i nit. Cap consigna escrita. Tothom ho entenia: aquella pedra no havia de desaparèixer.

L'endemà al matí, Denon va tornar a veure la pedra. Estava sol. L'Institut encara dormia. La llàntia projectava una llum groga sobre la granodiorita. Els jeroglífics projectaven petites ombres al fons dels seus solcs.

Va posar la mà sobre la superfície freda. Aquell gest era inútil. Però el va fer igualment. Tocar la pedra era tocar el moment en què l'Egipte antic tornava a ser accessible.

Un dia, algú llegiria aquell text com es llegeix el grec. Les dinasties sortirien del silenci. Els faraons recobririen una veu.

Va retirar la mà.

VII - Negociacions, victòria i mort de Kléber

El vespre del 18 d'agost, Denon va veure per casualitat Bonaparte travessar sol el pati de l'Institut. Sense ajudant de camp, sense escorta. Duia alguna cosa a la mà. Un llibre, no mapes. Caminava de pressa, com qui no vol ser vist.

Denon el va observar des del marc d'una porta. Hi havia en aquella silueta apressada alguna cosa que mai no li havia vist: una pressa que s'assemblava a una fugida. No pas la fugida davant d'un perill. La fugida davant d'una situació esdevinguda massa petita. Egipte li havia servit d'escrin. L'escrin s'havia convertit en una gàbia.

Va girar la cantonada del pati i va desaparèixer.

Va pensar en el llibre que duia. Alguna cosa sobre Roma, sens dubte, o sobre Alexandre. Un home que se'n va s'emporta sempre les mateixes lectures.

Una hora més tard, un ajudant de camp va venir a cercar Denon. Bonaparte havia examinat els seus dibuixos durant la tarda i volia

emportar-se'l. Denon va enrotllar els dibuixos en quatre tubs de coure, va confiar a Jomard les claus de les seves caixes i va pujar a la berlina amb Monge i Berthollet. Aquella nit, alguns els van veure marxar. Uns altres van sentir els cavalls allunyar-se cap al nord.

L'endemà al matí, la notícia es va confirmar. Bonaparte havia marxat cap a França. Havia fet portar a Kléber una carta que li transferia el comandament de l'exèrcit d'Egipte. Monge, Berthollet i Denon havien marxat amb ell. S'embarcarien a Alexandria la nit del 22 al 23 d'agost en una de les dues fragates, i Denon desembarcaria a Fréjus el 9 d'octubre amb els seus dibuixos. Gairebé ningú no havia estat avisat.

El primer pensament de Jomard, aquell matí, no va ser per a Bonaparte ni per a França. Va ser per a les caixes. Noranta-sis caixes emmagatzemades a les dependències del palau de Hassan-Kashif. Setanta-tres d'oficials i vint-i-tres sense etiqueta a l'angle nord-oest, sempre allà, sempre sense nom. Sense Bonaparte que ordenés un transport militar, aquelles caixes quedaven a la mercè de qualsevol negociació militar futura.

Va fer la volta de les dependències abans de la sortida del sol. Les caixes eren allà, apilades, clavades, etiquetades segons el seu sistema. Una lletra, un número, un contingut sumari.

Aquells objectes venien de pertot arreu: Saqqara, Karnak, Dendera, la Vall dels Reis, el mercat de Memfis, les excavacions de Tanis. Alguns havien estat prelevats segons procediments establerts. Uns altres havien estat comprats als mercats que seguien l'exèrcit. Uns altres encara havien arribat per vies menys documentades. Tots plegats representaven tretze mesos de saqueig organitzat, de saqueig accidental, de saqueig tolerat i de recol·lecció científica, categories que ningú no havia arribat mai a separar formalment.

Marxat Bonaparte, les distincions ja no se sostenien ni tan sols políticament. Amb ell s'havia esvaït la justificació d'un projecte d'Estat que feia legítim el prelevament. El que quedava eren

simplement objectes, soldats, savis. I anglesos que s'acostarien tard o d'hora.

Va desar l'inventari i es va asseure sobre una caixa. Al seu voltant, a la penombra, les noranta-sis caixes. Tot allò volia tornar a França. I de moment, res no podia anar enlloc.

Kléber comandava ara l'exèrcit d'Egipte. Bonaparte no havia jutjat útil parlar-li abans de marxar.

Marcel s'ho va prendre amb calma. Tenia les seves estampacions: que Bonaparte hi fos o no no canviava res. Jollois va preguntar a Fourier si els treballs de la Comissió continuaven. Fourier va dir que sí. Jollois va tornar als seus quaderns. Geoffroy Saint-Hilaire va alçar els ulls de la dissecció quan li van anunciar la notícia, va assentir amb el cap i va continuar. No era indiferència. Era la concentració d'algú per a qui l'objecte que té sobre la taula preval sobre tota la resta.

—Bonaparte ens ha utilitzat —va dir Jollois—. Els nostres dibuixos van legitimar la seva conquesta. Ara que té el que volia, se'n va. Nosaltres, ens quedem.

Fourier va trobar Jollois sol al seu despatx de l'Institut, tres dies després de l'anunci de la partida.

—Trebal·leu?

—No.

—Podria haver-nos avisat —va dir Jollois—. Tinc una família a París. Els vaig prometre uns quants mesos. Ja fa tretze mesos. I ell ha tornat.

Va deixar la frase inacabada. No era gelosia. Era més simple i més dolorós: havia cregut en alguna cosa, la ciència al servei de la República, la República al servei de la ciència. Bonaparte ho havia utilitzat com a decorat. Ara el decorat ja no hi era.

La Comissió de Ciències i Arts es va reunir aquell mateix vespre. Ningú no l'havia convocada. Els savis s'havien trobat a l'Institut per una mena d'instint col·lectiu. Hi havia Fourier, Marcel,

Jomard, Jollois, Geoffroy Saint-Hilaire i una dotzena més. Conté havia arribat l'últim.

La situació era senzilla de formular: què passava ara? Bonaparte havia marxat. Kléber comandava.

Kléber no tenia les mateixes relacions amb la Comissió. Jomard li havia demanat una audiència dos dies abans per parlar de l'estatut de les col·leccions. Kléber havia dit que estudiaria l'afer.

—Estudiar la qüestió vol dir que no hi pensa —va dir Jomard.

—Kléber ha de mantenir un exèrcit, vigilar els otomans i els anglesos a la Mediterrània —va dir Fourier—. Les col·leccions no són la seva prioritat.

—Aleshores han de ser la nostra —va respondre Jomard—. Si nosaltres no decidim la seva sort, ho decidirà algú altre.

Sobre la taula hi havia l'inventari general de les noranta-sis caixes. Jomard l'havia fet circular. Cadascú el llegia en silenci. Els noms dels temples, les categories d'objectes, les estimacions de pes. Era la primera vegada que la Comissió veia en un sol document el conjunt del que havia recollit.

Ningú no va dir el que tothom pensava: que aquell inventari s'assemblava tant a un balanç de saqueig com a un catàleg científic.

—Hem d'establir una prioritat de transport —va dir Jomard—. En cas d'evacuació, no ho podrem endur tot. Cal una jerarquia.

—Els papirs i les inscripcions copiades —va dir Marcel—. Insostituïbles.

Fourier va dubtar abans de fer la pregunta.

—I les vint-i-tres caixes sense etiqueta a l'angle nord-oest del magatzem?

Jomard i Marcel es van intercanviar una mirada.

—Les he anotades —va dir Jomard—. No sé a qui pertanyen.

—Jo tampoc —va dir Marcel.

La reunió va acabar sense cap decisió formal sobre aquest punt. Els savis van tornar als seus treballs. L'inventari es va quedar sobre la taula. Les vint-i-tres caixes sense nom es van quedar a l'angle nord-oest del magatzem, a la foscor, esperant que algú decidís què eren.

Kléber va qualificar el seu predecessor de «petit intrigant» i de «covard desertor».

La situació militar era insostenible. L'exèrcit francès controlava Egipte però no tenia cap contacte amb França. La flota anglesa bloquejava la Mediterrània. Kléber sabia que no podia ni resistir indefinidament ni rebre reforços. Va prendre la decisió que Bonaparte no s'havia atrevit a prendre: negociar l'evacuació. Al desembre de 1799, Kléber va enviar un emissari al gran visir otomà que acampava a Síria. Les negociacions van començar a bord del vaixell almirall britànic *Le Tigre*, a les proximitats de Damietta. El negociador britànic era el comodor Sidney Smith, que es presentava com a plenipotenciari de la Corona, funció que l'almirall Keith aviat li disputaria. Els plenipotenciaris francesos eren el general Desaix i l'administrador Poussielgue. Les condicions franceses eren clares: evacuació honorable de l'exèrcit amb armes i bagatges. Smith va acceptar tractar els punts urgents: l'evacuació dels ferits i dels savis d'Egipte, i una treva mentre arribaven els plenipotenciaris otomans. Les discussions es van allargar. Kléber pressionava els seus negociadors perquè conclouguessin. Però el 24 de gener de 1800 es va signar la convenció d'El-Arix. Preveia l'evacuació completa de l'exèrcit francès d'Egipte en tres mesos, amb armes, bagatges i col·leccions científiques. Els francesos abandonarien progressivament les seves posicions, començant per l'est del Delta i acabant per Alexandria. El Caire s'havia d'evacuar, com a molt tard, el quaranta-cinquè dia. La notícia va arribar al Caire el 28 de gener. Aquell dia, la convenció es va promulgar oficialment. L'efecte sobre els savis va ser immediat.

—Senyors —va dir Kléber en una reunió extraordinària de la Comissió—, he negociat el nostre retorn amb els otomans. D'aquí a tres mesos serem a França. Abraceu les vostres col·leccions, haureu de triar-les.

Jollois va passar dies sencers triant i embalant. Estàtues de bronze, estatuets de fusta pintada i de faiança, amulets, papirs, monedes, joies. Cada objecte catalogat, descrit, embolicat en lli. Treballava de pressa, sabent que el temps era comptat. Per primera vegada en vint mesos, el retorn esdevenia real. Les caixes van sortir dels magatzems. Les etiquetes es van redactar. La Pedra de Rosetta va ser embalada en diverses capes de tela. Fourier, que havia seguit de prop les negociacions, va tornar al Caire amb el text de la Convenció i el va llegir en veu alta en una sessió de l'Institut. Quan va arribar a la clàusula que garantia les col·leccions, un murmur d'alleujament va recórrer l'assemblea.

—Això vol dir que la Pedra de Rosetta, els papirs, les estampacions, tot el que hem aplegat, podrà tornar a França amb nosaltres? —va preguntar Marcel.

—La Convenció ho garanteix —va dir Fourier—. Naturalment, això suposa que els anglesos n'acceptaran els termes.

Fourier havia establert un inventari complet: dos-cents disset objectes catalogats, dels quals cent trenta-vuit tenien un valor museístic directe i setanta-nou un valor científic documental. Els va classificar per ordre de prioritat, sabent que, si el transport era limitat, caldria triar. Prioritat un: els aixecaments de Jomard. Insostituïbles. Dos-cents quilos com a màxim, en caixes estanques. Els quaderns de Jollois, en tubs de coure: cinquanta quilos addicionals. Prioritat dos: els objectes petits — *xanabtis*, escarabeus, amulets, papirs. Lleugers, de gran valor per quilo. Prioritat tres: les estampacions de Marcel. Prioritat quatre: les col·leccions naturalistes de Geoffroy, pesades, fràgils, voluminoses. Prioritat cinc: les grans peces de l'Institut, l'estàtua de granit, els sarcòfags de mida mitjana.

L'esperança va durar cinc setmanes. Al març de 1800, va arribar la notícia. Els britànics s'havien negat a ratificar la Convenció. L'almirall George Keith Elphinstone, comandant de la flota britànica a la Mediterrània, havia declarat que Sidney Smith havia excedit els seus poders i que la convenció era nul·la. Keith exigia una rendició sense condicions. Els francesos havien de depositar les armes i constituir-se presoners. Kléber va convocar els seus generals. Va llegir el missatge de Keith en veu alta i després el va posar sobre la taula.

—Senyors, a una insolència com aquesta només es respon amb victòries. Prepareu-vos per combatre.

Els bagatges es van desfer. Les caixes van tornar als magatzems de l'Institut. N'hi mancaven trenta-tres, perdudes o destruïdes en el desordre dels mesos anteriors; en quedaven seixanta-tres. Les etiquetes van restar enganxades. Aquells objectes ja no marxaven. De moment. Fins a la pròxima ocasió de partir, o fins a la capitulació que els lliuraria als anglesos. Els britànics i els otomans creien l'exèrcit d'Orient massa feble per resistir. El gran visir Yússuf Paixà es va posar en marxa cap al Caire amb un exèrcit de quaranta a vuitanta mil homes, segons les estimacions. Al mateix Caire, la població es va alçar a la seva crida.

Nassif Paixà, al capdavant de l'avantguarda otomana, va ocupar el poble d'El-Matarieh amb cinc o sis mil geníssers i diversos milers de genets, i va fortificar la seva posició amb setze peces d'artilleria. Kléber només disposava de deu mil homes. La nit del 19 al 20 de març de 1800, els va fer passar el Nil i els va instal·lar a la riba dreta del riu, cadascuna de les quatre brigades del seu petit exèrcit formant el seu propi quadre. A l'alba del 20 de març, l'exèrcit francès va atacar prop de les ruïnes d'Heliòpolis, a uns quinze quilòmetres del Caire. La batalla va durar tot el dia. Els quadres francesos van resistir totes les càrregues. L'artilleria francesa va trencar les línies otomanes. Al final de la tarda, l'exèrcit otomà es va desfer. El gran visir va fugir cap a Síria amb el que quedava de les seves tropes. Els francesos van comptar

vuit-cents morts o ferits. Els otomans en van deixar nou mil al camp. Kléber va tornar al Caire i va sufocar la rebel·lió. El bombardeig va durar diversos dies. Centenars de civils van morir en els combats. El 21 d'abril, la ciutat va capitular. La victòria d'Heliòpolis va consolidar la posició francesa a Egipte. Murad Bei, els mamelucs del qual s'havien quedat acampats al desert sense prendre part en el combat, va signar a l'abril un acord amb Kléber que el convertia en una mena de virrei de l'Alt Egipte. Egipte semblava més sòlidament que mai en mans dels francesos. Kléber va reprendre les seves funcions de comandant en cap. Els savis van reprendre els seus treballs. Les col·leccions van restar als magatzems. Ningú no sabia quant de temps duraria allò.

—Treballem mentre puguem —va dir Fourier en les reunions setmanals que van seguir—. El que hàgim fet aquí no es podrà desfer.

Kléber havia negociat amb els otomans, intentat repatriar l'exèrcit, fracassat, reprès les hostilitats. Els savis el veien poc. A vegades venia a l'Institut, escoltava els informes, tornava cap als seus quarters generals.

La situació militar s'havia estabilitzat sense millorar. L'exèrcit controlava Egipte però no podia ni avançar ni marxar. Els britànics bloquejaven la Mediterrània. França era lluny. L'expedició s'havia convertit en una guarnició.

El 14 de juny de 1800, al matí, Kléber va passar revista a la legió grega i després va venir al Caire per examinar unes obres al palau del quarter general. Abans de visitar-les, va assistir a un dinar a casa del general Damas, el seu cap d'estat major i amic íntim. En aquell àpat hi havia reunits membres de l'Institut i oficials. Kléber es va mostrar més alegre que de costum. L'èxit que coronava els seus esforços, el desenvolupament dels establiments francesos, les mostres d'afecte que rebia de la població havien dissipat la seva fredor habitual. Estava animat, amable, expansiu. Cap dels qui l'envoltaven no pressentia que aquell alegre dinar era un banquet de comiat.

A les dues de la tarda, el general, acompanyat només de Protain, l'arquitecte de l'exèrcit, es va dirigir al seu palau. Per arribar-hi, va seguir una llarga galeria ombrejada per una espessa parra que unia l'habitatge del cap d'estat major amb el del general en cap. Conversava amb Protain sobre els embelliments que projectava i donava ordres per a la reparació del quarter general i del jardí, per fer desaparèixer les empremtes de projectils que havia deixat l'última insurrecció.

Un jove sirià anomenat Soleyman el-Halabi s'havia amagat al jardí del palau des del matí. Tenia vint-i-quatre anys, estudiava teologia a la mesquita d'Al-Azhar, i observava el palau de Kléber des de feia un mes. S'havia procurat un punyal a Gizeh. Aquell matí, disfressat de captaire, s'havia ocultat prop d'una cisterna abandonada.

Quan Kléber va entrar a la galeria amb Protain, Soleyman va sortir del seu amagatall, se li va acostar per darrere i va enfonsar un punyal al cor del general.

Kléber es va desplomar cridant: «Ajudeu-me, m'han assassinat!» Protain es va llançar sobre l'assassí amb el petit bastó que duia a la mà. Va intentar aturar els cops, i ell mateix va rebre sis ferides de punyal. Soleyman el va deixar desmaiàt, va tornar sobre Kléber, ja a terra, i el va colpejar encara tres vegades. El primer cop havia estat mortal. El general va morir en pocs minuts sense poder parlar.

L'alarma es va estendre. Els guàrdies, els oficials, tots aquells homes amb qui Kléber havia brindat per la República unes hores abans, l'envoltaven, intentant obtenir-ne unes quantes paraules. Li van fer preguntes debades. El cos va ser traslladat a l'apartament del cap d'estat major.

Uns soldats van escorcollar el palau i els jardins en tots els sentits. Dos guies van portar un jove que havien sorprès amagat sota un nopal frondós. Protain, que havia tornat en si malgrat les ferides, va reconèixer l'assassí. Soleyman va ser empresonat amb tres

ulemes de la gran mesquita que havien estat assabentats del seu projecte i no havien denunciat l'atemptat.

L'exèrcit es va sumir en una consternació profunda que aviat es va transformar en una ardent set de venjança. Tot es va agitar a la ciutat. Les botigues van tancar. Els soldats francesos, furiosos, desorientats, recorrien els carrers llançant al seu voltant mirades amenaçadores. La nit va ser difícil.

L'endemà al matí, la notícia va arribar a l'Institut. Fourier va convocar una reunió immediata. Setze savis es van trobar a la sala, silenciosos. Aquell silenci no era de dol en el sentit ordinari. Era el reconeixement que alguna cosa havia canviat en la seva situació militar i que la persona que tolerava la seva presència a Egipte ja no hi era.

Fourier va prendre la paraula sense preàmbul.

—Kléber és mort. El general Menou assumeix el comandament. No el coneixem. Kléber entenia les ordres de Bonaparte sobre la importància dels treballs científics. Menou no té aquest lligam amb nosaltres.

Jomard va afegir:

—Les nostres col·leccions estan emmagatzemades, els nostres aixecaments arxivats. Si Menou decideix que es queden a Egipte o que ja no tenen cap importància militar, perdrem dos anys de feina.

Marcel va dir llavors, lentament:

—El treball de documentació és gairebé acabat. El que compta ara és tornar-ho tot a França. Si els objectes es dispersen aquí, seran revenuts als mercats, i tot el que hem fet no haurà servit de res.

Fourier es va alçar.

—Continuem. Acabem el que es pugui acabar.

Els savis van tornar a les seves tasques sense saber res del que decidiria Menou.

Soleyman el-Halabi va ser interrogat sota tortura. Va confessar que l'havia encoratjat l'aga dels geníssers de l'exèrcit otomà. Havia confiat el seu projecte a quatre ulemes de la mesquita d'Al-Azhar que havien intentat dissuadir-lo però no l'havien denunciat. Un consell de guerra els va condemnar a tots. A Soleyman li van cremar la mà dreta i després va ser empalat viu. Va patir quatre hores abans de morir. Els tres ulemes van ser decapitats. El quart va ser condemnat en rebel·lia.

Les exèquies van tenir lloc ràpidament. Fourier, en nom de l'Institut, va pronunciar l'elogi de l'heroi que es plorava.

Els soldats van llançar a porfia corones de xiprer i de llorer. Després dels funerals públics, un petit grup format majoritàriament per oficials es va reunir discretament al voltant de la sepultura del difunt. Eren membres de la lògia maçònica militar *«Les amis réunis»*. Un savi de la Comissió s'hi va afegir. Tot i no ser oficial, també era franc-maçó, membre del taller parisenc *«La parfaite réunion»*. Va ser l'únic civil present. Monge hi hauria pogut ser, però havia fugit amb Bonaparte. Van treure els davantals i els van girar pel costat negre reservat a les cerimònies fúnebres. Van picar tres vegades de mans mentre pronunciaven la fórmula ritual «Gemeguem! Gemeguem! Gemeguem!», immediatament seguida de la tradicional bateria d'alegria «Però esperem! Esperem! Esperem!». Un ramell d'acàcia va ser dipositat sobre la tomba. El seu germà s'havia unit a l'*Orient Etern*.

El general Jacques-François Menou, comandant en segon, havia dirigit la cerimònia maçònica en qualitat de Venerable Mestre. Va assumir oficialment el comandament de l'exèrcit d'Egipte.

Menou s'havia convertit a l'islam, havia pres el nom d'Abdallah i s'havia casat amb una egípcia anomenada Zobeida. Els oficials el respectaven menys que Kléber. Els savis no el coneixien gaire. Ho aprendrien.

CAPÍTOL III: EL TEMPS DELS SAVIS

I - Les darreres campanyes

El canvi de comandament no va modificar en res els treballs de l'Institut.

Les exploracions arqueològiques continuaven per tot el Delta i el Baix Egipte. Les col·leccions s'enriquien i estaven millor organitzades. Les publicacions científiques a *La Décade égyptienne* continuaven amb regularitat.

El general Menou tenia una personalitat radicalment diferent de la del seu predecessor. Pretenia governar Egipte en nom d'una aliança francoàrab que no tenia cap realitat política. Els seus oficials el seguien per disciplina, no per convicció.

Per als savis, Menou era alhora més entremetent i menys útil que Kléber. Més entremetent perquè pretenia orientar els seus treballs cap a temes que li semblaven útils políticament. Menys útil perquè les seves prioritats divergien completament de les que tenien ells.

Fourier va enginyar una estratègia senzilla per conviure amb Menou sense comprometre's: associar el seu nom a unes quantes descobertes i publicacions menors, lliurar-li informes regulars prou tècnics per ser incomprensibles, i continuar tranquil·lament els treballs substancials sense informar-ne el comandant en cap.

—Això és diplomàcia —va dir Jomard quan Fourier li va explicar la seva estratègia.

—Això és supervivència —va respondre Fourier.

Els savis reprenien les seves exploracions.

L'Institut d'Egipte va continuar celebrant les seves sessions setmanals, encara que l'atmosfera hi era diferent de la dels primers anys. Les presentacions eren menys entusiastes, els debats menys vius. Els savis carregaven el pes d'una presència

prolongada en un país del qual no dominaven ni la llengua corrent ni les subtileses culturals.

Fourier s'esforçava a mantenir l'impuls intel·lectual. Proposava temes de reflexió col·lectiva, organitzava lectures de textos antics per recordar als seus col·legues en quin context històric treballaven. Aquests esforços no eren en va. Diverses de les comunicacions presentades a l'Institut durant aquells anys difícils es van convertir en articles científics importants.

La sessió de l'Institut de mitjan juny va ser una de les més animades des de la marxa de Bonaparte i la mort de Kléber.

Fourier havia proposat un tema deliberadament abstracte —la noció de memòria en les civilitzacions— i la discussió havia desbordat aviat els límits acadèmics.

Jomard havia intervingut el primer. Tenia vint-i-dos anys i la precisió irritant dels joves que tenen raó.

—Una civilització que oblida les seves pròpies mesures està condemnada a tornar a començar. L'antic Egipte no va oblidar les seves durant tres mil anys. Aquesta és sens dubte la definició d'una gran civilització. No pas la grandesa dels seus monuments, sinó el temps durant el qual pot transmetre el coneixement sense desnaturalitzar-lo.

Marcel havia objectat.

—Els monuments són precisament el que permet la transmissió. Sense Karnak, sense les piràmides, les mesures de Jomard no transmetrien res. El suport material és inseparable del saber que vehicula.

—Per això som aquí —va replicar Jomard—. Per substituir el monument per un document que viatgi millor. La *Description de l'Égypte* serà portàtil allà on els temples no ho són.

Fourier havia escoltat sense intervenir. Pensava en què seria dels seus treballs si l'exèrcit capitulés l'endemà.

—Són els vostres aixecaments en condicions de ser copiats si haguéssim d'evacuar precipitadament?

—Tinc una còpia doble des d'Alexandria. Si el vaixell s'enfonsa, almenys en sobreviu una versió.

Fourier el va mirar en silenci. Aquell jove havia comprès que el treball científic en campanya militar és per naturalesa precari, i que l'única resposta és la redundància.

—Hauríeu de dir-ho als altres.

—Ja ho he dit. La majoria ho ha trobat excessiu.

—La majoria s'equivoca.

Fourier va pensar en Hamilton. Encara no en sabia el nom, però sabia que existia. Algú, de l'altra banda, que preparava també les seves llistes. Un país que arriba amb quaderns val més que un país que arriba només amb canons. La doble còpia de Jomard no era prudència d'enginyer. Era seny.

Aquell vespre, Jomard es va quedar sol copiant els seus quaderns de mesures. La ploma avançava amb regularitat sobre el paper. La ciutat remorejava darrere els finestrans. Un muetzí cridava a l'oració. Jomard no sentia res. Copiava. De vegades pensava que copiar era l'única cosa segura que feia aquí. Que dibuixar i mesurar podien errar, però que copiar fidelment no errava. Una còpia correcta sobrevivia a l'original. Això era la veritable resistència. Des d'Abukir havia comprès que cada mesura existia en dos exemplars o no existia. La primera còpia al quadern de camp, feta dempeus, enmig del vent. La segona aquí, a la taula, rellegida, verificada, feta llegible. Seria la segona la que sobreviuria.

El 25 de juny de 1800, Jollois va tornar a partir amb Jomard, Geoffroy i dos dibuixants cap a Tanis, al nord-est del Delta, per reconèixer les restes de l'antiga capital dels faraons de la dinastia vint-i-unena.

Van descobrir un vast camp de ruïnes. Turons dispersos sota els quals dormien segles de ciutat superposada. Blocs de granit. Fragments d'estàtues. El Delta s'havia menjat el que la sorra de l'Alt Egipte havia preservat. Res no s'assemblava a Karnak. Res no s'assemblava a Dendera. Era l'Egipte sense la seva posada en escena. Només la matèria, dispersa, sense ordre aparent, i tanmateix organitzada segons una lògica que només l'excavació podria revelar. Cap aixecament sistemàtic no s'hi havia intentat des dels grecs, va recordar Jollois: Herodot esmentava el lloc, Estrabó també. «És perquè ningú no sabia que hi havia tant per veure», va afegir Jomard. Jollois va dibuixar durant tres dies, sense aturar-se fins a la caiguda de la nit, i va cartografiar tot el lloc anotant la posició de cada bloc significatiu.

A l'entrada del lloc, un marxant d'antiguitats esperava amb el seu sarró. L'home s'anomenava Suleiman al-Qabbani, vingut del Caire després d'haver sabut que la Comissió aniria a Tanis. Havia fet el camí el dia abans i n'esperava ningú en particular, sinó algú que sabés què comprar.

Jollois es va aturar davant els objectes. Dos dels *xanabtis* eren autèntics, ho veia per la pàtina i les inscripcions. En va comprar un.

De Tanis, l'expedició es va dirigir a Bubastis, a dos dies de camí cap a l'oest. Ciutat santa de Bastet, la deessa gata. Les ruïnes del seu temple impressionaven per les dimensions. Herodot l'havia descrit com un dels més magnífics d'Egipte, i la festa anual atreïa multituds immenses, cosa que es podia creure veient l'extensió del lloc.

Columnes de granit rosa de deu metres d'alçada jeien tombades sobre la sorra, amb els fusts cilíndrics trencats en diversos trossos per l'esfondrament. Fragments de baixos relleus omplien el sòl: processons de sacerdots, escenes de festes, divinitats estilitzades. L'estil de la Baixa Època.

Al voltant del temple, una necròpolis de gats sagrats. Milers de mòmies en galeries de calcària. La mateixa cura que per als humans: natró, benes, sarcòfags de fusta o de bronze.

En obrir una de les mòmies, Geoffroy va descobrir que el cos estava admirablement preservat: pell, pèl, ossos, tendons intactes després de dos mil anys d'enterrament. Un gat domèstic de talla ordinària.

Els saquejadors ja hi havien treballat. Fosses esventrades, mòmies escampades, fragments de benes esparsos pel sòl calcari com una neu bruna.

El que els saquejadors buscaven a les necròpolis de gats eren els amulets de faiança o d'or dipositats amb les mòmies, els petits sarcòfags de bronze en forma de gat assegut amb les orelles dretes i els ulls incrustats de vidre. Aquells sarcòfags tenien un valor comercial immediat. Els marxants d'Alexandria els revenien als viatgers europeus des de feia un segle. Els saquejadors deixaven les mòmies mateixes, sense valor un cop despullades dels seus amulets, i els sarcòfags de calcària ordinaris, massa pesants i massa comuns per justificar el transport.

Geoffroy es va endur sis mòmies de gat en bon estat. Les va embolicar en lli net i les va identificar. Per a ell, eren espècimens zoològics, la fauna egípcia antiga, comparable als individus vius de la menageria del Museu d'Història Natural. Va pensar en el que diria Cuvier en veure-les: prova de la fixitat de les espècies, el gat inalterat en dos mil anys. I en el que diria Lamarck: que dos mil anys no compten en l'escala del canvi. Les mateixes mòmies al servei de dues tesis oposades. La ciència tenia aquesta propietat: els fets no escollien el seu bàndol. Per als saquejadors que les havien deixades, eren deixalles un cop extrets els amulets. Per als sacerdots de Bastet que les havien enterrades, eren ofrenes a la deessa, destinades a romandre allà per a l'eternitat. El mateix objecte tenia tres històries que no es creuaven.

Jollois va trobar a la necròpolis, mig colgat a la terra, un petit sarcòfag de bronze en forma de gat assegut. Alçada: vint

centímetres. La cua plegada sobre les potes, en la postura característica dels gats d'Egipte. Sota la llum rasant del vespre, els contorns de la cara emergien amb una precisió que la pàtina no dissimulava: els músculs de les galtes, l'aresta del nas, la línia dels llavis closos.

El sarcòfag era buit. Jollois va girar el bronze entre les mans. A la base, gravada amb burí, una línia de jeroglífics. El nom de la dedicant, probablement, la dona o l'home que havia ofert aquell gat a Bastet a canvi d'un favor o per pietat ordinària. Un nom que un altre llegiria més tard, si aquell bronze arribava mai a París. Un nom que havia esperat allà, a la terra, des de la vint-i-sisena dinastia.

Se'l va posar a la bossa. Pes: tres-cents grams. Valor comercial a Alexandria: potser vint piastres, si es trobava un comprador anglès amb gust pels bronzes egipcis. Valor científic: inestimable, si el bronze duia el nom de la dedicant i aquest nom podia ser llegit algun dia. Aquests dos valors no coincidien. El que era preciós per a l'arqueòleg no ho era per al marxant. I el fet que Jollois fos l'un i l'altre —arqueòleg que es posava a la bossa el que havia trobat— no resolía la contradicció. La personificava.

Geoffroy es va reunir amb Jollois al vespre al campament, amb les seves sis mòmies dins la caixa. La nit queia de pressa. Es van asseure davant el foc i van posar les troballes entre tots dos. Les sis mòmies. El bronze. Geoffroy va examinar les mòmies abans de tancar la caixa. Havia passat el dia decidint què podia endur-se i què havia de deixar.

—Què en faràs? —va preguntar Geoffroy mirant el bronze.

—Endur-me'l. Dibuixar-lo. Descriure'l. Lliurar-lo al Louvre quan tingui un departament egipci.

—I si els britànics te'l prenen a la capitulació?

Jollois va deixar el bronze a la bossa, sota els quaderns. No va respondre. Tots dos ho sabien. Si la capitulació arribava, el bronze aniria a Londres. A una vitrina del British Museum.

L'expedició va tornar al Caire el 12 d'agost després de set setmanes al Delta. Portava dibuixos de Tanis i de Bubastis, llocs decebedors des del punt de vista arqueològic, però documentats. —Conté ha fet d'Egipte el seu laboratori —va dir Jollois a Fourier—. Allà on anem, observa, experimenta, millora. Potser serà ell qui tregui el benefici pràctic més durador d'aquesta expedició.

Nicolas-Jacques Conté s'havia imposat com l'inventor de l'expedició. Globus, molins, tallers de fabricació. Aquell antic aerostier no dibuixava els temples, resolia els problemes que plantejava explorar-los.

Altres savis, menys resistents al desànim, van reduir la seva activitat al mínim. Alguns van caure malalts. La disenteria crònica, la febre, les oftàlmies causades per la sorra i el sol havien fet estralls a les files de la Comissió. Uns quants van morir a Egipte abans del retorn.

A la tardor de 1800, Jollois va organitzar noves exploracions al desert oriental. Llocs diferents dels que havia recorregut abans. Aquesta vegada volia explorar els monestirs coptes perduts als penya-segats del desert, entre el Nil i la mar Roja.

El 15 de setembre de 1800, Jollois partia cap a l'est amb Jomard i trenta genets d'escorta. Tres dies de desert oriental, àrid i rocallós.

El 18 de setembre al matí, l'expedició va arribar al monestir de Sant Antoni, habitat des del segle IV.

Els monjos coptes van acollir els visitants amb recel i curiositat. Una cinquantena d'anacorets amb hàbit negre, que vivien en una pobresa ascètica extrema, miraven aquells savis parisencs com es miren éssers vinguts d'un altre món.

—Pare —va dir Jollois al superior per mitjà d'Hassan—, no venim a prendre-us els manuscrits. Només volem copiar-los. Tot es quedarà aquí.

El pare superior va escoltar i es va retirar una hora. Va tornar amb una condició. Podien veure la biblioteca, però res no sortiria del monestir sense la seva autorització.

La biblioteca del monestir ocupava una petita sala voltada. Els manuscrits coptes —alguns de diversos segles d'antiguitat— es conservaven en arques de fusta. El pare superior va deixar que els examinessin, però no que se'ls enduguessin.

—Mireu aquest —va murmurar Jomard—. Un saltiri bilingüe, grec a l'esquerra, copte a la dreta. Línia per línia. Si es poden comparar les dues columnes, es comença a llegir.

Va recórrer el manuscrit. Les lletres còptes —arrodonides, derivades del grec, amb set signes addicionals manllevats del demòtic— deien alguna cosa d'aquella civilització. Ni grega ni faraònica, les dues juntes. La llengua portava aquesta història.

—Acceptaríeu vendre'ns-el? —va dir Jollois—. O deixar que el copiem?

El pare superior va negar amb el cap.

—Aquest manuscrit pertany al nostre monestir des de fa segles. Els nostres pares l'han preservat al llarg dels segles. No en sortirà.

El pare superior ho havia dit amb la calma de qui no necessita alçar la veu.

Jollois va acceptar les condicions i va passar tres dies copiant el saltiri copte-grec. Treball meticulós, lletra per lletra, sobre un text del qual només entenia una llengua de cada dues. Va marxar amb la seva còpia i la certesa que algú, més endavant, sabria què fer-ne.

Mentre ell copiava el saltiri, Jomard explorava els penya-segats dels voltants. Va descobrir coves que havien servit d'habitatge als ermitans dels primers segles, amb les parets cobertes de grafit gravats amb la punta: noms, dates, pregàries.

—Aquestes coves em torben —va afegir Jomard—. Uns homes hi van viure durant anys, sols, en oració. Res més. Quina concepció de l'existència...

Va deixar el llapis un instant. Pensava en els grafitis, aquells noms gravats a la roca per ermitans que no esperaven ser llegits. Jomard havia passat tres anys anotant mesures. La diferència de motiu era absoluta. La diferència de gest, menys.

—Aquells homes tenien la seva pròpia coherència. La seva ascesi no era bogeria. Era una aposta per l'eternitat. Nosaltres fem la mateixa aposta per la ciència. Els mitjans difereixen, no la intensitat.

El 21 de setembre, l'expedició va tornar a partir cap al monestir de Sant Pau, a una trentena de quilòmetres al sud. Biblioteca més gran. Jollois va copiar. Jomard va mesurar.

L'expedició va tornar al Caire el 29 de setembre, amb còpies de manuscrits coptes i diversos objectes d'art cristià que els monjos havien acceptat vendre: icones sobre fusta, creus de bronze, encensers de plata. Jollois els va catalogar.

—Aquests objectes coptes són la baula perduda. Els coptes descendeixen directament dels antics egipcis. La seva llengua deriva de l'egipci faraònic. Estudiar el copte és acostar-se als jeroglífics per baix.

II - Les expedicions del desert

Menou es va mostrar més benèvol en aparença envers els savis. La mort de Kléber havia deixat als passadissos del palau una absència que l'activitat dels savis omplia, almenys en superfície. Menou proporcionava les escortes, assignava fons, participava de vegades en les sessions de l'Institut.

La notícia de la mort de Desaix a Marengo va arribar al Caire a l'agost. Jollois se'n va assabentar al seu despatx. Desaix havia

estat el millor company d'aquella expedició. Aquell que havia deixat treballar els savis sense pressionar-los, que havia mirat ell mateix els temples amb una atenció que Jollois no havia vist en cap altre general.

La notícia havia arribat per un correu otomà, dos mesos després dels fets. Desaix havia mort a Marengo el 14 de juny de 1800. El mateix dia que Kléber, a centenars de quilòmetres de distància, carregant al cap de la seva divisió per redreçar una batalla que Bonaparte creia perduda. La bala l'havia colpit al pit. Havia mort a l'acte, als trenta-un anys.

Jollois es va quedar molta estona al seu despatx sense encendre la llàntia. La claror minvava. La va deixar minvar. Fora, el Caire continuava amb el seu soroll de fi de tarda. Les veus dels venedors, un muetzi a la llunyania, el soroll regular de les sàquies que giraven als jardins. Va buscar entre els seus quaderns les notes preses durant la campanya de l'Alt Egipte amb Desaix. Dos quaderns i mig, plens per les dues cares. Dendera, Tebes, la Vall dels Reis, Fil·le. Als marges, de vegades, Desaix hi havia anotat. No pas comentaris estètics, sinó qüestions pràctiques. Quant de temps per excavar aquest lloc, quants homes per moure aquest bloc, quina és la resistència d'aquest tipus de gres a la humitat.

Aquelles anotacions havien irritat Jollois en aquell moment. Un general que plantejava qüestions de logística davant Dendera, ho havia trobat reductor. Rellegia aquelles pàgines a la llum de la llàntia, amb els fulls que remorejaven lleugerament en el corrent d'aire de la finestra oberta. L'escriptura de Desaix era petita, regular, inclinada cap a la dreta. Ara les rellegia de manera diferent. Desaix havia mirat les mateixes coses que ell, amb els mateixos ulls, i s'havia plantejat la qüestió del seu futur material. Què fer d'aquestes pedres. Com protegir-les. Quant de temps resistirien si no es feia res.

També va pensar en els quaderns personals de Desaix. El general havia portat un diari de campanya des de la sortida de Tolon. Jollois l'havia vist a la mà diversos vespres, després del vivac, a la

llum d'una llanterna. No sabia què hi havia escrit Desaix. No ho sabia mai. Els quaderns d'un mort pertanyien al mort. Aquells quaderns devien haver tornat a França amb els seus efectes personals. O haver quedat al camp de batalla. O haver estat presos per algú. Jollois tenia, entre el seu propi equipatge, una navalla que Desaix li havia prestat el desembre de 1798 i que mai no havia pensat a tornar. Una navalla ordinària, mànec de fusta, fulla curta. Havia servit per tallar llapis durant un any i mig. Ara no sabia què fer-ne. Guardar-lo semblava just. Llençar-lo semblava impossible.

Ningú no sabia què es feia amb els quaderns d'un home mort en combat. Desaix no tenia cap col·lecció. Cap bossa plena de *xauabtis* i d'escarabeus. Els quaderns de Desaix seguien el destí dels altres objectes. Recuperats, perduts, venuts, cremats. Les guerres no distingien entre la paperassa d'un oficial i els jeroglífics d'un temple.

Jollois va continuar organitzant noves exploracions. Llocs del Delta occidental aquesta vegada, diferents dels que havia recorregut a principis de l'estiu. Sais, Buto. Tells plans, pocs monuments visibles.

El 15 d'agost, partia amb Jomard i Geoffroy Saint-Hilaire. Dotze dies per les planes cultivades, buscant les petjades de les grans ciutats faraòniques del nord, però també les espècies animals que els baixos relleus representaven. Tenia el mètode del naturalista: no suposar res des del gabinet. Veure primer. Tota la resta ve després.

Després de dos dies de viatge van arribar a Sais. L'aire era diferent aquí, més humit, més feixuc, amb l'olor dels camps inundats i una llum blanca que no tenia la sequedat del desert. No quedava res de la gran capital dels faraons de la dinastia vint-i-sisena. Alguns blocs de granit dispersos pels camps, reutilitzats pels pagesos locals com a suports dels seus canals.

—Aquest tell cobreix dos quilòmetres quadrats —va dir Jomard—. Dos mil anys d'ocupació estratificada. No és un lloc excavat. És tota una ciutat comprimida en un turó.

No hi havia res per dibuixar. Cap monument visible, cap temple dret, cap obelisc. Només la superfície del turó, les seves dimensions, les seves altituds preses amb el baròmetre. I als camps de l'entorn, als canals, a les parets de les cases del poble, arreu, blocs de granit reutilitzats. Fragments de columnes, trossos de llindes esculpides, seccions d'arquitrav. Els fel·làs del poble se'n servien des de feia generacions per construir les seves cases i canalitzar els seus camps.

Jomard es va aturar davant la vora d'un canal. Els blocs eren de granit rosa d'Assuan, polit per una cara i sense polir per les altres.

—No podem endur-nos aquests blocs —va dir Jollois, mirant els seus croquis—. Formen part de les cases de la gent. No es pot enderrocar un poble per recuperar-ne les pedres.

—Aquests fel·làs són els veritables conservadors de Sais. No ho saben. Però sense les seves cases, aquests blocs haurien desaparegut fa temps. Els han protegit reutilitzant-los.

Va mirar els seus propis croquis. Els blocs a les parets. Les inscripcions copiades línia per línia. Havia fet el mateix que els fel·làs: prendre el que podia prendre de Sais, en el suport que li convenia. Ells en el granit. Ell en el paper.

L'expedició va tornar al Caire el 27 d'agost. Dotze dies. Llocs decebedors, però documentats.

A l'octubre i al novembre, Jollois va catalogar les col·leccions. Diversos milers d'objectes acumulats en dos anys. Estàtues, amulets, papirs, monedes, joies, espècimens naturals. Establia fitxes, verificava les descripcions, corregia les atribucions. Treball d'arxiver després de mesos de camp.

Jollois havia descobert per atzar un taller copte al barri del Vell Caire on es pretenia que encara es fabricaven papirs segons les

tècniques antigues. Un vell i els seus dos fills. Fabricaven fulls que es venien als marxants, els quals els revenien als savis de la Comissió com a espècimens autèntics. Jollois hi havia comprat diversos lots.

Un matí va demanar de quedar-s'hi per observar la fabricació.

La fabricació del paper responia a un procés ben rodat. Tallar les tiges en llargues tires fines, disposar-les en capes encreuades, humitejar, colpejar, prémer durant diversos dies. Jollois va posar el dit sobre la superfície d'un full fresc: lleugerament rugós, encara tèbit, amb una olor vegetal que no havia sentit enlloc més. El resultat —un full flexible d'un blanc cremós— no tenia res a envejar al millor paper europeu. La tècnica, que Jollois va creure reconèixer als baixos relleus de Saqqara, pretenia remuntar-se a quatre mil anys sense haver canviat d'un gest.

Dibuixava les mans del vell artesà. Les seves mans coneixien aquell treball des de la infantesa. Li ho havia ensenyat el seu pare, que ho tenia del seu pare. No necessitava explicar res. Les seves mans sabien.

—Aquesta tècnica —va dir Jollois a l'intendent—, des de quan la practiquen?

L'intendent va fer la pregunta. El vell artesà va respondre sense alçar els ulls.

—Diu que el seu pare li ho va ensenyar. I que el seu pare ho havia après d'algú que deia que ho tenia dels antics.

—Els antics, en aquest context, volen dir els faraons?

Nova pregunta. Resposta breu.

—Diu que no ho sap. Diu que no té importància. El que compta és que les mans ho saben.

Jollois ho va anotar. Allò que saben les mans. La transmissió corporal, el gest abans de les paraules, la tècnica abans de la teoria. L'artesà copte no coneixia el nom de l'inventor del paper. No li feia falta. Sabia fer-ho. Jollois es va mirar les seves pròpies mans,

les taques de tinta als plecs dels artells, el call del polze dret format per anys de carbonet. Les seves mans també sabien coses que els seus quaderns no deien.

Era una forma de memòria que la *Description de l'Égypte* no podia reproduir. Les planxes gravades mostrarien la forma del papir. Però el gest de les mans —la pressió exacta, l'angle de les tires, la durada de l'assecat jutjada a ull— allò no aniria enlloc. Moriria amb aquell home i els seus fills, tret que els seus fills tinguessin, al seu torn, fills que volguessin aprendre.

Va examinar les mans del fill gran. Feien exactament els mateixos gestos que les del pare. La transmissió havia tingut lloc.

Se'n va tornar amb tres fulls nous i el dibuix de les mans, que més endavant emmarcaria al seu pis del carrer Saint-Dominique. Va pensar en el vell marxant de cal·ligrafia del Khan el-Khalili que li havia ofert un quart full com a obsequi de benvinguda, la primera nit al Caire. Aquell gest també era una transmissió. Oferir alguna cosa a algú que arribava. Aquells dos homes no pertanyien al mateix món. Tenien el mateix gest.

Menou manifestava un interès personal creixent pels treballs científics de la Comissió. Un interès que els seus subordinats trobaven a vegades molest, ja que es traduïa en interferències en l'organització dels treballs i en pretensions de decidir què mereixia ser estudiat.

—El general Menou voldria que dedicuéssim més temps als monuments del període islàmic en detriment dels monuments faraònics —va comunicar Jollois a Fourier—. Sosté que l'Egipte islàmic és políticament més pertinent per a les nostres relacions amb la població local.

—No s'equivoca del tot pel que fa al fons —va dir Fourier—. Però som nosaltres qui hem de decidir les nostres prioritats científiques, no ell.

Van trobar un compromís: alguns savis, entre els quals Chabrol i Lancret, van consagrar una part del seu temps a l'estudi del

període islàmic, documentant les mesquites medievals del Caire i les tècniques arquitectòniques dels paletes àrabs. Aquests estudis, inclosos a *la Description*, en van fer un dels primers treballs europeus seriosos sobre l'arquitectura islàmica de l'Orient Mitjà. Mentrestant, Jollois continuava la documentació dels monuments faraònics. Al llarg dels anys havia desenvolupat un mètode de treball afinat: primer un croquis de conjunt per copsar les proporcions generals, després aixecaments detallats dels elements significatius i, finalment, còpies de les inscripcions jeroglífiques amb totes les imperfeccions visibles, per permetre una comparació posterior entre diferents versions d'un mateix text.

—Un jeroglífic que copieu amb les seves esquerdes i les seves llacunes és més valuós que un jeroglífic que idealitzeu — explicava als seus joves ajudants—. El que veieu és la realitat. El que imagineu que hauria de ser no és sinó la vostra reconstrucció. No barregeu les dues coses.

Un matí de març, mentre recorria el vell Caire islàmic per dibuixar les façanes de les cases medievals, Jollois va veure un detall que no va oblidar. Un soldat francès —d'uns vint anys, uniforme gastat, fusell en bandolera— s'havia aturat davant la fornícula exterior d'una casa del barri copte. A la fornícula hi havia una estatueta de bronze, potser de vint centímetres, una Isis asseguda. Antiga, evidentment. La pàtina era gruixuda i irregular.

El soldat la va mirar. Després la va agafar. Sense dubtar, sense mirar al seu voltant. La va fer lliscar dins la cartutxera i se'n va anar pel carreró. Quinze segons en total. La fornícula estava buida.

Jollois es va quedar on era, sense dir res. Cap autoritat sobre aquell soldat, cap oficial. I encara que ho hagués estat, què hauria dit? Que aquell objecte pertanyia a la casa? Que el propietari tornaria? No sabia qui vivia allà ni si la casa estava encara habitada. Sabia que l'estatueta havia estat en aquella fornícula prou temps

perquè la seva base hi hagués deixat un cercle de pedra més net que la resta.

Va treure el quadern i va dibuixar la fornícula buida. El contorn de l'absència. La taca més clara allà on la base de l'estatueta havia reposat durant anys. Era tot el que podia fer. Documentar allò que acabava de desaparèixer. La *Description de l'Égypte* contindria potser un dibuix d'una Isis semblant, extret de les col·leccions de la Comissió. Però no d'aquella Isis. Aquella seria dins la cartutxera del soldat fins a Alexandria, després en un basar, després en un saló marsellès si algú la comprava al port.

Es va quedar encara un moment allà, amb el quadern obert sobre el dibuix de la fornícula buida. Va tornar al palau pels carrerons del barri copte. A les botigues encara tancades, uns nens jugaven al llindar. Va caminar sense treure el quadern, sense dibuixar. A vegades calia travessar sense prendre res.

III - L'agricultura i el reg

Durant l'hivern de 1800 a 1801, els enginyers i agrònoms de la Comissió es van dedicar a l'agricultura egípcia, un àmbit que la fascinació pels monuments havia eclipsat fins aleshores. El que els va colpir va ser fins a quin punt funcionava aquell sistema. Conté va presentar els seus treballs d'hidràulica a l'Institut ja a la primera sessió de l'hivern.

—L'agricultura egípcia cap en una frase: la crescuda del Nil fertilitza els camps cada estiu. Tota la resta —els canals, les basses, els dispositius mecànics— no és sinó la gestió organitzada d'aquest fet natural.

Va descriure els dispositius de reg: el xaduf, un balancí simple amb contrapès per extreure l'aigua; la sàquia, una roda accionada per un bou per a volums més grans. Dues màquines que qualsevol fel·là sabia construir i reparar amb fusta local i corda.

—El xaduf i la sàquia semblen primitius. No ho són. Fusta local, corda vegetal, argila. És una enginyeria feta per a les condicions reals, no pas per als nostres manuals.

El que Conté comprenia per experiència és que una màquina simple ben concebuda val cent màquines complexes mal adaptades. Els egipcis ho havien après mil anys abans que ell.

Va presentar dibuixos tècnics de la xarxa de canals que distribuïa l'aigua del Nil per tota la vall cultivable. Un arbre hidràulic ramificat al llarg de centenars de quilòmetres, mantingut col·lectivament per desenes de pobles.

—El canal que no es neteja mor en tres anys. El llim l'obstrueix. Aquí, és la feina de l'hivern. Centenars d'homes dins l'aigua fins a la cintura. Un sol poble no pot mantenir un gran canal. Precisament per això els egipcis van desenvolupar un Estat centralitzat. La hidràulica va produir la burocràcia faraònica, i no pas a l'inrevés.

Paral·lelament al reg, diversos savis estudiaven les plantes cultivades i les pràctiques agrícoles. Jollois dedicava els seus dies als camps, observant els cicles estacionals, les tècniques de llaurada, les varietats locals.

—L'agricultura egípcia d'avui s'assembla a la de l'Imperi Antic —va concloure Jollois—. Les mateixes plantes, les mateixes eines, els mateixos gestos. Quatre mil anys no han canviat res de l'essencial.

—Els egipcis no necessitaven adob —va dir Conté—. El Nil els en portava cada any des de les muntanyes d'Etiòpia. Dirigien l'aigua cap als camps, esperaven que el llim s'assentés i després la deixaven escolar abans de la sembra.

Marcel, que no era enginyer, va descobrir en aquella explicació una clau per comprendre l'arquitectura dels temples faraònics. Els grans santuaris estaven gairebé sempre orientats perpendicularment al Nil, amb els eixos principals dirigits cap al riu o cap als punts cardinals segons el calendari agrícola.

L'astronomia religiosa egípcia era indissociable del calendari agrícola, ajustat al seu torn als cicles del Nil.

—Ho veieu, el temple no és una construcció separada del món natural. Està integrat en el paisatge agrícola i hidràulic. L'orientació cap al riu diu la font de la vida. El sol es pon del costat del desert, allà on s'enterren els morts. La religió egípcia és una cosmologia hidràulica.

—Si s'adaptés aquest sistema a altres rius limosos —el Níger, per exemple, o l'Indus— els efectes serien comparables. No és una tècnica local. És una tècnica universal que només els egipcis van tenir temps de perfeccionar.

Abdallah ibn Yússuf era *wakil* del canal de Gizeh des de feia setze anys. Supervisava la neteja anual de set quilòmetres de canal principal i de les seves ramificacions, coordinava el treball de catorze pobles i arbitrava els conflictes sobre el repartiment de l'aigua entre els fel·làs.

Aquell matí, dos dels enginyers de la Comissió s'havien instal·lat a la vora del seu canal principal. L'alt i magre, amb els seus instruments. L'altre, de mans tacades de tinta. Dibueixaven, mesuraven, parlaven entre ells. L'intèrpret que havien portat no era gaire bo. Tradueïa les paraules, però no el sentit. Abdallah ho sabia per la manera com dubtava davant els termes tècnics. Un bon intèrpret no busca les paraules.

Els havia observat mentre treballaven durant una hora des de l'altra riba, amagat entre les canyes de la vora. Volia comprendre què buscaven. Mesuraven l'amplada del canal, l'alçada de les ribes, el pendent del fons. Ho veia pels gestos de l'alt i magre amb el seu instrument de visada. No eren soldats. Uns soldats haurien mirat els voltants, no pas el canal. Aquells homes només miraven el canal.

L'alt i magre s'havia acostat a ell. Per mitjà de l'intèrpret, havia preguntat quants dies de feina representava la neteja anual,

quants homes hi calien, com s'organitzaven els equips entre els pobles. Preguntes de *wakil*.

Abdallah havia respost amb cura. Sabia que aquells francesos ho escrivien tot. L'alt i magre prenia nota de les seves respostes amb una rapidesa que indicava que entenia el que li deien, encara que l'interpret tingué dificultats. Quan Abdallah havia explicat el sistema dels torns de neteja —cada poble responsable d'un tram, rotació de tres anys—, l'alt i magre havia assentit amb el cap a la manera dels enginyers quan alguna cosa els confirma el que ja suposaven.

El que neguitejava Abdallah no era la curiositat dels francesos. Era que tractaven el canal com un objecte. Com una cosa que es podia mesurar, descriure, posar en un llibre i, després, comprendre. Abdallah havia passat setze anys aprenent que el canal no es deixava reduir a les seves mesures. Tenia humors. En un any de forta crescuda, desbordava per alguns punts que mai no havien desbordat. En un any baix, mostrava passatges difícils que ningú no havia vist feia trenta anys. Per dominar tot allò calia memòria —la memòria que el seu pare li havia transmès i que ell transmetria al seu fill—, no instruments de visada.

Els havia deixat treballar. No s'enduïen res. No trastocaven res. A la fi del matí, l'alt i magre li havia mostrat el seu dibuix del canal, una secció transversal precisa, amb les cotes en xifres. Abdallah l'havia mirat sense dir res. Era exacte. Era el canal. Però no deia per què la riba esquerra al tercer quilòmetre era més fràgil que la dreta, ni com es percebia en el color de l'aigua si el llim d'aquell any seria bo o massa sorrenc. El dibuix mostrava el canal. Ell sabia el canal.

Els havia indicat, per mitjà de l'interpret, dos punts del canal on les mesures serien més interessants. Punts que el seu pare li havia mostrat i la importància dels quals no sabia explicar. Ho sentia, i prou. L'alt i magre hi havia anat sense dubtar. Devia haver trobat alguna cosa d'interessant, perquè hi havia passat dues hores a cadascun.

A última hora de la tarda, abans de marxar, l'alt i magre li havia demanat —sempre per mitjà de l'intendent— quant de temps durava l'aprenentatge d'un *wakil*. Abdallah havia respost: tota la vida. L'intendent ho havia traduït. Abdallah hauria volgut afegir que l'aprenentatge no acabava mai perquè el canal tampoc no acabava mai de canviar, i que la saviesa d'un *wakil* era saber que allò que encara no sabia era més gran que allò que sabia.

Jollois va tornar al Caire amb setanta-dos saquets de llim i pàgines d'aixecaments hidrològics. Pensava en aquell *wakil* del canal, en la seva manera de mirar-los treballar des de l'altra riba, en la seva precisió quan havia respost a les preguntes, en la indicació dels dos punts del canal. No era un home que patís els francesos. Era un home que calculava. Va pensar en la seva pròpia manera de veure aquell país: en mesures, en cotes, en seccions transversals. No tan diferent, en el fons.

—I l'home que gestiona aquest canal des de fa setze anys, què us ha dit? —va preguntar Conté l'endemà, durant la presentació dels resultats.

—Que l'aprenentatge dura tota la vida. I que allò que encara no sap és més gran que allò que sap.

Conté va deixar el llapis. Va mirar els saquets de llim alineats sobre la taula. Setanta-dues mostres recollides al llarg de quaranta quilòmetres, etiquetades, numerades, a punt per partir cap a París. La terra egípcia dins saquets de tela francesa. Va pensar en la manera com Jollois havia recollit cada mostra, de genolls a la vora del canal, amb els dits dins el llim encara humit, sentint-ne la textura abans de mesurar-la. Aquella sensació no seria als saquets. Es quedaria aquí, a la vora del canal, en les mans que havien fet el gest.

—Fem el mateix amb les seves terres que amb les seves estàtues —va dir—. Prenem el que ens interessa i ho anomenem ciència.

Jollois no va respondre. La diferència entre recollir llim i recollir un *xauabti* no era tan clara com hauria volgut. En tots dos casos, alguna cosa abandonava Egipte.

—La diferència —va dir finalment— és que es pot prendre llim sense empobrir el camp. La crescuda en torna cada any. Les estàtues, el Nil no les torna.

—És una línia pràctica. No moral.

Van quedar en silenci. Fora, al pati, se sentien els criats egipcis, el soroll regular del morter, veus en àrab, l'olor de comí. Aquells homes també havien après l'ofici del seu pare. No marxarien a París dins saquets de tela.

La neteja del canal principal va començar la tercera setmana de desembre. Jollois va demanar a Abdallah si podia observar. Abdallah va acceptar amb una expressió que no deia res.

Els equips treballaven per pobles, cadascun al seu tram assignat. Homes dins l'aigua fins a la cintura, que arrencaven el llim del fons amb grans pales de fusta i el carregaven en cistells trenats que uns altres portaven a les ribes. El llim dipositat a les ribes seria distribuït pels camps. Res no es perdia.

Jollois va passar cinc hores mirant. Va comptar els homes, va mesurar el volum de llim extret per hora, va anotar la profunditat dels trams abans i després. La productivitat era regular. Cap malbaratament de moviments, cap desorganització entre els equips. Aquells homes feien allò des de la infantesa. Els seus gestos tenien la fluïdesa d'allò que s'ha après tan d'hora que ja no es distingeix del cos que el fa.

A mig dia, Abdallah va venir a asseure's al seu costat, a la riba. Va mirar Jollois prendre nota de les seves xifres sense dir res durant uns minuts. Després va parlar, i l'intèrpret va traduir amb frases curtes.

—Diu que el seu avi li va mostrar un indret, més avall, on el fons del canal és roca viva. Quan el fons és roca viva, el canal aguanta

millor els anys de forta crescuda. El seu pare ho sabia. Ell ho sap. Volia saber si ho sabíeu vós.

Jollois va mirar l'interpret, després Abdallah. La pregunta no era banal. Duia, darrere les paraules, una altra pregunta: sabeu el que mesureu?

—No —va dir—. No ho sabia. Mostreu-me aquest indret.

Abdallah es va alçar sense pressa. Van caminar junts al llarg del canal durant vint minuts. Abdallah es va aturar davant un tram on el fons aflorava. Una roca fosca, polida pels segles de corrent, estriada de línies de dipòsit mineral. Jollois es va agenollar. Va treure el ganivet i va rascar suaument la superfície. Calcària compacta. El canal havia estat excavat allà seguint l'aflorament natural. Algú, tres mil anys enrere, havia triat aquell emplaçament per aquella raó.

Jollois va anotar l'emplaçament i va fer un croquis de la roca amb les seves estries. Abdallah el mirava fer. Quan Jollois va acabar, va dir alguna cosa que l'interpret va tardar un moment a traduir.

—Diu que els francesos escriuen el que els egipcis fan des de sempre. Que potser és útil. Però que l'escriptura no substitueix el fet d'haver-ho fet durant mil anys.

Jollois va tancar el quadern. Era just. No va trobar res a respondre.

Al vespre, Abdallah va acompanyar Jollois de tornada fins a la vora del poble on la columna francesa havia instal·lat el campament. Van caminar un al costat de l'altre sense parlar, amb l'interpret seguint-los a pocs passos. El sol era baix sobre el desert occidental, la llum llarga i groga sobre els camps ja descoberts pel retrocés de les aigües.

Abdallah es va aturar. Va mirar els camps una estona i després va dir alguna cosa que l'interpret va traduir així: que al racó del camp més pròxim —l'assenyalava amb el dit— hi havia un munt de blocs calcaris que havia trobat en netejar el canal l'hivern anterior.

Blocs inscrits. No sabia llegir els signes. Els havia posat allà perquè no sabia què fer-ne.

Jollois hi va anar. Quatre blocs de calcària blanca, grossos com melons, amuntegats en un angle de la riba. Cadascun portava jeroglífics en relleu, de bona factura. Una inscripció administrativa, sens dubte, o una fórmula votiva, del període de l'Imperi Nou. Provenien d'un temple desmuntat, reutilitzats en un mur i caiguts després al canal.

Jollois els va dibuixar. Després els va anotar al seu registre, amb l'emplaçament exacte i la descripció dels signes. Va agafar el més petit dels quatre —tres quilos, una cara inscrita i tres cares brutes— i el va posar a la seva bossa de camp.

Abdallah el va mirar fer. No va dir res. Havia mostrat aquells blocs perquè li semblaven importants, no pas perquè esperés que se'ls emportessin. Però el francès havia dibuixat primer. Això ja era diferent del soldat que prenia sense més.

—El dibuix quedarà encara que el bloc es perdi —va dir Jollois per mitjà de l'interpret—. Prenc el bloc per estudiar-lo a París. Si no el prenc, el canal se l'endurà l'any vinent i no quedarà res ni del bloc ni del dibuix.

Abdallah va escoltar la traducció i va arronsar les espatlles —el gest universal de qui no està convençut però no té l'energia per debatre— i després va tornar cap al poble.

IV - El temps que s'estreny

El 8 de març de 1801, uns setze mil soldats britànics van desembarcar a Abukir i van marxar cap a Alexandria. La guerra que s'havia cregut resolta per la convenció d'El-Arix acabava de reprendre's. Els savis de la Comissió, reunits al Caire, van comprendre que la seva sortida d'Egipte dependria, a partir d'aleshores, d'una capitulació militar.

Menou va mobilitzar les seves tropes. Però els seus homes estaven dispersos entre Alexandria, el Caire i l'Alt Egipte. La

concentració era impossible en un termini útil. El 21 de març es va lliurar una batalla indecisa prop d'Alexandria. Els francesos van combatre bé. Però els britànics tenien setze mil homes i vaixells. La guerra no es perdia en un dia. Es perdia des de l'1 d'agost de 1798.

Del nord arribaven notícies alarmants: un gran exèrcit otomà avançava sota les ordres del gran visir Yússuf Paixà. Vint mil soldats otomans, reforçats pels mamelucs. El cercol es tancava. Els savis comprenien que la capitulació era inevitable. La qüestió ja no era si, sinó quan, i en quines condicions sobreviurien les seves col·leccions.

Fourier va convocar una reunió extraordinària de la Comissió el vespre del 14 de març. Tots els savis presents al Caire hi eren. Una vintena d'homes asseguts al voltant de la gran taula de la biblioteca de l'Institut. Fora, se sentien els crits dels mercaders que tancaven les seves parades.

—Senyors —va començar Fourier—, hem de preparar la defensa de les nostres col·leccions. Els tractats de capitulació estipulen generalment que els vencedors poden confiscar els béns pertanyents a l'Estat vençut. Si les nostres col·leccions són considerades propietats de l'Estat francès, els britànics tindran dret a reclamar-les.

Un silenci. Després Jomard va prendre la paraula.

—Hem de fer que siguin reconegudes com a propietats científiques internacionals, no com a propietats militars franceses. Els nostres treballs pertanyen a la ciència universal, no pas a un govern particular.

—Els britànics tenen naturalistes —va dir Geoffroy—. Un comissari anomenat Hamilton coneix les antiguitats. Sabran exactament què tenim.

Marcel va intervenir.

—La distinció entre propietat institucional i propietat personal serà crucial. Allò que hem comprat de la nostra butxaca privada

es pot defensar com a tal. Allò que s'ha recollit en nom de la Comissió serà més difícil de protegir.

La conversa va continuar durant tres hores. Els savis van establir les grans línies de la seva estratègia. No s'oposarien a la confiscació per la força. No tenien ni els mitjans ni l'autoritat per fer-ho. Però farien valer els seus drets davant els comissaris britànics. Presentarien els seus arguments. Negociarien objecte per objecte si calia.

Van passar la nit del 15 de març establint un inventari paral·lel. Un inventari oficial de tot el que la Comissió posseïa i un inventari personal del que cada savi detenia en nom propi. Marcel va treballar fins a les cinc del matí. Va obrir el seu registre a la pàgina vuitanta-set. Va rellegir les entrades recents. Una estatueta d'Anubis de bronze, vint-i-dos centímetres d'alçada, comprada al Khan el-Khalili el 3 de setembre de 1799 per vuit piastres al marxant Yússuf ibn Khalil. Un papir funerari fragmentari, quinze centímetres per vint, comprat a un fel·là de Saqqara el 17 de novembre de 1799 per tres piastres. Un escarabeu d'esteatita verda, època ptolemaica, comprat al basar d'Ezbekiyya el 2 de febrer de 1800 per una piastra i mitja. Cada objecte tenia la seva història. Cada transacció es podia verificar. Era la seva protecció.

El seu registre de compres s'estenia al llarg de cent dotze pàgines, cent seixanta-dues entrades des del primer mercat d'Alexandria, gairebé tres anys enrere. Cada objecte adquirit en nom propi hi era consignat amb la data, el lloc, el preu pagat i, quan el coneixia, el nom del venedor. Aquell registre s'havia dut des del principi, amb el rigor d'un notari, perquè Marcel havia comprès des d'Alexandria que aquella distinció acabaria comptant.

—Aquest registre aguanta? —va preguntar Fourier, que llegia per damunt de la seva espatlla.

—Aguanta pel que és cert. Pel que fa a la resta, aguanta si Hamilton no pressiona massa. Un comissari que ho vol prendre tot sempre trobarà un pretext. Un comissari que vol ser raonable acceptarà aquest registre com a prova suficient.

—Aleshores tot depèn d'Hamilton.

—Sí, tot depèn d'Hamilton.

La qüestió de la Pedra de Rosetta preocupava particularment els savis. Era l'objecte més important que havien trobat. Si marxava a Londres, el desxiframent dels jeroglífics esdevindria una victòria britànica. Però Marcel havia pres les seves precaucions. Un any abans, havia enviat a París còpies al traç de les estampacions que havia fet a Rosetta. Aquestes còpies havien arribat. Silvestre de Sacy, el gran especialista francès dels textos orientals, les tenia a les mans. Encara que la Pedra marxés a Londres, les estampacions es quedarien a París. El desxiframent es podria fer a partir de les còpies.

—La informació i l'objecte no són el mateix —va dir Marcel—. La informació viatja. L'objecte, no. Aquesta batalla ja l'hem guanyada.

En les setmanes següents, els savis es van consagrar a la duplicació sistemàtica dels seus treballs. La biblioteca de l'Institut es va transformar en un taller de còpia. Es van instal·lar taules al llarg de les parets, cadascuna assignada a un tipus de document. Una taula per als calcs de dibuixos. Una per a la còpia de les mesures topogràfiques. Una per a les transcripcions de textos coptes. Una per a les descripcions botàniques i zoològiques.

La feina era minuciosa i esgotadora. Jollois va supervisar la producció de cent vuitanta-tres calcs dels seus dibuixos més importants. Els temples de l'Alt Egipte, les piràmides de Gizeh i de Saqqara, les tombes de la Vall dels Reis. Havia reclutat tres joves dibuixants de l'exèrcit que sabien subjectar un llapis i seguir un traç. Els mostrava un dibuix original, els demanava que en fessin un calc ràpid, només els contorns, ni ombres ni detalls supèrflus. L'essencial de la informació arquitectònica havia de passar. La resta es podia sacrificar a la rapidesa.

Aquests calcs es van enrotllar en tubs de bambú i es van confiar a un mercader grec que es va comprometre a expedir-los a París

amb el primer vaixell neutre. Jollois li va pagar cinquanta piastres per endavant i li va prometre cinquanta més si els tubs arribaven a destinació.

—Us fieu d'ell? —va preguntar Jomard mirant com partia la caravana.

—No. Però no tinc altre remei. L'única protecció és multiplicar els enviaments. Si un es perd, potser un altre arribarà.

Jomard, per la seva banda, va copiar la totalitat de les seves mesures topogràfiques en un segon joc de fulls. La feina li va ocupar nou dies. Treballava al vespre, a la llum d'una llàntia, tornant a copiar xifra per xifra, angle per angle. Cada mesura es verificava dues vegades. Una sola xifra errònia podia inutilitzar tota una sèrie de càlculs. Els seus quaderns s'omplien de columnes de nombres, de croquis geomètrics, d'anotacions al marge. Aquestes còpies es conservarien per separat dels originals. Si una caixa es perdia, l'altra sobreviuria.

Geoffroy no podia duplicar els seus pots de peixos. Un espècimen en alcohol no tenia còpia possible. Però va dibuixar cada espècimen amb una precisió suficient perquè un naturalista pogués reconèixer l'espècie només pel dibuix. Dues-centes quaranta espècies, una per una, amb anotacions detallades sobre la procedència, la mida i els caràcters anatòmics distintius. Aquells dibuixos no eren art. Eren documents científics, freds, precisos, desproveïts d'expressió. Però contenien tota la informació necessària per identificar l'espècie. Si els pots es destruïen, els dibuixos permetrien almenys conservar el saber que contenien.

El 25 de març, va arribar al Caire una notícia alarmant. L'exèrcit otomà del gran visir Yússuf Paixà avançava des de Síria. La seva unió amb les forces britàniques desembarcades a Abukir era imminent. El Caire aviat seria encerclat.

Fourier va convocar els savis aquell mateix vespre.

—Senyors, hem d'accelerar el nostre programa de duplicació. Tot el que es pugui copiar s'ha de copiar de pressa. Després serà massa tard.

El ritme es va intensificar. Es treballava de l'alba a mitjanit. Les llànties d'oli cremaven sense parar. L'olor de tinta i de paper omplia els passadissos. Els savis treballaven per equips de dos, un dictant, l'altre escrivint.

El 8 d'abril, un incident va interrompre la feina. Jomard copiava una sèrie de mesures angulars preses a Dendera quan el colze va topar amb el tinter. La tinta es va escampar sobre el full. Tres hores de feina perdudes. Va mirar la pàgina arruïnada, el negre que devorava les xifres. Després va agafar un full nou i va tornar a començar. Xifra per xifra. Angle per angle. Geoffroy, a la taula veïna, va alçar els ulls. Es van mirar. Sense paraules. Només la comprensió que la feina continuaria passés el que passés. Els escrivents militars van ser requisats per ajudar a copiar els documents administratius.

La biblioteca semblava un scriptorium medieval. El soroll de les plomes sobre el paper, el cruixit de les pàgines que es giraven, els xiuxiejos entre copistes. De vegades un renec ofegat quan una taca de tinta feia malbé una pàgina gairebé acabada. Calia llavors tornar-ho a començar tot.

A l'abril, Jollois va enviar un segon lot de calcs per una caravana de mercaders que partia cap a Alexandria. Va pagar de nou cinquanta piastres per endavant al cap de la caravana. Era prudència, no paranoia. Els vaixells s'enfonsaven. Les caixes queien dels carros. Els incendis assolaven els magatzems. Els lladres rondaven pels camins. L'única protecció era la duplicació i la multiplicació de les vies d'encaminament.

Paral·lelament al treball de còpia, els savis elaboraven la seva estratègia jurídica per a la confrontació amb els comissaris britànics. Van establir una llista dels objectes que defensarien de manera prioritària. La Pedra de Rosetta al capdavant, seguida dels grans sarcòfags, de les estàtues monumentals, de les col·leccions

naturalistes de Geoffroy, dels aixecaments cartogràfics de Jomard, dels quaderns de Jollois. Per a cada categoria, van preparar arguments basats en la distinció entre propietat institucional i propietat personal, entre objectes recollits i obres creades.

Marcel va formular la doctrina que guiaria la seva defensa: els quaderns de dibuix no eren curiositats, sinó eines de treball. Les estampacions no eren antiguitats, sinó paper i tinta produïts pels mateixos savis. Els instruments científics eren eines professionals, no trofeus de guerra. Els espècimens naturalistes pertanyien al regne de la natura, no a un Estat particular.

—Han escrit als tractats que els vencedors poden apoderar-se de les curiositats naturals i artificials —va dir Marcel—. Ens toca a nosaltres demostrar que els nostres treballs no són curiositats. Són produccions científiques.

—Els britànics ho voldran prendre tot —va respondre Jomard—. Els nostres arguments no bastaran.

—Els nostres arguments crearan zones grises —va dir Fourier—. En aquestes zones grises, la negociació esdevé possible. Un comissari raonable acceptarà deixar-nos certes coses. Aquí és on hem de concentrar els nostres esforços.

—I si Hamilton no és raonable? —va demanar Geoffroy.

—Aleshores ho perdrem tot. Però almenys ho haurem intentat. I les còpies sobreviuran.

La qüestió moral de l'espoliació també es va debatre. En una reunió d'abril, Jomard va plantejar el problema que els preocupava a tots sense que ningú gosés formular-lo amb claredat.

—Hem recollit objectes de tres menes diferents. En primer lloc, observacions científiques. Mesures, dibuixos, notes que hem produït nosaltres mateixos. Aquestes observacions ens pertanyen sense discussió. En segon lloc, espècimens naturalistes que hem recollit a la natura. Peixos, plantes, minerals. Aquests espècimens

no pertanyen a ningú en particular, i la nostra recol·lecció no en priva ningú. En tercer lloc, objectes extrets de jaciments arqueològics. Tombes, temples, necròpolis. Aquests objectes pertanyien a Egipte. Nosaltres els hem pres.

Geoffroy va intervenir.

—La distinció és clara en teoria. A la pràctica, és més complicada. Els fel·làs que saquegen les tombes per vendre'ns objectes, les haurien saquejat de totes maneres. La nostra presència només ha accelerat un procés que ja existia.

—Això no és una justificació —va respondre Jomard—. És una atenuació. No és el mateix.

Jollois, que havia romàs en silenci durant tot el debat, va prendre finalment la paraula.

—La qüestió no és només moral. És pràctica. Si admetem que aquests objectes pertanyen a Egipte, llavors no tenim cap argument per defensar-los contra els britànics. Si els reivindiquem com a nostres, hem d'assumir el que això significa. Els hem pres. Els conservarem. I publicarem els nostres treballs per justificar aquesta apropiació. És la nostra única coherència possible.

Fourier va assentir.

—La qüestió —va dir Fourier— no és saber si vam fer bé o mal de prendre aquests objectes. Aquesta discussió és acadèmica. La qüestió és: què fem ara? Nosaltres tenim aquests objectes. Els britànics els reivindicaran. Hi ha algú entre vosaltres que pensi que hauríem de cedir-los-hi voluntàriament, en nom de principis morals?

Ningú no va respondre. La pregunta estava formulada, però la resposta era evident. Cap savi d'aquella sala no estava disposat a cedir voluntàriament tres anys de treball.

—Aleshores estem d'acord —va dir Fourier—. Defensarem les nostres col·leccions. Però ho farem sabent per què ho fem. No

només perquè són les nostres col·leccions. Sinó perquè pensem que la ciència francesa en farà millor ús que els militars britànics. Marcel va afegir un punt crucial.

—I si els britànics en fan millor ús que nosaltres? El British Museum és una institució seriosa. Els seus savis són competents. El nostre argument de superioritat científica només se sosté si publiquem efectivament els nostres treballs. Si les nostres col·leccions acaben en caixes a París durant vint anys, els britànics hauran tingut raó de prendre-nos-les.

—És un punt important —va reconèixer Fourier. *La Description* s'ha de publicar. Serà la justificació de tot el que hem fet aquí.

El 12 de maig va arribar un correu d'Alexandria. Un oficial francès de permís portava notícies: els britànics havien demanat oficialment al general Menou la llista completa de les antiguitats recollides per l'Institut d'Egipte. Fourier va llegir la carta dues vegades. Ja no era una hipòtesi. Els comissaris britànics vindrien amb les seves exigències precises. Probablement Hamilton ja havia preparat el seu inventari.

Al maig, les notícies militars es van precisar. Els britànics, després d'haver consolidat la seva posició a Alexandria, avançaven lentament cap a l'interior. Els otomans progressaven des del nord-est. La convergència cap al Caire era inevitable. Ja només era qüestió de setmanes.

Els savis van intensificar encara més els seus esforços. El temps s'estrenyia, efectivament. Cada dia portava noves limitacions, noves urgències, noves decisions a prendre. Què calia copiar primer? Què calia deixar? Com repartir els recursos limitats —el paper, la tinta, el temps, l'atenció— entre uns projectes que semblaven tots igualment urgents?

Era en aquells moments quan la diferència entre els savis esdevenia visible. Alguns es deixaven vèncer pel pànic, ho volien salvar tot, començaven deu projectes de còpia simultanis sense acabar-ne cap. Uns altres, com Jomard, conservaven el seu

mètode, establien prioritats clares i s'hi mantenien sense dispersar-se.

Fourier observava tot allò amb una atenció particular. Prenia notes. No pas sobre els objectes, sinó sobre els homes. Com reaccionava cadascú sota la pressió. Qui conservava la lucidesa. Qui la perdia. Aquelles notes no servrien mai per a la *Description de l'Égypte*. Però l'ajudarien, anys més tard, a redactar amb precisió el prefaci de la Description: no només havia mesurat Egipte, sinó que havia observat els qui el mesuraven.

A finals de maig, Fourier va passar pel taller després de mitjanit. Les llànties encara cremaven. Tres copistes treballaven en silenci, corbats sobre els seus fulls. Un copiava mesures topogràfiques. L'altre calcava el dibuix d'un temple. El tercer transcrivía descripcions botàniques. Fourier es va aturar al marc de la porta. Va pensar en el que es jugava en aquella sala. Si els britànics s'ho emportaven tot, aquelles còpies serien el que quedaria. La informació sobreviuria als objectes. Potser era això, al capdavant, la veritable victòria.

A principis de juny es va convocar una última reunió. Els exèrcits enemics ja només eren a pocs dies de marxa del Caire. La capitulació era imminent. Els savis havien de prendre les seves últimes disposicions.

Jollois va fer l'inventari final dels seus tubs el 20 de juny. Vint-i-tres tubs de coure que contenien dos mil vuitanta-set dibuixos. Dos-cents trenta-set quaderns de notes. Cent vuitanta-tres calcs ja expeditos. Va escriure la llista en un full que va plegar en quatre i va lliscar dins la jaqueta.

—Senyors —va dir Fourier—, hem fet el que podíem. Els nostres treballs estan duplicats. Els nostres inventaris són complets. Els nostres arguments són a punt. Els britànics arribaran amb les seves llistes. Nosaltres tenim les nostres. El que passi després dependrà de la negociació. Però estem tan preparats com es pot estar.

Jollois va prendre la paraula.

—Defensarem les nostres col·leccions fins al final. No per orgull, sinó perquè tres anys de feina no poden desaparèixer als magatzems d'un museu britànic sense haver servit a la ciència.

La tensió era palpable. Els savis sabien que els dies següents decidirien la sort de les seves col·leccions. Però també sabien que havien fet el màxim per protegir-les.

En els últims dies de juny, el Caire era una ciutat en suspens. Les tropes franceses esperaven. Els savis esperaven. La població esperava. Tothom sabia que alguna cosa havia de passar, però ningú no sabia exactament què ni quan.

V - La derrota del Caire

El 27 de juny de 1801, la situació militar era insostenible. Menou, bloquejat a Alexandria, no podia socórrer el Caire. El general Belliard, que comandava la guarnició, va obrir negociacions de capitulació amb el gran visir Yússuf Paixà.

Es va negociar una convenció. Una clàusula, inicialment colada als projectes britànics, englobava potencialment el conjunt de les col·leccions de la Comissió. Es signaria al setembre, a Alexandria, sota el número setze.

La clàusula era breu. Cabia en una frase: els manuscrits àrabs, les estàtues i les altres col·leccions fetes per a la República Francesa serien considerats propietat pública, a disposició dels generals de l'exèrcit aliat. Aquesta frase, llegida per primera vegada en veu alta per Fourier durant la sessió extraordinària del 28 de juny de 1801, en el projecte transmès pels britànics, va ser seguida d'un silenci que Jollois va comparar després, al seu diari, amb el silenci que segueix l'anunci d'una defunció. Després tothom va parlar alhora. Geoffroy. Marcel. Jomard. Veus per damunt de veus. Fourier va alçar la mà. El silenci va tornar.

—Les altres col·leccions —va dir Geoffroy—. Això cobreix els meus pots. Tres anys de col·leccions naturalistes. Tota la fauna

del Nil. Dues-centes quaranta espècies que ningú no ha descrit encara.

—Les altres col·leccions inclouen els meus quaderns —va dir Jollois—. Dos-cents trenta-set quaderns. Els únics aixecaments complets dels temples de l'Alt Egipte que s'hagin fet mai.

—Les estàtues inclouen la Pedra de Rosetta —va dir Marcel—. L'única clau per desxifrar els jeroglífics que hem trobat en tres mil anys.

Fourier havia rellegit la clàusula. Els manuscrits àrabs, les estàtues i les altres col·leccions. Cercava una escletxa en la formulació. Estàtues cobria els colossos, els sarcòfags. Col·leccions cobria els papirs, les monedes, els pots de Geoffroy, els herbaris, les ossamentes. Els quaderns de dibuix eren col·leccions fetes per a la República? El quadern de treball d'un artista es podia considerar una col·lecció en el sentit d'un tractat de capitulació? Fourier va deixar el text. El va rellegir.

La Pedra de Rosetta: incontestable. Les estampacions de Marcel —paper i tinta fabricats pel mateix Marcel—, col·lecció o obra intel·lectual?

—La clàusula és deliberadament vaga —va dir Fourier—. Han escrit «altres col·leccions» per poder-ho prendre tot. Ens toca a nosaltres trobar què no cobreixen aquestes paraules.

Aquest va ser l'inici de l'estratègia jurídica que ocuparia els savis durant els cinc dies següents. No una resistència militar. No tenien armes i no haurien sabut fer-les servir. Una resistència textual. Trobar en les paraules de la convenció els intersticis per on fer passar les seves col·leccions. Els quaderns no eren curiositats. Les estampacions no eren antiguitats. Els instruments científics eren eines professionals, no trofeus. Cada categoria d'objecte tenia la seva línia de defensa.

Els dies següents a la lectura de la clàusula, alguna cosa curiosa va succeir als carrerons al voltant de l'Institut. Els mercaders del Khan el-Khalili van començar a apropar-se. No els mercaders

corrents de teixits i espècies. Els altres, els qui venien antiguitats des de feia anys, els qui sabien llegir en els gestos dels clients europeus què volien comprar abans que ells mateixos ho sabessin. Suleiman al-Qabbani —el mateix que havia vingut a Tanis un any abans amb el seu sarró de tela— s'havia presentat a la porta de l'Institut el matí del 30 de juny amb una caixa de fusta. A l'interior, vint-i-dos *xauabtis* de pedra calcària pintada, cinc escarabeus de faiança blava, tres amulets d'or de la Baixa Època. Havia posat la caixa sobre la taula del porter i havia dit, per mitjà d'un marrec que feia d'interpret: «Preu normal. Abans que els anglesos s'ho emportin tot».

Marcel, que passava per allà per atzar, havia mirat el contingut de la caixa. Els *xauabtis* eren autèntics, període tebà, divuitena o dinovena dinastia, pedra calcària pintada amb pigments encara vius. Els escarabeus eren de faiança de qualitat. Els amulets d'or eren veritables.

—D'on vénen aquests objectes? —havia demanat.

El marrec havia traduït. Suleiman al-Qabbani havia respost sense dubtar: de Tebes, d'una tomba de funcionari trobada l'hivern anterior per uns fel·làs que cavaven per ampliar el seu celler. Els havia comprat. Ara els revenia perquè sabia que la Comissió abandonava Egipte i que els britànics, menys entesos, pagarien pitjor.

Marcel havia comprat la caixa sencera. Preu: quaranta piastres. Havia redactat un rebut datat del 30 de juny al seu registre personal. Els vint-i-dos *xauabtis* havien entrat a l'inventari personal de Marcel —no a les col·leccions de l'Institut— i, per tant, escaparien, en teoria, a la clàusula de l'article setze. El mercat local funcionava així: anticipava les mancances dels tractats i s'hi adaptava fins i tot abans que fossin conegudes.

La resposta de Geoffroy va ser diferent. No cercava cap escletxa jurídica. Cercava una relació de forces.

Geoffroy va escriure a l'atenció del general Belliard una carta d'una pàgina. Sobria, sense lirisme. Hi explicava que les seves col·leccions naturalistes representaven tres anys de treball de camp sense equivalent, que dues-centes quaranta espècies de la fauna del Nil i del Delta encara no havien estat descrites per la ciència europea, i que, si els comissaris britànics les confiscaven, estava disposat a destruir-les en lloc de cedir-les.

—No és una amenaça emocional —va dir a Fourier quan aquest va llegir l'esborrany—. És una informació. Els assenyalo què passarà si la clàusula s'aplica estrictament a les meves col·leccions.

—Us creuran?

—Les hauré cremades abans que decideixin si em creuen o no.

Fourier va plegar l'esborrany. Geoffroy no era home de fer el fanfarró. Havia passat tres anys en aquell país sortint de les galeries a genolls, amb les mans al fang, transportant ell mateix els seus pots d'alcohol sota la calor. Havia reflexionat sobre aquella amenaça abans d'escriure-la. No era un impuls, sinó una decisió. Si aquells pots anaven a Londres, dormirien en un soterrani, oberts per algú que no sabia per què importava un *Polypterus bichir*. Tant se valia que no existissin. Si li prenien les col·leccions, les cremaria. Perquè era l'única resposta coherent amb el que pensava del seu treball: que li pertanyia a ell, no a l'exèrcit que l'havia finançat.

—Envieu la carta —va dir Fourier.

Des de la nit en què la flota francesa havia cremat i s'havia enfonsat a Abukir, els savis sabien que estaven aïllats de París. Cap vaixell francès als ports. Els correus sortien per rutes terrestres incertes, via Constantinoble i Viena, i trigaven sis mesos a arribar.

Des de 1799, alguns havien començat a enviar paquets per vaixells neutrals —bastiments danesos, suecs, americans— que feien escala a Alexandria pel comerç de cereals. Aquests vaixells

no eren inspeccionats pels britànics, que controlaven el mar però encara no tenien dret de captura sobre els neutrals.

Fourier havia enviat així, per un bergantí danès l'octubre de 1799, un rotlle de paper que contenia trenta fulls de notes lingüístiques sobre la llengua copta. El seu primer assaig de gramàtica. Quan va tornar a París el 1801, els trenta fulls l'esperaven a l'Institut, lleugerament enmohits però llegibles.

Marcel havia procedit d'una altra manera. El març de 1800, havia fet fer a un maltès conegut seu dues còpies al traç de les estampacions de la Pedra de Rosetta. No pas les estampacions originals, que es negava a deixar sortir, sinó uns calcs al traç fets a partir de les estampacions. Aquestes còpies van arribar a París el juliol de 1800, on van ser consultades immediatament per Silvestre de Sacy. Va ser la primera vegada que un orientalista europeu veia una reproducció fidel de la inscripció de la Pedra de Rosetta.

Jollois havia intentat enviar un feix de dibuixos per un vaixell americà el gener de 1800. El vaixell havia estat interceptat per una fragata britànica a l'alçada de Creta i escorcollat. Els papers de Jollois havien estat confiscats, examinats i després restituits. Els britànics havien conclòs que es tractava d'aixecaments artístics sense interès militar. Però la lliçó havia estat clara: els enviaments per vaixells neutrals no eren fiables.

Jollois havia adoptat aleshores un mètode diferent. Tots els documents essencials —els seus dibuixos més importants, els aixecaments de Marcel, les mesures de Jomard— van ser copiats per duplicat. Un original es quedava amb el savi. Una còpia partia per la primera ocasió disponible. Si la còpia arribava, bé. Si era interceptada, l'original sobrevivia.

Jomard havia resumit la lògica en una nota a Fourier: que la Comissió es trobava en la posició dels soldats que enterren les municions en diversos llocs abans d'una batalla. Si el primer dipòsit era capturat, n'hi quedava un altre. Els documents eren

les seves municions. El preu d'una captura era la pèrdua d'un any de treball en lloc de tot.

La duplicació havia funcionat per a la majoria dels lots. No per a tots. Dos quaderns de Jollois enviats per un vaixell suec el 1800 no van arribar mai a París. Els seus duplicats van sobreviure. Mai no es va saber què havia estat dels originals. Enfonsats al mar, confiscats, perduts en els circuits del comerç levantí.

Aquests dos quaderns que mancaven representaven uns dos-cents dibuixos de la regió del Delta. Els indrets de Sais, de Bubastis, de Tanis, que Jollois havia visitat durant l'estiu de 1800 i que no tornaria a veure mai. Les seves còpies, menys detallades, figurarien a *la Description de l'Égypte* amb la menció discreta: a partir de còpies, havent-se perdut els originals.

Era l'únic rastre públic d'aquelles pèrdues. Jollois no en va parlar mai a les seves memòries.

Hi havia aquí, Fourier ho veia, una asimetria fonamental entre el que els francesos prenien a Egipte i el que els britànics prendrien als francesos. Els francesos prenien objectes —pedres, bronzes, papirs— i còpies d'aquests objectes. Els britànics, quan arribés la capitulació, prendrien els objectes. Però no les còpies. Les còpies eren de paper i tinta. No tenien cap valor en els inventaris d'un tractat de pau. No guarnien les galeries d'un museu. No es dipositaven a les vitrines.

Aquesta asimetria, Fourier l'havia formulada clarament en una sessió de l'Institut:

—Els prendran els originals. Nosaltres guardarem les còpies. Les còpies són el veritable botí.

Ho havia dit dempeus, de cara a les caixes, sense dubtar. El que no havia dit —i que formularia anys més tard, a les seves notes per a *la Description*— és que aquella asimetria no era accidental. La precaució del vençut, aplicada fins i tot abans de la derrota. Era sens dubte l'única forma d'intel·ligència estratègica que els savis havien exercit realment des del començament. Però en

asseure's després, es va preguntar si era veritat o si era simplement el que hom es conta per suportar allò que no ha pogut impedir.

Havien tingut cinc dies.

Cinc dies entre la signatura de la capitulació i la sortida de la columna. No prou, i ningú no ho diu.

El que aquells homes van fer durant aquells cinc dies no s'assemblava al que havien preparat. Havien preparat arguments: llistes, memòries, distincions jurídiques entre curiositat i obra, entre propietat personal i col·lecció de l'Institut. El que van fer realment va ser treballar sense parlar. Sense sessions. Sense discussions. Cadascú als seus magatzems, a les seves caixes. Les converses que van tenir lloc van ser curtes i tècniques: quin cordatge, quin pes per roda, quantes capes de tela per als pots.

Van ser els cinc dies més silenciosos de l'expedició.

Un vespre, Fourier va anar a trobar Jollois i li va parlar de la llarga cadena que travessava la història. Els romans que havien buidat Egipte dels seus obeliscos, els croats que havien saquejat Bizanci, els reis que havien omplert els seus gabinets de curiositats. Cada època amb les seves justificacions. La víctima, en canvi, romanía constant. Jollois va escoltar. No va respondre res de substancial. Fourier se'n va anar. La conversa havia tingut lloc perquè havia de tenir lloc. No va canviar res.

El que va canviar alguna cosa va ser que el matí del cinquè dia, quan els carros van ser a punt, ningú no va donar cap ordre. Els homes van sortir al pati pel seu compte, es van organitzar pel seu compte, van ocupar el seu lloc a la columna sense que ningú els ho demanés. Era la primera vegada en tres anys que els savis es comportaven com soldats.

Una olor de fusta, de cola i d'alcohol surava pels passadissos de l'Institut quan la columna va començar a formar-se al pati. Jollois va passar una darrera vegada per les sales. Les parets conservaven les traces de les col·leccions que havien ocupat les taules durant

tres anys. Cercles de pols allà on havien reposat els pots, línies de guix allà on Jomard havia fixat els seus fulls de mesures. Forats de claus a les bigues on les mòmies havien estat penjades per als dibuixos anatòmics.

Jollois va sortir al pati. La columna esperava. Els carros estaven carregats. Les bèsties de càrrega bufaven sota la calor del matí.

Jollois va comprovar una última vegada que les seves alforges estaven fixades al flanc del cavall que li havien assignat.

L'Egipte que França conservaria cabia en el que un home podia portar damunt d'una sella. El que havia pres a Egipte restava allà, a les caixes que els britànics obririen d'aquí a dos mesos. Va passar la corretja de l'alforja per l'espatlla. No esperaria el senyal de la columna. Va ser el primer a sortir del pati.

VI - La marxa cap a Alexandria

El 2 de juliol va començar l'evacuació del Caire. Tretze mil soldats, dos-cents civils, tots els savis de la Comissió sortint de la ciutat en columna. Alguns miraven enrere. La majoria miraven endavant.

A última hora de la tarda, una patrulla otomana va barrar el camí a la columna. Vint cavallers turcs uniformats, comandats per un bei que parlava francès. Venien del campament del gran visir.

El general Damas va avançar sol per parlar. El bei va baixar del cavall. L'intercanvi va durar deu minuts. Els savis, agrupats al centre de la columna, no podien sentir res, però veien els gestos. El bei assenyalava el nord. Damas mostrava un document, probablement la convenció de capitulació signada amb els britànics.

Fourier es va acostar prou per sentir-los. Va escoltar el bei dir en francès:

—Deixeu el Caire. Molt bé. Però les vostres caixes es queden a Egipte.

Damas va respondre alguna cosa que Fourier no va copsar. El bei va insistir:

—Aquests objectes pertanyen a Egipte. Els heu pres als nostres temples, a les nostres tombes. No marxaran.

—Senyor, hem signat una convenció amb les autoritats britàniques. És amb ells amb qui heu de discutir aquestes qüestions.

Va fer un gest cap als seus cavallers. Vint llances es van alçar. Damas no es va moure.

—Si intenteu aturar aquesta columna, declareu la guerra a França i a la Gran Bretanya simultàniament. No crec que Constantinoble us ho hagi ordenat.

El bei va vacil·lar. Va mirar les caixes dels carros, els tretze mil soldats francesos desplegats en ordre de batalla, i després l'horitzó buit darrere seu. Cap reforç otomà a la vista.

Va tornar a pujar al cavall.

—Us acompanyem fins a Alexandria. Per vigilar.

—Com vulgueu.

La patrulla turca va seguir la columna a cent metres de distància durant dos dies. Els cavallers no parlaven amb ningú. A l'alba del 5 de juliol, havien desaparegut. Damas va suposar que havien tornat a informar el gran visir.

Jollois va demanar a Fourier aquell vespre:

—Creieu que tornaran?

—Els otomans? No. Saben que han perdut Egipte. El que volen saber és si realment l'hem buidat. Ara ja ho saben.

—I llavors?

—Doncs esperaran que els britànics ens prenguin les caixes. Després reclamaran als britànics els mateixos objectes. És més senzill que prendre-nos-els a nosaltres.

Jollois va assentir amb el cap. La lògica era implacable.

Els savis avançaven enmig de la columna, amb l'equipatge damunt dels carros. Se sentien alleujats d'escapar del perill, tristos de deixar Egipte, inquiets per les col·leccions.

No s'anava de pressa. Tretze mil soldats amb carros per la sorra fan una marxa lenta, marcada per les aturades i per les redistribucions de càrrega quan un animal coixejava o una roda s'enfonsava.

Jollois anava a peu la major part del temps per estalviar el cavall. Cada vegada que l'animal ensopegava amb una pedra o en un clot de sorra, sentia els tubs colpejar sordament dins les alforges i es girava.

La preocupació principal de Geoffroy era la calor sobre els seus pots d'alcohol. El vidre es dilata amb la calor, l'alcohol també, però no al mateix ritme. I si la dilatació provocava una esquerda microscòpica, l'alcohol s'evaporaria i els espècimens es degradarien en pocs dies. Havia embalat cada pot amb dues capes de tela humida que els seus ajudants renovaven a cada aturada, traient l'aigua de les seves reserves.

—Malgasteu l'aigua —li va dir un oficial que havia advertit la maniobra.

—Aquests espècimens no es poden substituir. L'aigua, sí.

L'oficial es va allunyar sense insistir. Enmig de la calor de juliol, amb homes que patien la set, l'argument no resultava convincent. Però Geoffroy va continuar.

El quart dia, una de les caixes de Jomard va lliscar del carro en passar una duna i es va entreobrir damunt la sorra. Els homes es van aturar. Jomard va saltar del cavall, va apartar els soldats que intentaven ajudar-lo i va examinar els rotlles un per un. Tres d'aquests tenien lleugers rastres de sorra entre els plects de la tela encerada. Res no havia penetrat dins el paper.

Jomard va tornar a clavar la caixa, la va fer carregar de manera diferent, de pla, amb una corda addicional.

—Teniu sort —va dir Fourier, que havia mirat tota l'escena.

—No és sort. És corda.

Al capvespre del 6 de juliol, dos soldats de la guàrdia van tornar a portar al campament un desertor. Un jove d'una vintena d'anys, originari de Lió segons l'accent, que havia fugit del Caire tres dies abans de l'evacuació. L'havien trobat amagat en un palmerar, afamat, amb els peus ensangonats.

El general Damas el va fer portar a la seva tenda. Fourier, que passava per allà a prop, va sentir l'interrogatori.

—Per què has desertat?

—Volia quedar-me a Egipte, mon general. No tornar a França.

—Quedar-te per fer què?

—Treballar. Casar-me, potser. Aquí puc viure. A França torno a la fàbrica.

Damas el va mirar sense dir res durant un llarg moment.

—Saps què els passa als desertors?

—Sí, mon general.

—Ho saps, i has desertat igualment?

—Tinc vint-i-tres anys. He passat tres anys aquí. He après l'àrab. Conec el Caire millor que Lió, ara. Què hi faré, a França?

Damas va fer sortir el desertor i va cridar el seu ajudant de camp. Fourier va sentir la sentència: trenta cops de fuet i després reincorporació a les files. Cap execució. El desertor va ser lligat a una roda de carro. El fuet va espetegar trenta vegades. L'home no va cridar.

L'endemà al matí caminava amb la seva companyia, amb l'esquena ratllada de marques vermelles sota la camisa. Geoffroy, que tenia coneixements mèdics, li va donar un bàlsam.

—Apliqueu-vos-ho aquest vespre. Evitarà la infecció.

—Gràcies, senyor.

—Per què vau desertar de debò?

El soldat va dubtar. Després:

—Perquè no vull veure què passarà a Alexandria. Donarem els nostres descobriments als anglesos. Jo portava les caixes del senyor Jomard a Tebes. Vaig veure què hem mesurat, què hem dibuixat. I ara ho donem tot. Preferia quedar-me aquí.

Geoffroy no va respondre res. El soldat se'n va tornar cap a la seva companyia.

Aquell vespre, Geoffroy va explicar l'intercanvi a Marcel.

—Aquest noi ha comprès una cosa que molts oficials encara no han entès. No tornem com a vencedors. Tornem com a desposseïts.

—Ho ha entès. I per això ha rebut trenta cops de fuet.

—Sí. Això també és una forma de comprensió.

El desertor va caminar amb la columna fins a Alexandria. Fourier va saber més tard que, després de la capitulació, s'havia allistat a la infanteria colonial britànica. No va tornar mai a França.

El 7 de juliol, una tempesta de sorra es va abatre sobre la columna just quan feia aturada en un poble del Delta. Els soldats es van aixoplugar com van poder a les cases abandonades o sota els carros bolcats. La sorra no venia d'un sol costat. Venia de tot arreu alhora, arremolinada des dels quatre punts de l'horitzó, buscant les escletxes, les boques obertes, els ulls entreoberts. Els homes es cobrien el rostre amb els abrics i respiraven a través de la tela. Els cavalls giraven la gropa al vent tancant els ulls, amb els narius contrets. Els camells s'agenollaven i esperaven, pacients i indiferents, com si haguessin esperat tempestes de sorra des de sempre, cosa que era més o menys certa.

Els savis van cobrir les seves caixes amb mantes i tendes improvisades i van passar dues hores mantenint les proteccions contra el vent, amb els dits crispats sobre les corretges que les ràfegues arrencaven. La sorra s'escolava pertot arreu. Dins la

roba, dins els ulls, sota els taps de suro. Jollois aguantava el cavall amb una mà i amb l'altra mantenia una manta damunt les alforges, amb el rostre girat contra el coll de l'animal per poder respirar.

Geoffroy es desplaçava de caixa en caixa cridant instruccions que el vent s'emportava abans que arribessin a destí. Des de l'inici de la marxa havia comprès que els pots d'alcohol eren el punt feble de la seva col·lecció. L'únic punt on una fallada física podia destruir irremeiablement tres anys de feina. Un tub de Jollois mullat eren uns dibuixos desdibuixats. Un rotlle de Jomard ple de sorra eren unes mesures recuperables amb una mica de feina. Però un pot trencat dins una caixa, l'alcohol escampant-se sobre els altres pots, al contacte d'un fanal, era tota la col·lecció de la fauna del Nil que se n'anava en fum. Va fer apagar tots els fanals a cinquanta metres a la rodona. Es va treballar en la foscor absoluta, a les palpentes, reconeixent les caixes per les seves formes i per la manera com responien als cops de puny.

Els seus ajudants —dos joves estudiants de l'Escola Politècnica que havien suportat malament la calor del desert durant tot el trajecte— van treballar aquella nit sense queixar-se. Cada caixa verificada, cada corretja estrenyida, cada tap controlat en la fosca. Quan la tempesta es va calmar cap a les quatre de la matinada, Geoffroy encara tenia les mans crispades sobre la corretja de l'última caixa.

Al matí, el balanç: un tap arrencat d'un tub de Jollois, tres fulls amb les tintes lleugerament escorregudes, un pot de peix amb una microesquerda a la base. Els espèimens van ser traslladats al pot de recanvi que Geoffroy s'havia endut precisament per a aquesta eventualitat.

No era cap atzar. Era previsió.

El 9 de juliol cap al migdia, la columna es va creuar amb un comboi de refugiats coptes que fugien cap a Alexandria. Una trentena de famílies amb els seus ases carregats de farcells, nens que caminaven descalços per la sorra, vells portats en angarelles improvisades.

El seu cap, un sacerdot que parlava francès, es va acostar a Damas.

—Mon general, fugim de les represàlies. Des que els francesos deixen el Caire, les milícies otomanes cremen les nostres esglésies. Anem a Alexandria a posar-nos sota protecció britànica.

Damas va fer distribuir aigua. El sacerdot la va rebutjar.

—Guardeu l'aigua per als vostres soldats. Tenim pous a dues hores d'aquí. Però digueu-me, els britànics protegiran els cristians quan vosaltres hàgiu marxat?

—No ho sé, pare. No és cosa meva.

—Era cosa vostra quan ens vau prometre la llibertat religiosa el 1798. Ara marxeu i nosaltres ens quedem.

Damas no va respondre. El sacerdot se'n va tornar cap al seu comboi.

Marcel havia escoltat l'intercanvi. Va dir a Fourier:

—En arribar vam prometre moltes coses. L'alliberament dels egipcis del jou otomà. La fi de l'opressió dels coptes. La modernització del país. Marxem deixant Egipte exactament com l'haviem trobat. Pitjor, potser.

—Tanmateix deixem alguna cosa. Les mesures de Jomard. Els dibuixos de Jollois. *La Description de l'Égypte* serà publicada.

—Sí. Deixem llibres. Ells es queden amb les represàlies.

Els refugiats coptes van continuar cap al nord. La columna francesa, cap al nord-oest. Els dos grups es van separar en una bifurcació del camí.

Jomard, que no havia dit res durant tot l'intercanvi, va preguntar al sacerdot abans que s'allunyés:

—La vostra església del Caire, la de Sant Serge, ha cremat?

—No, senyor. Encara no. Però cremarà.

—Com ho sabeu?

—Perquè sempre crema. Cada vint anys, cada trenta anys. Aquesta és la història d'Egipte. Vosaltres només hi éreu de pas.

El vuitè dia de marxa van travessar un poble els habitants del qual havien fugit. Cases closes, carrers buits, l'olor de pa calent d'un forn abandonat només feia unes hores. La columna no es va aturar. Els soldats caminaven amb els ulls clavats endavant.

Uns soldats es van apartar de la columna. Dos minuts més tard van sortir d'un pati. Un d'ells duia una gerra de terra cuita, d'un metre d'alçada. A l'interior, el dringar d'alguna cosa metàl·lica. Un oficial els va fer tornar. La gerra va ser abandonada a la vora del camí.

Jollois es va aturar. Va alçar la gerra. A l'interior hi havia set monedes de bronze ptolemaïques, tres escarabeus de faiança i un amulet d'Upuaut de calcària pintada. El tresor domèstic d'una família que havia fugit deixant el que no podia endur-se.

—Què en fem? —va preguntar Jomard.

Jollois va examinar les monedes una per una, les va girar, les va datar mentalment. Ptolemeu IV o V, a jutjar pel perfil. Els escarabeus eren de bona factura. L'amulet d'Upuaut era de calcària acuradament pintada, amb els ulls traçats amb ocre vermell.

Jollois les va tornar a posar dins la gerra. La va deixar al peu de la paret de la casa més propera, a l'ombra. Allà on el propietari la trobaria en tornar, si tornava. La posició era deliberada. No a la vora del camí, on algú altre l'agafaria, sinó a recer de la paret, en un lleu clot que Jollois va fer amb el taló de la bota, perquè la gerra no rodolés.

—Continuem.

Van tornar a incorporar-se a la columna. La gerra va quedar a la vora de la paret.

L'últim dia abans d'Alexandria, van veure per primera vegada en tres anys el mar Mediterrani. Alguns soldats van cridar. Els savis van mirar en silenci. La llum sobre l'aigua era diferent de la llum

sobre la sorra. Més freda, més mòbil, d'un blau mediterrani que Jollois havia intentat pintar a la sortida de Tolon, tres anys abans, sense trobar el color just.

—El mar —va dir Fourier.

Aquelles paraules no deien res de particular. Fourier volia dir: i ara els britànics.

El 13 de juliol al matí, a una vintena de quilòmetres d'Alexandria, dos oficials britànics a cavall es van unir a la columna. Venien del campament del general Hutchinson amb una ordre de missió signada: inspeccionar l'equipatge francès abans de l'entrada a la ciutat.

Damas els va rebre amb una cortesia glacial.

—Senyors, entrarem a Alexandria amb les nostres caixes precintades. L'inspecció tindrà lloc després de la capitulació oficial del general Menou, no abans.

El tinent britànic, un jove d'una trentena d'anys anomenat Thornton, va insistir:

—Tenim l'ordre de verificar que no transporteu municions ni material de guerra. És una formalitat.

—Una formalitat que esperarà la signatura de la convenció. Fins llavors, els meus carros no s'obren.

Thornton va mirar les caixes alineades sobre els carros. Podia veure els números pintats als costats: I, II, III... fins a LXIII. Seixanta-tres caixes sota lones.

—General, si refuseu l'inspecció, podem retardar la vostra entrada a Alexandria diversos dies.

—Retardeu. Acamparem aquí mentrestant.

L'altre oficial britànic, més gran, va intervenir:

—Tinent, deixeu-ho. Són savis, no contrabandistes. Les seves caixes contenen pedres i dibuixos. El general Hutchinson ho sap. Thornton va dubtar, després va saludar i se'n va anar amb el seu company.

Fourier va preguntar a Damas:

—Creieu que realment ens bloquejaran?

—No. Volien veure les nostres reaccions. Saber si teníem alguna cosa a amagar. Ara saben que defensarem les nostres caixes.

—I això és una bona cosa?

—Depèn. Si Hamilton és un negociador, sí. Si és un saquejador, no.

La columna va reprendre la marxa. A les onze, les muralles d'Alexandria van aparèixer a l'horitzó. Les fragates britàniques fondejaven al port. El fum de les seves cuines pujava dret cap al cel sense vent.

Aquella nit van acampar a dues hores de marxa d'Alexandria. Es veien les llums de la ciutat a l'horitzó. Encara no formes, només una claror baixa i difusa. En les primeres setmanes de l'expedició, una llum d'aquesta mena a l'horitzó hauria volgut dir una ciutat per prendre, un mapa per traçar, feina. Aquella nit volia dir Hamilton.

Fourier va rellegir, a la llum d'un fanal sostingut baix, les primeres pàgines de la memòria de Jomard. L'argument era sòlid. No era l'argument el que no el deixava dormir. Era la qüestió de saber si Hamilton disposava d'una latitud d'interpretació en les seves instruccions. Un diplomàtic amb instruccions estrictes no escoltava els arguments. Els enregistrava i els transmetia a Londres. Un diplomàtic amb marge de maniobra es podia deixar convèncer. Fourier no tenia cap manera de saber-ho abans de tenir-lo al davant.

Geoffroy havia verificat les seves caixes dues vegades des del campament. Els taps aguantaven. Ja no hi havia res més a fer que dormir. Jomard va escriure al seu quadern la llista dels objectes la classificació dels quals pensava defensar com a instruments científics. No com a curiositats confiscables. Trenta-dues entrades. Va tancar el quadern i es va adormir.

Jollois es va quedar assegut a fora després que el foc del campament s'hagués apagat. El cel era clar. A les seves alforges, els quaderns. Demà, els britànics, Hamilton, la memòria, les discussions sobre què pertanyia a qui segons quin article.

La columna va entrar a Alexandria el 14 de juliol de 1801. Dotze dies de marxa des del Caire. Menou encara tenia la ciutat, assetjat pels britànics, que esperaven la seva capitulació. Els savis van ser allotjats en magatzems del port, amb les caixes apilades al seu voltant. A fora, les fragates fondejaven a la rada. Les discussions sobre les col·leccions no tindrien lloc ara. Tindrien lloc després de la capitulació de Menou, quan els britànics fossin en posició d'exigir-les. Durant set setmanes van esperar. Menou negociava. Els britànics tenien paciència. Els savis guardaven les seves caixes.

CAPÍTOL IV: LA DEBACLE I EL RETORN

I - Les grans antiguitats

El 3 de setembre de 1801, l'endemà de la signatura de la convenció de capitulació d'Alexandria, el comissari britànic William Richard Hamilton es va presentar al quarter general on s'allotjaven els savis francesos, acompanyat d'Edward Daniel Clarke, antiquari designat pel general Hutchinson per dirigir l'examen físic de les col·leccions.

Hamilton, secretari de lord Elgin, de vint-i-quatre anys, format en antiguitats clàssiques a Cambridge, coordinava la negociació diplomàtica. A Clarke se li havia encarregat d'identificar i inventariar les col·leccions franceses peça per peça. Van arribar amb un secretari i dos soldats que portaven registres en blanc.

Jollois i Fourier representaven oficialment la Comissió en aquestes negociacions. Jomard tenia la missió de defensar els aixecaments cartogràfics i els instruments de mesura. Havia anticipat tots els arguments adversos.

La vigília de la primera reunió amb Hamilton, ell havia refós en termes jurídics la memòria redactada a l'abril. Havia treballat tota la nit. Anticipar-se és preparar-se per no patir. Això ho havia après a l'Escola Politècnica. Ho havia comprovat a Egipte cada vegada que calia defensar una mesura discutida. Els arguments jurídics i els arguments matemàtics obeïen a la mateixa lògica: es guanya per endavant, no durant la discussió. La nova versió distingia tres categories d'objectes.

Primer, les antiguitats en sentit estricte, objectes preexistents a l'expedició i la presència dels quals a Egipte era independent de tot treball francès. Categoria embargable, sense discussió.

Segon, les produccions intel·lectuals: mesures, càlculs, observacions, dibuixos realitzats per membres de la Comissió. Aquests treballs no existien abans de ser produïts. No podien ser assimilats a objectes trobats.

Tercer, una zona grisa: els instruments científics portats de França. Ni antiguitats ni produccions intel·lectuals, sinó eines de treball, l'embargament de les quals privaria la Comissió de la seva capacitat futura de treballar.

—Aquesta memòria és molt clara —havia dit Fourier en llegir-la—. La qüestió és saber si Hamilton serà sensible a la seva claredat.

—Si no ho és —va afegir Jomard—, és que les seves instruccions li imposen ignorar les distincions jurídiques. I en aquest cas, cap argument no serà eficaç.

—Sou pessimista.

—No. Sóc precís.

Fourier havia somrigut.

Clarke va entrar al pati del magatzem. Es va aturar enmig del pati, va girar lentament sobre si mateix i va comptar les caixes d'una mirada circular. Seixanta-tres. Més els objectes sense embalar. Estàtues, sarcòfags, columnes apilades contra el mur nord. El seu ajudant, un jove cantabrigià anomenat John Marten Cripps, va treure un quadern i va començar a prendre notes. Ho anotava tot. El nombre de caixes, les dimensions aproximades, l'estat de les cordes que les tancaven.

Jollois observava Clarke, que observava les col·leccions. Era la primera vegada que un britànic veia el conjunt d'allò que la Comissió havia reunit en tres anys. Clarke no deixava entreveure res. Ni sorpresa ni satisfacció. Comptava. Primer comptar, després avaluar, i negociar al final.

—Senyors —va dir Clarke girant-se cap a Jollois i Fourier—, d'acord amb l'article setze de la convenció de capitulació signada el 2 de setembre, tinc l'encàrrec de prendre possessió dels manuscrits àrabs, de les estàtues i de les altres col·leccions fetes per a la República Francesa, des d'ara propietat pública a disposició dels generals de l'exèrcit aliat.

El silenci que va seguir va durar tres segons. Jollois va deixar lentament el registre que tenia a la mà.

—El conjunt, senyor Clarke? Enteneu per això cada objecte, cada dibuix, cada espècimen que hem recollit durant tres anys?

—Això és el que diu l'article setze.

—L'article setze —va respondre Jollois amb una veu tallant— parla de les col·leccions fetes per a la República. No de les nostres produccions intel·lectuals. No dels nostres instruments científics. No de les col·leccions que alguns de nosaltres hem adquirit amb els nostres propis diners.

Clarke va obrir el seu propi registre a la primera pàgina. Hamilton, que es mantenia una mica apartat, va intervenir abans que Clarke respongués.

—Senyors —va dir Hamilton—, ningú no discuteix que hàgiu treballat. Ningú no discuteix el valor dels vostres treballs. Però els termes de la capitulació són clars. El senyor Clarke examinarà les vostres col·leccions peça per peça. Tindreu l'ocasió de presentar els vostres arguments per a cada categoria d'objectes. Escoltarem. Decidirem equitativament.

Fourier va prendre la paraula. La seva veu era més assossegada que la de Jollois, però no menys ferma.

—En aquest cas, senyor Hamilton, establim un mètode de treball. Us proposarem una classificació dels objectes en diverses categories diferenciades. Vós examinareu els nostres arguments categoria per categoria. No refusarem cap inspecció. Però exigim que es justifiqui cada embargament.

Hamilton va assentir.

—És raonable. Senyor Clarke?

Clarke va tancar el quadern.

—Accepto aquest procediment. Però us adverteixo que les meves instruccions són estrictes. No tinc cap marge per interpretar l'article setze més enllà del que diu explícitament.

Jollois es va creuar de braços.

—I nosaltres, senyor Clarke, no tenim cap intenció de deixar-vos confiscar tres anys de la nostra vida sense discutir cada peça.

Durant les tres setmanes que va durar l'enfrontament amb Clarke i Hamilton, cada vegada que un objecte discutit requeria una perícia científica —un mapa, un aixecament, un instrument—, era Jomard a qui cridaven. Parlava poc, mostrava els seus documents, responia a les preguntes amb una sobrietat que desconcertava Clarke, avesat als arguments més retòrics dels francesos. Aquest paper li escaïa més del que hauria cregut. La negociació, ho descobria, no era tan diferent de la mesura. Calia cenyir-se als fets, no concedir allò que no es podia verificar, i saber en quin moment el silenci valia més que la paraula.

—El vostre col·lega és terrible —va dir Clarke a Jollois un vespre—. No concedeix res i no sobrevalora res. És rar en una negociació.

—És matemàtic.

—Es nota.

El 4 de setembre al matí, Clarke va tornar acompanyat de diversos ajudants i va començar l'examen de les col·leccions de l'Institut. Hamilton hi era present com a observador.

La primera categoria examinada va ser la de les grans antiguitats monumentals. La Pedra de Rosetta, els sarcòfags de granit i de basalt, les estàtues colossals, els baixos relleus arrencats dels temples. Sobre aquests objectes, els savis francesos no podien presentar cap argument creïble de propietat personal, ja que aquests monuments havien estat descoberts per la Comissió.

—No discutim el vostre dret legal sobre les grans antiguitats —va dir Fourier—. Només volem que la història retingui que va ser la Comissió francesa qui les va descobrir. No l'exèrcit britànic.

Hamilton va assentir.

—Us dono la meua paraula que el British Museum reconeixerà que aquestes antiguitats van ser descobertes per la vostra Comissió.

Clarke va confeccionar l'inventari de les grans antiguitats, i Hamilton validava cada entrada al registre. Jollois, al seu costat, mirava com se n'anava cada peça.

Primer, la Pedra de Rosetta.

Trobada al juliol de 1799 pels soldats francesos que cavaven fortificacions a Rosetta, encastada als fonaments d'un fort, reutilitzada com a material de construcció. Un decret reial de l'any 196 abans de la nostra era gravat en tres escriptures: jeroglífics a dalt, demòtic al mig, grec a baix. Aquell grec que es podia llegir. Allò que quedava per desxifrar.

Clarke va inscriure la Pedra de Rosetta al registre dels embargaments. Seria posada en caixa en el moment del trasllat efectiu.

Marcel mirava Clarke escriure al seu registre. La ploma rascava el paper amb un soroll eixut, definitiu. Cada lletra era un clau en un taüt. «Pedra de Rosetta. Basalt negre. Inscripció trilingüe. Embargada en virtut de l'article 16, Convenció d'Alexandria, setembre de 1801.»

Marcel no va dir res. Havia passat, al juliol de 1799, en el moment de la descoberta de la pedra, dues nits senceres gitat d'esquena, amb els braços alçats per sobre del cap, copejant suaument paper humit per fer-ne estampacions. Les espatlles li havien conservat el dolor durant una setmana. Els dits havien sentit durant molt de temps la tinta d'impremta barrejada amb la resina de trementina. Aquella olor acre i enganxosa que no marxava, ni tan sols després de rentar-se les mans tres vegades.

Li quedaven vint-i-cinc estampacions completes en una caixa plana, ben protegides entre fulls de paper absorbent. Les altres havien estat enviades als quatre racons d'Europa. Cada signe, cada esquerra, cada irregularitat de la superfície hi era reproduïda

amb una fidelitat que el millor dibuixant mai no hauria pogut assolir. Clarke podia agafar la pedra. Marcel estava ben decidit a conservar el text.

Jomard, al seu costat, estrenyia els punys. Tenia els artells blancs. No mirava la Pedra. Mirava Clarke.

Fourier, per la seva banda, prenia notes. Ja estava calculant què es podria negociar a canvi d'aquesta primera concessió. Una pèrdua aquí, un guany allà.

Jollois observava Clarke amb l'expressió neutra d'un jugador d'escacs que acaba de perdre un peó però manté intacte el seu pla. Ja havia acceptat mentalment que la Pedra se n'aniria. L'important ja no era conservar-la. Era salvar allò que encara es podia salvar. Els dibuixos. Els quaderns. Les estampacions de Marcel. Les col·leccions de Geoffroy. Era allà on es decidiria la veritable batalla.

Clarke va alçar els ulls del seu registre.

—La Pedra serà posada en caixa en el moment del trasllat efectiu cap al port. Mentrestant, es queda aquí sota custòdia britànica. Senyor Cripps, feu apostar dos homes.

Marcel es va girar d'esquena. No volia veure els soldats britànics muntar la guàrdia davant la Pedra de Rosetta. Era mesquí de part seva. Però no podia evitar-ho.

Aquella pedra l'havia tocada. En coneixia cada aspror, cada gra de la superfície. Sabia on era lleugerament més llisa, allà on mans antigues l'havien fregada, potser sacerdots que la llegien fa dos mil anys. Sabia on era rugosa, allà on s'havia trencat i després s'havia reutilitzat als fonaments d'un fort otomà.

Jollois va tancar els ulls un instant. L'havien trobada els homes de Bouchard, l'havia estampada Marcel, l'havien inventariada als registres de la Comissió. D'aquí a pocs dies, quatre soldats de l'exèrcit de Sa Majestat se l'apropriarien.

No era diferent d'allò que França havia fet a Itàlia. No era diferent d'allò que els romans havien fet abans d'ells. La cadena era llarga.

Clarke va anotar tot seguit al seu registre: «Estela de Rosetta, basalt negre, cedida a les forces britàniques, setembre de 1801. Descoberta per l'expedició francesa el 1799.»

Jollois observava. Descoberta. No presa. No extreta d'un mur. Descoberta.

Després, el sarcòfag de Nectanebo II, darrer faraó d'Egipte de soca egípcia, que havia regnat del 360 al 342 abans de la nostra era. La bretxa verda era freda. Jollois havia posat la mà a l'interior durant la seva primera visita, allà on hauria reposat el cos. El fons era polit, llis, suau com el metall. Una tomba feta per rebre un mort que no hi havia arribat mai. El seu regnat havia estat interromput per la segona invasió persa. No se sabia on havia mort, ni si el seu cos havia estat repatriat. Aquest sarcòfag havia estat probablement preparat abans de la seva fugida i no havia servit mai. Trobat a Alexandria en una mesquita on feia de pica. La decoració, a la tapa i a les parets, reprenia seccions de l'Amduat, el viatge nocturn del sol a través de les dotze hores de l'inframón. Jollois havia copiat aquelles mateixes escenes a la Vall dels Reis. Reconèixer-les aquí li va fer un efecte estrany. Els mateixos déus, el mateix viatge, gravats per a un rei que mai no havia tingut temps de morir en aquest sarcòfag.

Clarke el va examinar. Va demanar el pes.

—Més de tres metres de llarg, diverses tones —va afegir Jomard.

—I l'interès històric?

—És la tomba preparada per a l'últim faraó d'Egipte. No ha servit mai. Sens dubte és la peça més commovedora de tota la nostra col·lecció. Una tomba buida per a un rei fugitiu.

Clarke va anotar al seu registre sense comentar res.

Hi havia també l'estàtua d'un gran sacerdot d'Amon en granit gris, de mida natural, amb les mans juntes al davant en l'actitud

eterna del servidor diví, la que Jollois havia vist reproduïda desenes de vegades als temples de l'Alt Egipte. Un puny colossal de granit, fragment d'una estàtua reial de la qual mai no s'havia trobat la resta. Jomard havia estimat que l'estàtua completa havia de mesurar dotze o quinze metres. El puny sol arribava a l'alçada de l'espatlla d'un home dret.

Després, unes esteles, inscripcions commemoratives de calcària i de basalt amb cartutxos reials i textos jeroglífics. El pes total era considerable.

—Aquests objectes —va declarar Hamilton— seran conservats al British Museum i es faran accessibles als savis del món sencer. La vostra contribució científica serà reconeguda. Els cartells indicaran: «Descobert per l'expedició francesa, cedit a les forces britàniques en la capitulació d'Alexandria.»

El matí del 4 de setembre havia resolt la qüestió de les grans antiguitats. La Pedra de Rosetta estava inscrita al registre. El sarcòfag de Nectanebo II, l'estàtua del gran sacerdot d'Amon, les esteles: tot estava inscrit al registre de Clarke. Allò que quedava per defensar era la resta. Jollois estava exhaust per les setmanes que acabaven de transcórrer, però animat per una determinació que els anys d'expedició havien trempat.

—Estic disposat a discutir-ho tot. Però us adverteixo que no acceptaré cap embargament sense discussió prèvia de cada categoria d'objectes. Tenim temps. La capitulació ens dona setmanes abans de l'evacuació.

Hamilton, que havia seguit l'intercanvi en silenci, va intervenir. Preferia una negociació a una confrontació brutal. Clarke examinaria, ell decidiria sobre els punts litigiosos. Els dos bàndols van exposar les seves posicions inicials, van identificar els punts d'acord i els de desacord, i van convenir un calendari de treball. Així va començar el més llarg i el més complex dels debats sobre el repartiment d'un patrimoni cultural entre dues nacions.

Al pati darrere del magatzem, la Pedra de Rosetta esperava sota custòdia britànica. Tot s'havia decidit en un matí. Dos mil·lenis, un matí.

El vespre del 4 de setembre, els savis francesos es van reunir en una sala contigua al magatzem. Una peça de sostre baix, amoblada amb una taula i unes quantes cadires desaparellades. Fora, se sentien els soldats britànics que muntaven la guàrdia. El repicar regular de les armes contra els talabarts.

Fourier va formular la pregunta que ningú no volia plantejar.

—Les grans antiguitats estan perdudes. La Pedra de Rosetta, els sarcòfags, les estàtues. Ara cal defensar allò que encara es pot defensar.

Jollois el va mirar sense respondre. Marcel va intervenir immediatament.

—Les meves estampacions. No són negociables. Tinc vint-i-cinc estampacions completes de la Pedra de Rosetta.

—Les col·leccions naturalistes tampoc —va afegir Geoffroy—. He arriscat la vida per cada espècimen. Cada serp atrapada al desert. Cada insecte recollit a quaranta graus. M'estiraré davant les caixes si cal.

Fourier va sospirar. Havia previst aquesta reacció. Coneixia els seus col·legues. Cadascun estava convençut que la seva pròpia contribució era la més important, la més insubstituïble.

—Senyors —va dir sospesant les paraules—, siguem realistes. Les grans peces se n'han anat. Hamilton té el dret i la força. Nosaltres tenim la paciència i l'astúcia. Proposo que concentrem els nostres esforços en allò que encara és defensable, allò que és insubstituïble intel·lectualment. Els dibuixos. Les notes. Els manuscrits.

Jollois es va alçar bruscament. La cadira va ratllar el terra.

—No.

Jollois es mantenia dret, amb les mans posades a plat sobre la taula.

—No —va repetir—. No sacrificarem res. Ho defensarem tot. Cada objecte, cada dibuix, cada espècimen. Clarke haurà de justificar cada embargament. Haurà d'argumentar cada presa. L'ofegarem sota els detalls, les categories, les excepcions jurídiques. Ho vol tot? Haurà de negociar-ho tot. Peça per peça. Jomard va assentir.

—Jollois té raó. Si cedim d'entrada, donem el senyal que acceptem el principi de l'embargament. Després, Clarke vindrà a buscar la resta. Cal mantenir-se ferm en tot i cedir només quan ja no es pot resistir.

Geoffroy es va creuar de braços.

—I concretament, què vol dir això? Que deixem que Clarke s'emporti el que queda sense lluitar?

—Exactament —va dir Jollois—. Llitem per tot. Perdem el que hem de perdre. Però haurem fet pagar cada concessió. Hamilton recordarà que no hem donat res de franc.

Fourier mirava Jollois. Entenia la lògica. No era una estratègia de victòria, era una estratègia de dignitat. Perdrien. Però perdrien dempeus, havent defensat cada pam de terreny.

—D'acord —va dir Fourier—. Ho defensem tot. Però ens mantenim coordinats. Ningú no negocia sol pel seu compte. Cada argument passa per aquesta taula abans d'anar cap a Hamilton.

Els altres van assentir. Marcel va prendre la paraula, més suaument.

—I si ho perdem tot? I si Hamilton embarga fins i tot les estampacions?

Jollois es va tornar a asseure. Havia recuperat la calma.

—No ho perdrem tot. Hamilton no és un saquejador. És un diplomàtic. Té instruccions, però també té un sentit de l'equitat.

Cedirà en allò que sigui defensable jurídicament. Ens toca a nosaltres fer que els nostres arguments siguin indiscutibles.

El silenci que va seguir era un assentiment. Estaven d'acord. Ho defensarien tot. Units.

II - Les col·leccions salvades

Els instruments científics personals dels savis —telescopis astronòmics, teodolits geodèsics, baròmetres, termòmetres, balances de precisió, microscopis— van ser reconeguts sense dificultat com a propietats personals no embargables. Hamilton entenia que aquests instruments no tenien cap relació amb l'Egipte antic i constituïen les eines professionals dels savis. Per a la resta, els britànics ho discutirien tot fins al més mínim detall. El 9 de setembre, Clarke va examinar les col·leccions naturalistes de Geoffroy Saint-Hilaire.

—Senyor Geoffroy Saint-Hilaire —va dir Clarke—, he rebut l'ordre d'examinar els vostres espècimens. Us prego que em faciliteu l'accés a les vostres caixes.

Geoffroy va reaccionar de manera diferent de Jollois i Fourier.

—No toqueu aquestes col·leccions —va cridar, plantant-se entre els soldats i les seves caixes—. He arriscat la vida per cada espècimen. Cada serp, cada insecte recollit a quaranta graus. Si avanceu un pas, ho cremo tot.

—Les vau recollir com a membre oficial de la Comissió —va dir Clarke—. Per tant, són propietat pública francesa i, per tant, botí de guerra britànic. És la cadena lògica. No l'he inventada jo.

Geoffroy Saint-Hilaire va rebutjar l'argument.

—Voleu robar el meu treball per enriquir els vostres museus. Sense haver fet vosaltres mateixos cap esforç de descoberta. Digueu-li com vulgueu. Jo en dic robatori.

—No us crec —va dir Clarke—. No destruiríeu tres anys de feina.

Geoffroy va comprendre que Clarke no el creia. Va travessar la sala, va obrir una de les caixes d'espèimens assecats, va treure un encenedor d'iesca i el va encendre. La flama era a deu centímetres de la palla seca.

—No faig cap farol. Un pas més i hi calo foc. Portareu cendres a Londres.

Clarke va mirar la flama. El naturalista tenia vint-i-nou anys i la mà ferma. Va fer un pas enrere. Més valia deixar que Geoffroy se n'anés amb els seus pots que tornar a Londres amb cendres.

—La vostra passió m'imposa respecte —va dir Clarke retrocedint—. Fins i tot si els vostres mètodes són teatrals. La ciència universal hi guanyarà si aquestes col·leccions sobreviuen a França.

—Heu defensat bé les vostres col·leccions —va dir Jollois a Geoffroy Saint-Hilaire aquell mateix vespre—. La vostra resistència inicial ha creat un precedent que potser hauríem d'haver seguit per a les grans antiguitats.

—Les grans antiguitats eren massa visibles, massa espectaculars. Els meus pots de peixos no apassionaven els oficials britànics. De vegades és un avantatge no ser comprès.

La victòria de Geoffroy Saint-Hilaire en la qüestió de les col·leccions naturalistes va tenir un efecte d'arrossegament positiu sobre les altres negociacions. Els savis van comprendre que una resistència ferma i argumentada podia obtenir resultats, a condició d'escollir les batalles i de no esgotar-se en punts secundaris.

Jollois, encoratjat per aquest exemple, va insistir més en la qüestió de la publicació dels dibuixos de la Comissió. Una carta de Bonaparte va arribar a Alexandria el 10 de setembre, vuit dies després de la signatura de la capitulació. Escrita a París a la primavera, havia viatjat durant mesos per correu diplomàtic, a través d'intermediaris otomans. Fourier la va rebre al final del matí mentre Clarke examinava els sarcòfags de basalt.

Era breu. Bonaparte escrivia com a primer cònsol, no com a general. El títol havia canviat, el to també. Hi saludava el treball de la Comissió, expressava la seva confiança en la capacitat de la Comissió per defensar les col·leccions contra les reivindicacions britàniques, indicava que *la Description de l'Égypte* seria publicada amb el suport total del govern consolar, i afegia a l'última línia que París esperava el seu retorn.

París esperava el seu retorn. Fourier va llegir la frase tres vegades. No era crueltat; Bonaparte no sabia què costava llegir «París espera» mirant la Pedra de Rosetta sota custòdia britànica. Tampoc no era indiferència. Era el futur, vist des de París. El present era aquí. Aquests dos temps no es parlaven. Bonaparte no escrivia: em sap greu per les col·leccions que perdeu. No escrivia: hauria fet les coses de manera diferent. Escrivia: París espera. Com si tot el que havia passat aquí —els tres anys, els morts, la Pedra de Rosetta que Clarke acabava d'inscriure al seu registre— fos simplement el preludi d'alguna cosa que començaria allà.

Fourier va plegar la carta i la va lliscar a la carpeta de les estampacions de Marcel. Viatjaria amb ell. No estava segur de què en faria un cop a París. Probablement res. No es respon a una carta del primer cònsol per dir-li que la seva formulació li ha semblat lleugera.

Va tornar a les negociacions. Clarke havia acabat amb els sarcòfags. Jollois va reclamar la llibertat de publicar els dibuixos de la Comissió a França sense restriccions, cosa que equivalia a demanar a Hamilton que renunciés a tot control britànic sobre la difusió de les imatges de les antiguitats egípcies.

Hamilton va dubtar. Una concessió així era àmplia. Però també comprenia que negar a la Comissió el dret de publicar els seus propis dibuixos seria jurídicament i moralment indefensable. Va acceptar, posant com a única condició que s'enviaria al British Museum una còpia de cada làmina publicada per als seus arxius.

—Una còpia de cada làmina —va dir Jollois—. No és cap problema. De tota manera, necessitarem tirades múltiples per a la distribució comercial.

Aquest acord garantia la publicació de la *Description* col·lectiva i obria també el camí al *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* que Denon, tornat a França ja el 1799, faria aparèixer el 1802, abans que la *Description* fos llesta, i que esdevindria el primer gran èxit editorial sobre l'Egipte antic.

La qüestió dels herbaris de botànica va suscitar un debat annex menys dramàtic que el de les col·leccions naturalistes, però revelador de les qüestions en joc de la negociació. Els botànics de la Comissió havien constituït herbaris de diversos milers d'espècimens de la flora egípcia. Plantes del desert, vegetals del Nil, espècies cultivades als jardins del Caire.

Clarke en va voler embargar la meitat. Els botànics van al·legar que aquests herbaris formaven sèries coherents i que dividir-los en reduiria considerablement el valor científic. Un herbari fragmentat no permetia els estudis comparatius que un herbari complet feia possibles.

Hamilton hi insistia. Els savis no van poder fer altra cosa que acceptar.

Després d'haver resolt la qüestió de les col·leccions naturalistes gràcies a la confrontació dramàtica de Geoffroy Saint-Hilaire, Clarke va passar a l'examen de la categoria més delicada i més ambigua: les petites antiguitats que els savis francesos pretenien haver adquirit amb els seus propis diners a fel·làs o a mercaders d'antiguitats, més que no pas descobertes oficialment per la Comissió.

Aquestes petites antiguitats comprenien centenars d'objectes diversos. Figuretes funeràries de fusta pintada i de faiança esmaltada, amulets de pedres semiprecioses, escarabeus gravats, fragments de paper, petites estàtues de bronze, ceràmiques, joies, eines antigues, fragments de tèxtils. Els savis francesos

argumentaven que aquests objectes constituïen adquisicions comercials personals efectuades al mercat local i no descobertes arqueològiques oficials.

Clarke es va mostrar escèptic pel que fa a aquest repartiment.

—Demostrar que cada objecte ha estat comprat i no trobat serà impossible —va dir—. Segurament no heu conservat els rebuts de totes les compres que va fer al basar.

Fourier va admetre la dificultat.

—No sempre hem dut uns registres rigorosos. Però dividir aquestes col·leccions objecte per objecte ens prendria setmanes. Proposo un compromís. Nosaltres triem la meitat de les petites antiguitats que volem conservar en primer lloc, i vós us quedeu l'altra meitat per al British Museum.

Hamilton, que apreciava aquella proposta honesta, que evitava les interminables disputes contencioses per cada objecte individual, va acceptar el compromís.

—La vostra proposta em sembla raonable. Procedirem així. Serà més ràpid.

Els savis francesos van dedicar els dies següents a seleccionar els objectes que conservarien, donant preferència als que tenien el màxim valor científic documental o la major significació històrica. Van conservar, entre altres coses, diversos papirs amb textos jeroglífics i demòtics, sèries completes de xauabtis procedents d'una mateixa tomba i col·leccions d'escarabeus amb cartutxos de diferents faraons.

Hamilton, per la seva banda, va triar els objectes visualment més espectaculars, els que impressionarien el públic del British Museum. Estàtues de bronze de divinitats egípcies, joies d'or i de plata, amulets finament esculpits en lapislàtzuli i en cornalina, ceràmiques pintades d'alta qualitat.

Aquesta divisió, tot i que va privar França de molts objectes preciosos, va permetre tanmateix de salvar una part substancial de les petites antiguitats que enriquirien les futures col·leccions del Museu Egípc del Louvre, inaugurat el 1827.

Va sorgir un problema particular amb les mòmies que els savis havien recollit. Hamilton va argumentar que les mòmies eren, òbviament, antiguitats egípcies susceptibles de ser confiscades. Els savis francesos van optar per sostenir que les mòmies tenien sobretot un valor científic anatòmic i no pas un valor museístic estètic, i que servien millor la ciència si romanien amb els naturalistes francesos, que podrien estudiar-les.

Hamilton, després de reflexionar-hi, va acceptar un pacte. Els savis francesos conservarien unes quantes mòmies d'animals i una mòmia humana de qualitat mediocre per als seus estudis anatòmics, mentre que els britànics s'emportarien les mòmies reials o nobles més ben preservades per a l'exposició pública.

—Això em satisfà —va dir Hamilton tot tancant el quadern de notes—. Hem trobat una solució acceptable per a cadascuna de les categories d'objectes.

Fourier va respondre amb una seque dat cortesa que no dissimulava la seva amargor.

—Hem estat constructius perquè no teníem altra opció, senyor Hamilton. La força era de la vostra banda. Permeteu-me, tanmateix, consignar formalment, per als arxius de la Comissió, que considerem aquest decomís una espoliació injusta d'una obra científica francesa duta a terme a costa de tres anys de treball i de sofriments.

Hamilton va inclinar el cap sense replicar. Havia sentit aquella protesta diverses vegades i sabia que seria transmesa a París, consignada a les memòries, potser publicada algun dia. No pretenia esborrar el ressentiment dels francesos, només executar les seves instruccions amb el mínim de danys innecessaris.

Els dies següents es van dedicar a l'inventari pràctic de les petites antiguitats. Cada objecte va ser inscrit en dues llistes simultànies, una duta per un secretari britànic i l'altra per Marcel. La confrontació dels dos inventaris al final de la jornada permetia verificar que cap objecte no havia estat omès ni desplaçat sense un acord mutu. Aquest protocol minuciós, per bé que feixuc, garantia una transparència suficient per evitar les impugnacions posteriors.

La qüestió de les estampacions d'inscripcions jeroglífiques es va revelar lleugerament més contenciosa. Hamilton va argumentar que aquestes estampacions eren reproduccions d'inscripcions egípcies i que, per tant, podien ser considerades incloses en la categoria de les «altres col·leccions» esmentades a l'article setze.

Marcel, que havia preparat meticulosament la seva argumentació defensiva, va rebatre amb vigor aquella interpretació extensiva.

—Aquestes estampacions són paper i tinta —va dir—. No són antiguitats exposables. Són documents de treball per a filòlegs. El British Museum no sap què fer-ne. Deixeu-nos-les.

Hamilton va reflexionar un moment abans de respondre.

—Les vostres notes són les vostres notes. No és això el que busco aquí.

Va tancar el quadern amb un gest sec.

—Guardeu-les. Nosaltres tenim l'original.

Hamilton va reconèixer la lògica de l'argument. Les estampacions es quedarien en mans dels francesos. Marcel ho sabia des de Rosetta. Hi havia treballat.

En tres setmanes, la Comissió havia salvat l'essencial. El que els savis s'emportarien a França no cabia a les grans caixes. Cabia als tubs de coure i a les carpetes de cuir. Pesaria poc a les bodegues del vaixell. Pesaria més en les dècades vinents.

La qüestió dels manuscrits i de les notes científiques es va resoldre de manera encara més favorable als francesos. Hamilton

va reconèixer sense dificultat que aquells documents eren treballs intel·lectuals personals totalment diferents de les antiguitats egípcies materials i, per tant, no confiscables com a botí de guerra. El 15 de setembre, Hamilton va demanar d'examinar tots els dibuixos fets per Jollois i els seus col·legues artistes durant l'expedició. Jollois va presentar els seus quaderns.

—Senyor Hamilton, aquests dibuixos no existien abans que jo els tracés. Una estàtua faraònica existia sense mi. Els meus dibuixos només existeixen perquè els he creat jo. Confiscar una obra d'art personal no és una requisa: és un robatori.

Hamilton va examinar els dibuixos durant una bona estona.

—Els vostres dibuixos són obra vostra, no pas antiguitats. Conserveu-los. Només us demanaré una cinquantena de còpies per al British Museum. Els originals continuen sent vostres.

Jollois va seleccionar ell mateix les còpies que havia de lliurar. Va posar les mans sobre els seus quaderns, amb els ulls abaixats. Això era tot.

La qüestió de les monedes antigues va estar a punt de reobrir un conflicte que hom creia resolt. Els savis de la Comissió posseïen col·lectivament diversos centenars de monedes gregues, ptolemaïques i romanes recollides en indrets del Delta i de la vall del Nil. Hamilton les va reclamar com a antiguitats confiscables. Els savis van al·legar que es tractava d'adquisicions personals fetes per a les seves col·leccions numismàtiques pròpies.

—Cada moneda l'ha comprada un savi —va dir Marcel, tot traient un quadern en què havia anotat, amb una presciència admirable, cada adquisició individual amb el seu preu, la seva data i el nom del venedor—. Aquests registres proven el caràcter privat de les adquisicions.

Hamilton va examinar el quadern amb atenció. Les anotacions d'aquell registre eren manifestament anteriors a les negociacions. No podia tractar-se d'un document fabricat expressament per a l'ocasió. Va acceptar l'argument i va deixar les monedes als savis,

llevat d'una quinzena de peces notables que Marcel va accedir a cedir-li a canvi de facilitats de transport addicionals per a les caixes més voluminoses.

Aquest tipus de petit compromís puntual caracteritzava el mètode de Hamilton: ferm en les grans línies de les seves instruccions, flexible en els detalls secundaris.

Jollois, informat d'aquesta decisió, se'n va sentir agraït sense mostrar-ho. Aquest incident li recordava que Hamilton, malgrat el rigor de la seva missió, conservava un sentit de l'equitat que el distingia dels confiscadors brutals que havia temut en els inicis de les negociacions.

—Prefereixo córrer el risc de deixar passar alguns objectes que no pas crear un precedent d'arbitrarietat. La nostra credibilitat en aquestes negociacions es fonamenta en la imparcialitat. Si els francesos ens sospiten de confiscar béns fora de tota regla, perdem la seva cooperació en endavant.

III - L'ètica de les espoliacions

El matí del 17 de setembre, Jollois va sortir sol per Alexandria. No tenia res de particular per dibuixar. Volia caminar. Les negociacions havien durat catorze dies. L'acta seria signada d'aquí a pocs dies. Després, ja no hi hauria res a defensar.

Va travessar el barri dels mercaders sense aturar-se. La ciutat continuava. Era el que més el colpia. Que la ciutat continuava com si res no hagués passat. Les dones als pous. Els muls als carrerons estrets. L'olor de pa calent i de gessamí.

Es va aturar davant la botiga d'un enquadernador. L'home treballava al llindar de la porta, cosint plec amb la cura lenta d'algú la mà del qual coneix el gest des de la infantesa. Va alçar els ulls cap a Jollois i després els va tornar a abaixar sobre la feina, sense una curiositat particular. Un altre francès. N'havia vist passar durant tres anys. En veuria d'altres. Otomans, anglesos,

mamelucs. La ciutat tenia els seus propis ritmes, independents dels exèrcits que la travessaven.

Jollois el va mirar treballar. Les eines gastades, els gestos automàtics, el banc de treball polit per anys de fregament. L'olor de la cola escalfada al seu pot surava pel carrer. Dolça, lleugerament acre. Aquell home feia allò des de feia molt de temps. Els exèrcits canvien, els quaderns es queden.

Jollois no li va parlar. Sense intèrpret, es va quedar mirant-lo treballar abans de continuar fins al port. Els vaixells britànics eren allà, a la rada, esperant. Les caixes s'amuntegaven als molls. Les grans antiguitats partien d'aquí a una setmana. Ell marxaria poc després, en un d'aquells vaixells. A les seves alforges, els seus quaderns. A les caixes dels anglesos, la Pedra de Rosetta i el sarcòfag de Nectanebo II.

Va pensar en l'enquadrernador. L'enquadrernador feia quaderns. Ell els omplia. Els quaderns partien cap a París, les caixes cap a Londres. D'aquí a cent anys —d'aquí a dos-cents— algú obriria aquells quaderns i veuria l'Egipte tal com era el 1801. Columnes de temple i hipogeus reials, però ni l'enquadrernador ni el carrer. Això era el que Jollois havia triat de dibuixar. Allò que havia deixat de banda —la ciutat quotidiana, la gent corrent, el treball de les mans— no seria enlloc.

Va dibuixar el port, els molls, els vaixells a la rada. Després, en un racó de la pàgina, de memòria, les mans de l'enquadrernador sobre el seu quadern. No sabia per què. És que aquelles mans no anirien enlloc. Es quedarien aquí, en aquell carrer, fent quaderns. Es mereixien una línia, si més no.

Va examinar el dibuix. Les mans, ràpides, segures, amb les callositats als llocs justos. Mans que no havien abandonat mai aquell carrer. Que no necessitaven abandonar-lo. Aquelles mans sabien què feien. El gest après tan d'hora que s'havia convertit en el cos mateix. Va pensar en les seves pròpies mans, tacades de tinta. En Abdallah ibn Yússuf, que coneixia el canal d'una altra manera que no pas per les mesures. En l'artesa copte, les mans

del qual coneixien el papir. Aquelles mans no marxarien en cap caixa. Es quedarien aquí, fent allò que sempre havien fet.

Aquell vespre, Hamilton els va fer arribar una nota. Demanava de passar a sopar amb ells l'endemà, sense secretari. Jollois va ensenyar la nota a Fourier.

—Ve sol —va dir Fourier—. Sense secretari.

—Això vol dir que ve com a home, no com a comissari.

Fourier va deixar la nota. Coneixia aquella mena de gest. Anar a casa de l'adversari, sense secretari, sense protocol. És el que fa la gent que vol dir alguna cosa que no pot escriure en un informe. Acceptaria en nom de tots.

El vespre del 18 de setembre, Hamilton es va presentar a casa dels francesos, tal com s'havia convingut. Estava sol.

La taula era una porta posada sobre cavallets. Pa, formatge de cabra, una ampolla de vi local que ningú no va jutjar. Fourier hi era, Geoffroy, Marcel. Fora, els soldats carregaven caixes sobre carros. Es sentia la fusta fregar contra la fusta.

Van menjar una estona sense parlar. Havia estat Hamilton qui havia demanat de venir. Esperaven saber per què.

—El sarcòfag de Nectanebo II —va dir finalment—. El que havíeu estudiat aquí, a Alexandria. Demà surt cap al port. Volia dir-vos-ho cara a cara.

Jollois va deixar el got lentament. El sarcòfag de Nectanebo era de bretxa verda, llarg de més de tres metres, cobert d'inscripcions de l'Amduat. Havia passat una jornada sencera dibuixant-lo. Recordava la llum sobre la bretxa. No un reflex, sinó una absorció, com si la pedra retingués la llum per a ella mateixa. Els jeroglífics havien estat tallats amb una precisió que, al cap de vint segles, encara permetia de distingir les plomes dels ocells i les articulacions de les serps. Havia dedicat una jornada sencera a aquella feina.

—Aquest sarcòfag —va dir Fourier— era a Alexandria abans que nosaltres. Els àrabs l'havien reutilitzat com a pica de font. Nosaltres l'hem tret d'allà. L'hem estudiat.

—Ho sé. També l'haviem trobat com a font, als nostres arxius del viatge de Pococke. És una de les raons per les quals volia dir-vos-ho. No sou els primers a desplaçar-lo.

Fora, una caixa va topar contra una altra. Algú va renegar en anglès.

—Sabeu què és el que em neguiteja —va dir Jollois—. No és que us l'emporteu. És que d'aquí a cent anys un egipci haurà de venir a Londres per veure el sarcòfag d'un dels seus faraons.

Hamilton mirava el got. Fourier observava Hamilton, que mirava el got.

—Si d'aquí a cent anys hi ha un egipci que vol veure aquest sarcòfag —va dir Hamilton—, és que algú li haurà ensenyat què és. I aquesta persona haurà treballat probablement a partir dels vostres dibuixos i dels vostres aixecaments. No pas de la pedra.

—Això no és una resposta. És una justificació.

—Sí. Com ho són totes les respostes que ens donem sobre allò que fem aquí.

Durant una estona ningú no va menjar. Marcel omplia el got amb la precisió que posava en tot el que feia.

—Aquest sarcòfag —va dir Marcel sense alçar el cap— ja havia canviat de mans abans dels àrabs. Mai no havia rebut el cos de Nectanebo i havia anat a parar a Alexandria. En van fer una banyera. Els àrabs el van transformar en font. Nosaltres l'hem mesurat i dibuixat. Vosaltres l'exposareu. Cada època té la seva manera d'apropriar-se l'Egipte.

—I l'Egipte no hi té ni veu ni vot.

Geoffroy mirava el sostre.

—No ha estat l'Egipte qui ens ha convidat.

La conversa acabava de tocar una cosa que Hamilton no havia previst. Va pensar en les seves instruccions: confiscar les antiguitats, mantenir l'equitat. Les seves instruccions no parlaven dels egipcis. Ningú no havia pensat a incloure'ls-hi. No va respondre a Geoffroy. No era insolència. Era honestedat.

—Si l'Egipte es constituís un dia en nació —va prosseguir Fourier—, i reclamés els seus béns, què respondria el British Museum?

—No seré jo qui respongui. Serà algú altre, en altres circumstàncies. No puc comprometre el segle vinent.

Fourier va anotar aquella resposta. Era honesta. També era insuficient. Però era tot el que un home en la posició de Hamilton podia dir aquell vespre.

D'aquí a uns quants anys, en les seves notes per al prefaci de *la Description*, hi retrobaria aquesta frase. No l'hi posaria. Era massa personal, massa lligada a un vespre que no havia tingut cap testimoni oficial. Però pensaria en Hamilton en escriure el prefaci de *la Description*.

Hamilton es va alçar el primer. Va agrair el sopar. A la porta, es va aturar.

—Si un savi francès vol examinar el sarcòfag a Londres, facilitaré l'accés.

Jollois el va veure marxar. Fora, els soldats continuaven carregant. La nit alexandrina entrava per la finestra. Veus en àrab, un gos, l'olor del port.

—Ens ha donat la raó en tot el que li hem dit —va dir Marcel—. I s'ha endut el sarcòfag igualment.

L'endemà al matí, quan Jollois va travessar el pati, el sarcòfag de Nectanebo ja no hi era. En el seu lloc, una empremta rectangular a la sorra.

El 22 de setembre, de bon matí, un comerciant egipci es va presentar a les portes del magatzem i va demanar de parlar amb Hamilton.

Es deia Mahmoud al-Tawil. Tenia una botiga d'antiguitats al barri copte d'Alexandria, a dos carrers del port. L'acompanyava el seu fill de quinze anys, que faria d'intèrpret. Jollois, que passava pel pati en el moment en què arribaven, es va aturar.

Hamilton els va rebre a la sala que li servia de despatx. Una taula, quatre cadires, les piles d'actes que el secretari classificava des de feia dues setmanes. Mahmoud al-Tawil va posar sobre la taula un tros de paper plegat i va esperar que el fill hagués traduït.

Afirmava que diverses estatuetses que figuraven en el lot de les petites antiguitats britàniques li havien estat robades per soldats francesos el 1798. En reclamava la restitució.

—Diu que el seu pare havia adquirit aquestes peces del seu propi pare —va traduir el fill—. Eren a la família des de feia tres generacions. Uns soldats se les van endur de la botiga la primera setmana de l'ocupació. Té testimonis.

Hamilton va escoltar. Va mirar el paper plegat. Una llista de vuit objectes descrits en àrab, amb anotacions en piastres, els preus pagats pel pare en les adquisicions. Va demanar de veure els testimonis. El fill va sortir i va tornar amb dos homes del mateix barri, que van confirmar que Mahmoud al-Tawil posseïa efectivament aquells objectes abans de l'arribada dels francesos.

Jollois s'havia acostat a la porta. Va reconèixer la descripció d'una de les estatuetses: una figureta de bronze que representava Osiris dret, amb els braços encreuats, d'uns vint centímetres d'alçada. L'havia dibuixada. No a casa d'aquell home, sinó dins d'una caixa oberta al vivac, el 1798, els primers dies. No havia preguntat d'on venia.

—No us puc tornar aquests objectes —va dir Hamilton—. Formen part d'un decomís oficial validat per la capitulació. El

procediment de restitució individual en aquest context és legalment inextricable.

El fill va traduir. Mahmoud al-Tawil va escoltar sense canviar d'expressió. Va fer una pregunta breu.

—Demana qui posseeix ara aquests objectes. Els anglesos o els francesos?

—Els anglesos. Són a les caixes del decomís britànic.

Una altra pregunta breu.

—Demana, doncs, per què els anglesos no els poden retornar, si els tenen.

Hamilton es va prendre el temps de formular la resposta. No era mala fe. Era la veritat d'un sistema que no havia estat concebut per a aquesta mena de pregunta.

—Perquè aquests objectes formen ara part d'un decomís d'Estat, regulat per un tractat internacional. Els drets individuals, encara que siguin legítims, no es poden tractar en aquest marc. Seria obrir un procediment que no s'acaba mai.

El fill va traduir. Mahmoud al-Tawil va escoltar, va assentir una sola vegada i va dir alguna cosa.

—Diu que ho entén. I diu: anoteu el meu nom igualment.

Hamilton ho va anotar. Va inscriure el nom, l'adreça, la descripció dels vuit objectes, els noms dels dos testimonis. Va signar la pàgina i en va lliurar una còpia a Mahmoud al-Tawil.

El comerciant va agafar el paper, el va plegar amb cura i se'l va amagar dins la túnica. Va donar les gràcies sense calidesa i va sortir amb el fill. Al pati es va aturar un instant i va mirar les caixes amuntegades contra el mur. No va dir res. Va tornar cap a la ciutat.

Jollois es va quedar al marc de la porta. Pensava en la figureta de bronze d'Osiris. En la pàgina del seu quadern on l'havia dibuixada. La figureta partiria cap a Londres. El dibuix partiria cap a París. El nom de Mahmoud al-Tawil es quedaria en un

registre britànic que probablement ningú no tornaria a trobar mai. Tot allò quedava consignat. Res d'allò no seria retornat.

Hi havia víctimes concretes, propietaris desposseïts, reclamacions legítimes que ni França ni Anglaterra no eren en condicions de tractar equitativament.

El 22 de setembre al vespre, l'acta final va ser signada al pati del magatzem.

Havien parat una taula al pati, al mateix lloc que les setmanes anteriors, sota el mateix tendal de lona que el sol de setembre descolorava per la part baixa. El secretari d'Hamilton havia posat les dues còpies del document l'una al costat de l'altra, redactades en francès l'una, en anglès l'altra, cadascuna proveïda dels seus annexos numerats. Vint-i-dues pàgines per exemplar. El secretari havia alineat les plomes, els tinters, el segell de cera. Ho feia amb la cura meticulosa de la gent que sap que la seva feina serà arxivada.

Hamilton va arribar el primer, amb dos oficials com a testimonis. Fourier representava els francesos amb Jollois. Jomard també hi era, una mica apartat, sense cap paper oficial, però havia volgut veure-ho.

Hamilton va signar el primer. El protocol ho exigia. La part que havia imposat les seves condicions signava abans. Ho va fer sense vacil·lar, amb el gest d'algú que ja ha signat moltes coses en molts països.

Fourier va agafar la ploma. La va sostenir un instant sense escriure. No era una vacil·lació en sentit propi, la decisió estava presa feia temps, no hi havia alternativa. Era una altra cosa. El temps que triga la mà a acceptar el que l'esperit ja ha acceptat. Va signar. La tinta es va eixugar de pressa amb la calor del vespre.

Jollois va signar tot seguit. El secretari va segellar les dues còpies amb la cera de les dues parts, vermella per als britànics, blava per als francesos. Cada segell deixava una empremta neta en la cera tova. El so del segell sobre la cera era sord, definitiu.

Jomard va comptar maquinalement els annexos. Vint-i-dues pàgines, quaranta-quatre pàgines en total. En aquells fulls, la llista de les grans antiguitats confiscades pels britànics, la llista de les col·leccions científiques reconegudes als francesos, les clàusules d'accés mutu, les garanties de transport. Xifres, descripcions, categories. Res en aquelles pàgines no deia què pesava el sarcòfag de Nectanebo, ni quant de temps havia durat la jornada en què Jollois l'havia dibuixat.

Les dues còpies van ser lliurades a les parts. Hamilton va ficar la seva a l'alforja sense mirar-la més. Fourier va tenir la seva una estona entre les mans, com si en calculés el pes. El repartiment quedava consignat. Allò que era a Londres era a Londres. Allò que era a París era a París. Allò que encara era allà, en aquells carrerons i aquells mercats i aquells camps d'excavació, no pertanyia a ningú d'aquest costat de la taula.

Ningú no va dir res durant uns segons. Després un dels oficials britànics va tossir lleugerament i tothom es va moure alhora.

Hamilton va fer una última observació que Jollois va trobar justa en la seva formulació.

—Això que hem fet aquí serà jutjat de manera diferent per les generacions futures. No sé si aquest judici ens serà favorable. Però almenys hem intentat fer-ho amb una certa equitat.

Jollois no va respondre. Estava massa cansat per a la filosofia. Però va anotar la frase al seu quadern aquella mateixa nit, amb la data i el context. No figuraria en cap obra publicada.

IV - Els adéus

Un cop acabades totes les negociacions relatives al repartiment de les col·leccions, els savis francesos i els comissaris britànics van passar els últims dies de setembre embaland els objectes que s'havien de transportar cap a les seves respectives destinacions.

Pel cantó britànic, les grans antiguitats estaven inscrites al registre des del 4 de setembre. Els homes de Clarke ja només havien

d'encaixonar-les i verificar les corretges i els precintes. Al pati del magatzem, les caixes, la Pedra de Rosetta, els sarcòfags, les estàtues sobre els seus carros esperaven l'embarcament sense que ningú no les obrís més. Allò que s'havia decidit durant les negociacions estava decidit. No hi havia res a reobrir.

Jollois observava en silenci aquells preparatius amb sentiments barrejats d'amargor i de resignació. Sabia que aquells objectes partirien definitivament cap a Londres i que no els tornaria a veure mai a la vida. Però almenys havia salvat els seus dibuixos, que permetrien preservar visualment la memòria d'aquells monuments encara que els objectes físics estiguessin perduts per a França.

El 24 de setembre, Hamilton va venir a agrair a Jollois i a Fourier la seva cooperació relativa durant les negociacions.

Els savis francesos, per la seva banda, van embalar les col·leccions que havien aconseguit salvar.

Cada savi va elaborar un inventari detallat de tot el que s'enduia, llistant meticulosament cada objecte, cada manuscrit, cada dibuix.

El 25 de setembre va tenir lloc una inspecció preliminar sota la supervisió conjunta d'un oficial britànic i de Fourier. Cada caixa va ser oberta, el seu contingut verificat amb l'inventari i després tornada a tancar.

El 26 de setembre al vespre, tots els preparatius d'embalatge estaven enllestits. Els savis francesos estaven a punt per embarcar de retorn a França tan bon punt els vaixells britànics fossin disponibles.

En les darreres hores d'aquella jornada del 26 de setembre, Jollois va reunir els seus ajudants per fer una verificació final. Va fer desembalar i reexaminar cada tub metàl·lic que contenia dibuixos, va comprovar que els taps eren hermètics i que els tubs no presentaven cap esquerda. Va fer el mateix amb els feixos de papers, els cartrons de notes, les carpetes d'estampacions. Tot el que la Comissió portaria a França cabia en unes quantes caixes i

uns quants rotllos de coure. Era poc per a més de tres anys de treball. Era tot.

—No ens hem deixat res?

—Res d'essencial. Els instruments de mesura són a la caixa número tres. Els quaderns d'aixecament arquitectònic, a la caixa quatre. Els vostres dibuixos, als tubs de l'u al vint-i-tres. Les estampacions de Marcel, a les carpetes. Els diaris de l'Institut, a la caixa cinc.

Jollois va mirar els tubs metàl·lics. A l'interior, enrotllades i calçades amb paper de cotó, hi havia les làmines que representaven tot l'Egipte antic que l'exèrcit havia travessat, reduït a línies i a ratllats sobre paper gruixut. Aquell paper era ara més preciós que els monuments mateixos, perquè era reproducible a l'infinit mitjançant el gravat, transmissible a través del temps i de l'espai.

La nit del 26 al 27 de setembre, Jollois es va quedar assegut a la seva cambra, amb els tubs metàl·lics alineats contra la paret a l'esquerra, i va treballar en la posada a punt de l'índex dels seus dibuixos, una llista alfabètica i temàtica de tots els monuments documentats, classificats per indret, per època, per tipus arquitectònic.

Aquest índex, que va enllestir cap a les quatre de la matinada, seria la primera taula de continguts d'allò que esdevindria la *Description de l'Égypte*. Hi constaven dos mil vuitanta-set dibuixos que cobrien cent vuitanta-sis indrets diferents, de l'illa de Fil·le, al sud, fins a Alexandria, al nord. Per a cada dibuix, anotava si es tractava d'una vista general, d'un detall arquitectònic, d'una inscripció o d'una representació figurada.

A l'alba va tancar l'índex i el va col·locar dins el tub número u, amb els quaderns més preuats. Ja estava a punt. L'Egipte era dins els tubs. Podia marxar. Va apagar la llàntia.

El segell definitiu de les caixes es va estampar el 27 de setembre, a les deu del matí. Un oficial britànic, dos testimonis francesos,

un notari militar improvisat per a l'ocasió. La cerimònia era senzilla, però les seves implicacions eren enormes. Aquelles quaranta-dues caixes travessarien la Mediterrània i s'incorporarien a les col·leccions nacionals franceses. Era, després de tot el que havia passat, una victòria parcial però real.

Jomard va gravar mentalment l'escena, tot pensant que la descriuria en les seves memòries. Allò que l'impressionava no era l'espectacle en si mateix, sinó el que representava. La fi d'un període de la seva vida que no s'assemblaria a cap altre. Als vint-i-tres anys, ja havia viscut una cosa que la majoria dels homes no vivien mai.

Jollois, en canvi, no pensava en el futur. Pensava en les piràmides, en els colossos de Memnó, en els temples de Fil·le. En tot el que no havia tingut temps de dibuixar.

El 29 de setembre, els savis francesos van saber que els vaixells britànics destinats a transportar-los cap a França estarien a punt per embarcar els passatgers al cap de dos dies. Aquesta notícia va precipitar els darrers preparatius.

El 30 de setembre al matí, els savis francesos van rebre l'ordre oficial d'estar preparats per embarcar l'endemà als vaixells de transport britànics que els tornarien a França per Malta.

Abans de l'embarcament, Hamilton va fer als savis francesos una darrera visita. Portava els salconduits oficials que autoritzarien el transport de les seves caixes a través dels controls portuaris britànics. Aquell document, signat i segellat, era la garantia formal que ningú no provaria d'apoderar-se dels seus efectes a l'últim moment.

—Aquí teniu els vostres salconduits. Us desitjo un bon viatge de tornada.

Va lliurar a Jollois el feix de papers. Jollois el va agafar i després va respondre:

—I jo us desitjo que feu bon ús d'allò que us emporteu.

Hamilton va esbossar un somriure breu. Havia entès. En aquell context, fer bon ús de la Pedra de Rosetta, dels sarcòfags, de les mòmies reials volia dir estudiar-los seriosament, fer-los accessibles als savis, treure'n un coneixement que beneficiï tothom. Aquesta seria l'única justificació moralment acceptable del que havia fet allà.

—Farem tot el que puguem.

Això va ser tot. No es van tornar a veure mai més.

L'últim vespre, els savis es van trobar tots junts, sense Hamilton ni els oficials britànics. Van menjar poc i van parlar molta estona. Cadascú tenia les seves recances: els indrets no visitats, les inscripcions no copiades, els monuments que un any més hauria permès d'estudiar. Però cadascú sabia també que havien dut a terme una cosa que mai no s'havia fet i que no es tornaria a fer de la mateixa manera.

La nit del trenta de setembre al primer d'octubre, estirat sobre el seu jaç de palla al magatzem, Jollois escoltava el soroll del mar i els crits de les gavines. Va deixar que els tres anys transcorreguts li desfilassin mentalment. El desembarcament a Alexandria, la marxa pel desert, la primera visió de les piràmides, els temples de l'Alt Egipte, la revolta del Caire, la Pedra de Rosetta, la mort de Kléber, les negociacions esgotadores amb Hamilton. Tot allò li semblava pertànyer a una altra vida, viscuda per un home més jove i més ingenu que el que havia esdevingut.

Es va llevar a l'alba, va anar a comprovar per darrera vegada que els tubs estaven ben estibats i va sortir al moll. El mar era calmat sota un cel encara fosc. Quedaven algunes estrelles a ponent. Als vaixells fondejats a la rada, brillaven fanals. D'aquí a unes hores seria a bord. D'aquí a unes setmanes, a París.

El matí de l'1 d'octubre, els comiats van prendre formes diverses segons els temperaments. Jollois, que havia establert alguns vincles duradors amb erudits egipcis del Caire, va fer una darrera visita a un xeic d'Alexandria, format a Al-Azhar, amb qui havia

conversat sobre els monuments faraònics. El xeic, un vell lletraferit que llegia l'àrab, el persa i el turc però no el francès, s'havia mostrat d'una curiositat autèntica pels dibuixos que Jollois li havia ensenyat.

—Diu que els faraons eren gegants —va traduir l'intèrpret—. Gegants que construïen per a l'eternitat perquè creien que hi viurien.

—Potser no s'equivoca. Aquests monuments han sobreviscut a tots els imperis que han ocupat aquesta terra. Sobreviuran els nostres.

El xeic va dir una altra cosa. L'intèrpret va dubtar abans de traduir.

—Diu: heu mirat aquestes pedres com si tinguessin ànima. És bo. La diferència compta, encara que us n'aneu.

Jollois va anotar aquesta frase. Coincidia amb l'observació del wakil Abdallah. Començava a comprendre que aquella mirada atenta que havien posat sobre l'Egipte antic havia tingut, independentment de qualsevol consideració política i militar, un valor propi que els mateixos egipcis reconeixien.

L'embarcament es va fer a última hora del matí de l'1 d'octubre. Els vaixells britànics havien fondejat a uns quants centenars de metres del moll. Unes llanxes feien la llançadora entre el moll i els vaixells. Les caixes dels francesos van ser carregades primer, per acord amb Hamilton, que havia entès l'ansietat dels savis pel que feia a les seves col·leccions.

Els vaixells es deien HMS Peterel, HMS Alceste i HMS Unité. Aquest darrer era una fragata francesa passada sota bandera britànica, el nom de la qual els anglesos havien conservat.

—Compte —va dir Geoffroy a un mariner que alçava una de les seves caixes de pots tot agafant-la per un sol costat—. És fràgil.

El mariner la va girar en tots els sentits per calcular-ne l'equilibri i després la va deixar a la llanxa amb les altres. Geoffroy va estrènyer les dents.

El que el preocupava era l'espai a la bodega. Les bodegues de fragata eren fosques, humides, mal ventilades, exposades als cops del capcineig i de la mar de fons. Els pots d'alcohol eren el problema més seriós. Si una caixa es bolcava a la bodega durant una tempesta, si la fusta cedia sota el cop, els pots es trencaven, l'alcohol s'escampava i, si hi havia un fanal a prop, es corria el risc d'incendi a la bodega. Havia assenyalat aquest risc al capità britànic, que ho havia entès i havia autoritzat que les caixes més fràgils fossin col·locades en un espai accessible de la coberta inferior.

Jollois va pujar l'últim a la llanxa. Va mirar Alexandria una darrera vegada des del nivell de l'aigua. Les cases blanques de terrasses planes, els minarets esvelts, la ciutadella alçada sobre les ruïnes del far antic, i darrere de tot plegat el desert que començava, la vall del Nil que s'esvaïa cap al sud, els monuments innumbrables que l'exèrcit no havia abastat tots.

—Encara hi ha tant per veure —va murmurar.

—Sempre n'hi haurà —va afegir Jomard, que havia pujat a la mateixa llanxa—. És la natura d'Egipte. És inesgotable.

La llanxa es va allunyar del moll. Jollois no es va girar. Duia davant dels ulls la imatge d'Alexandria tal com era aquell matí, nítida i lluminosa en l'aire sec d'octubre.

Un cop instal·lat a bord, es va negar a deixar els tubs de coure a la bodega. Els va portar a la seva llitera, l'espai que li havien assignat a les dependències dels oficials subalterns, un cubicle de dos metres per un metre cinquanta, amb una llitera de lona i un ganxo al sostre. Va penjar les alforges al ganxo. Vint-i-tres tubs, una cinquantena de quilos. La llitera cedia lleugerament sota el pes addicional.

La primera nit gairebé no va dormir. Cada moviment del vaixell feia oscil·lar les alforges. Les mirava en la foscor i comptava les oscil·lacions.

Jomard va col·locar les seves caixes d'aixecaments cartogràfics d'acord amb el primer tinent, fixades als envans amb cordes, com el material d'artilleria. Mètode militar per protegir-les del capcineig.

—Heu transportat mai mapes preciosos? —li va preguntar el tinent.

—No. Però he vist com estibeu les peces de canó.

El tinent va assentir amb el cap. Era lògic.

A bord, els passatgers francesos, savis i soldats, es van trobar barrejats amb les tripulacions britàniques en un espai previst per a dos terços d'aquest nombre. Les faccions romanien separades: els francesos a proa i a babord, els britànics al centre i a estribord. Però pels passadissos estrets, les crugies, les escales, es creuaven vint vegades al dia sense adreçar-se la paraula.

El que els savis sentien era menys vergonya que absurditat. Remuntaven cap a França als vaixells d'aquells que acabaven de prendre'ls la Pedra de Rosetta i el sarcòfag de Nectanebo II. La mateixa flota que havia enfonsat la seva a Abukir. La història tenia una manera de tancar-se sobre si mateixa.

Jollois ho va escriure així a la seva carta del vespre. Una carta que no va acabar i que no va enviar mai:

«Tornem a França en els vaixells dels nostres vencedors, amb els seus salconduits a les butxaques i la Pedra de Rosetta a les seves bodegues. Hem pres Egipte als egipcis, ells ens l'han represa. Les pedres viatgen ara cap a Londres. Els nostres dibuixos viatgen cap a París dins de tubs de coure que guardo a la meva llitera. Penso que és una distinció que comptarà, a llarg termini.»

Jollois va arrugar la carta i la va llençar, sense les paraules per dir el que sentia. Provaria de trobar-ne d'altres a la Description.

V - La travessia

La Mediterrània d'octubre tenia els seus humors. Ja des del segon dia, es va llevar un vent del nord-est i el mar es va encrespar. El vaixell va començar a rodolar de debò. Diversos savis, poc avesats a la navegació, van passar els primers dies ajaguts a les seves cabines, tret de Jomard, que va baixar a la bodega a comprovar les seves caixes, i de Geoffroy Saint-Hilaire, que pujava a controlar-les cada dues hores.

Jollois es va quedar a coberta. Havia fet el viatge d'anada sense dificultat i, al llarg dels mesos egipcis, havia desenvolupat una relació serena amb el mar. Observava les onades, els núvols, la llum canviant, amb la mateixa mirada que posava sobre els monuments. Atent, disponible, sense judici. Un oficial britànic, un dels joves oficials britànics, es va acostar a parlar-li.

—Què emporteu exactament en aquests tubs?

—L'Egipte antic.

L'oficial el va mirar sense entendre.

—Dibuixos —va precisar Jollois—. Aixecaments de monuments. Còpies d'inscripcions. Tot el que he pogut documentar en més de tres anys. N'hi haurà per omplir volums sencers.

—Com una enciclopèdia?

—Amb imatges —va dir Jollois.

L'oficial va semblar satisfet i se'n va anar. Jollois es va quedar a coberta encara una hora, mirant el mar. En algun lloc darrere de l'horitzó, les piràmides continuaven allà. Impassibles. No esperaven res.

Al cinquè dia, el vent va minvar. El mar va recuperar el seu moviment regular. Els savis van reaparèixer a coberta, encara pàl·lids però drets. Cadascú va recuperar el seu lloc, els seus quaderns, els seus càlculs. El treball havia tornat a començar fins i tot abans que Malta fos a la vista.

Jomard treballava amb les seves notes de mesura, caçant les incoherències. Diverses es deixaven resoldre. Dues s'hi resistien.

—Mireu aquestes mesures —va dir, tot posant els quaderns sobre la barana—. La base de la piràmide de Khefren és lleugerament més llarga en l'eix est-oest que en l'eix nord-sud. No gaire. Vint centímetres sobre dos-cents quinze metres. Però es repeteix a les tres grans piràmides de Gizeh.

—Un error de les vostres mesures?

—Possible. Però improbable. He mesurat cada costat tres vegades.

—Doncs?

—Doncs que les seves mesures tenen en compte la curvatura de la terra. La pràctica pot precedir la teoria amb diversos segles d'antelació.

Jollois el va mirar una bona estona.

—Publiqueu-ho.

—Ara no. No és més que una hipòtesi. Vull verificar-ho amb Monge a París.

Monge havia marxat amb Bonaparte. Però les mesures viatjaven amb Jomard, dins el tub número quatre. Aquest resultat, publicat als volums de *la Description*, faria d'ell un dels fundadors de la geodèsia moderna. Aquell vespre, a coberta, Jomard era només un home de vint-i-tres anys que no aconseguia dormir.

El que Jomard no deia —el que no havia dit a ningú des de la partida d'Alexandria— era que la hipòtesi l'esglaiava tant com l'entusiasmava. Si els constructors de les piràmides havien conegut la curvatura de la terra, això volia dir que alguna cosa s'havia perdut. No pas oblidat —els coneixements s'obliden—, sinó perdut en el sentit fort: destruït, dispersat, fet inaccessible. Vint segles de conquestes, de saquejos, d'incendis. La biblioteca d'Alexandria. Els papirs que els soldats de Cèsar havien cremat

sense llegir. La llarga indiferència dels ocupants successius envers el que contenien els murs.

Va treure de l'abric el quadern número disset, el que havia reservat a les hipòtesis no verificades. Hi havia anotat, al llarg dels mesos, les observacions que es resistien a l'explicació immediata. L'orientació astronòmica dels temples. L'absència de qualsevol error en les proporcions del gran temple d'Amon a Karnak al llarg de cinc-cents metres. La disposició de les cambres i de les galeries interiors de les grans piràmides, els eixos de les quals li semblaven respondre a un càlcul que encara no havia reconstituït del tot.

Les piràmides no eren només tombes. Potser no eren tombes de cap mena, en el sentit en què s'entenia la paraula a França. Eren instruments. Màquines per mesurar el món, per fixar el cel en la pedra, per transmetre als qui vindrien després un saber que el papir no podia garantir. Perquè el papir crema. La pedra, menys. Va tancar el quadern. Era una hipòtesi massa àmplia per a una nota a peu de pàgina. Demanava deu anys de treball. Tenia vint-i-tres anys. Tenia temps.

S'havia fet de nit. Les estrelles sobre la Mediterrània eren menys lluminoses que damunt el desert. Va cercar Orió i el va trobar, baix sobre l'horitzó, amb les tres estrelles del cinturó lleugerament inclinades cap al sud. Es va quedar mirant-les fins que el fred el va obligar a entrar. Dins el tub número quatre, entre dos rotllos de paper oliat, havia lliscat un full petit plegat en quatre en què havia copiat, a Gizeh, les mesures exactes de les bases. Aquelles xifres no mentrien. Eren la seva àncora.

Sobre la coberta de popa, Fourier redactava. Feia diversos dies que buscava l'obertura de la introducció històrica de *la Description*. La frase que faria comprendre al lector per què Egipte importava més que qualsevol altra civilització antiga. El problema no era la matèria. El problema era el to. Si adoptava el del savi, perdria el lector cultivat que volia ser commogut. Si adoptava el de l'orador, traïria el rigor que l'Institut esperava d'ell.

Havia omplert i esquinçat onze primeres pàgines. En aquells onze intents hi havia el mateix error: començava per l'expedició. «El 19 de maig de 1798, l'exèrcit francès va salpar de Tolon.» O bé: «La Comissió de Ciències i Arts, composta per cent seixanta-set membres.» Fórmules correctes que deien a un lector que llegiria un informe. No era un informe.

El que cercava —i no trobava— era la paraula que faria comprendre al lector per què Egipte era diferent de tots els altres països. No pas més bell, no pas més antic en el sentit ordinari. Antic d'una altra manera. L'antiguitat com una propietat física de l'aire, de la pedra, del riu. Tenia tres mil anys d'història per fer cabre en un pròleg. I ningú encara no havia trobat la manera d'escriure tres mil anys.

—Per on començar? —va dir en veu alta, tant per a ell mateix com per a Jomard, que l'escoltava.

—Per allò que no canvia. El Nil. La crescuda anual. Les estacions. Tota la resta —els faraons, les dinasties, les conquestes— és efímera al costat d'això. Comenceu per la geografia. La resta seguirà.

Fourier va prendre nota. Va sentir que alguna cosa se li deslligava dins el pit. No la geografia en el sentit tècnic, no les latituds, els meridians. La geografia en el sentit de la forma del món tal com constreny els homes. El Nil que puja i baixa. La vall entre dos deserts. La civilització com a resposta a una limitació física. Allò, podia escriure-ho.

Va començar la dotzena pàgina. Aquesta vegada no la va esquinçar. Va escriure tres línies i les va rellegir. Se sostenien. La tercera afirmava que el Nil travessava els segles sense que els segles el travessessin. No era perfecte. Però era viu. Era un començament. Va continuar.

Geoffroy Saint-Hilaire, durant aquelles mateixes jornades, redactava les notes que esdevindrien els seus primers articles sobre la fauna nilòtica. Treballava a la seva cabina, envoltat de

pots estibats contra el balanceig. La flaire d'alcohol que preservava els animals flotava a l'espai estret.

—En què penseu, quan escriviu aquestes descripcions? —li va preguntar Jomard un vespre.

—Penso en els qui llegiran d'aquí a cinquanta anys. Vull que vegin el que jo he vist. Ni més ni menys. Només allò que és.

Aquesta era la seva divisa sense haver-la formulat: reproduir fidelment, transmetre sense trair, deixar a la posteritat una observació, no pas una interpretació.

El 10 d'octubre al matí, el vaixell va entrar al port de la Valletta. Els savis van baixar a terra i van passejar en petits grups pels carrers de la ciutat fortificada. Feia poc més d'un any que la guarnició francesa havia evacuat l'illa sota la pressió britànica, i l'Union Jack onejava ara sobre els baluards on Jollois havia vist hissat el tricolor en passar-hi el juny de 1798.

—Haviem pres aquesta illa en tres dies —va dir Fourier amb una ironia malenconiosa, tot contemplant les fortificacions de la Valletta—. L'hem perduda després de dos anys de setge. Així és la nostra història egípcia en resum: victòries esclatants, abandonaments silenciosos.

Jollois es va asseure davant la concatedral de Sant Joan i en va dibuixar ràpidament la façana austera. No per a *la Description*, que només tractava d'Egipte, sinó per a ell mateix, com un gest instintiu de la seva mà, que ja no sabia romandre ociosa davant un edifici notable. El dibuix va durar vint minuts. Quan va alçar els ulls, Jomard es trobava darrere seu.

—Encara dibuixeu —va dir Jomard amb un afecte tenyit d'admiració.

—Sempre dibuixaré. És la meua manera de veure el món.

Al vespre, els savis es van trobar a l'hostal per sopar. La conversa va versar naturalment sobre el que cadascú pensava fer en tornar a París. Geoffroy Saint-Hilaire volia tornar a ocupar el seu lloc al Museu d'Història Natural. Fourier pensava en la prefectura de

l'Isèra que Bonaparte li havia promès. Marcel va evocar amb nostàlgia l'Impremta Nacional.

—I vós, Jollois? —va preguntar Geoffroy Saint-Hilaire.

—Jo? Treballaré. Això és tot. Aquests dibuixos no es gravaran pas sols.

L'11 d'octubre a l'alba, el vaixell va llevar l'àncora i va reemprendre la ruta cap al nord-oest. La Mediterrània occidental, més fresca i més agitada que el mar oriental, els recordava, amb els seus colors verd grisenc, les costes provençals de la seva joventut.

Durant aquesta darrera part de la travessia —cinc dies des de Malta— els savis es trobaven cada dia a la gran cabina per debatre sobre *la Description*. Qui escriuria què. En quin ordre. Quants volums.

—Aquesta Description haurà de ser una enciclopèdia —va dir Fourier—. No pas unes quantes làmines amb notes explicatives, sinó tot el que hem vist, mesurat, observat. Els monuments, la geografia, la història natural, la societat contemporània. Vint volums com a mínim.

—Aquestes làmines seran perfectes o no seran —va dir Jollois—. Els millors gravadors de París, tot el temps que calgui. Un defecte, i es torna a començar.

Jomard volia un atlas geogràfic complet, els primers mapes exactes de tota la vall del Nil. Geoffroy reclamava un lloc d'honor per a la història natural. Marcel pensava en les estampacions de la Pedra de Rosetta.

Cadascú pensava en el que quedaria d'ell. Jomard, a proa del vaixell, va alçar els ulls dels seus quaderns. La costa encara era invisible. Va pensar en les mesures dels seus tubs: d'aquí a cent anys, algú les faria servir sense saber-ne el nom. Això li bastava.

El 16 d'octubre, en una tarda límpida de tardor, França va aparèixer per fi a l'horitzó: primer una línia fosca i baixa, després,

a mesura que s'acostaven, el perfil de caps i de turons. França. No van dir res. No hi havia res a dir.

El 17 d'octubre, a les sis del matí, el vaixell va entrar a les aigües costaneres de Provença. La llum de tardor sobre el mar era diferent de la de la Mediterrània oriental. Més pàl·lida, més difusa, amb una lleugeresa que contrastava amb la densitat lluminosa d'Egipte.

—Reconec aquesta llum —va dir Jollois a Jomard—. És la llum de França. No sabia que la llum tingués una pàtria.

La costa s'acostava. Ara es distingien els penya-segats calcaris, les cales, les primeres cases de pescadors.

—Tornem.

Aquesta paraula tan senzilla ho contenia tot: l'alleujament, el pesar, el cansament, la perspectiva de la feina que els esperava. Com si Egipte hagués estat un parèntesi i la vida veritable recomencés ara. Però els dos savis sabien que era al revés. La vida veritable havia estat allà, en aquells anys intensos. El que s'obria davant d'ells era el món ordinari.

VI - El retorn a França

El vaixell va atracar a Tolon el 18 d'octubre de 1801, tres anys i cinc mesos després de la sortida de l'esquadra francesa d'aquell mateix port el maig de 1798. Les circumstàncies del retorn contrastaven amb les de la partida. En lloc de la flota de tres-cents cinquanta vaixells que transportaven trenta-vuit mil soldats, uns quants vaixells britànics ramenaven les restes d'un exèrcit vençut.

Els savis van desembarcar a Tolon amb uns sentiments que cap d'ells no hauria sabut anomenar amb precisió. França havia canviat. Ells havien canviat més.

Jollois va baixar la passarel·la del vaixell britànic i va posar el peu al moll de Tolon. La pedra mullada, freda. La flaire de sal i de quitrà. Gavines que cridaven sobre el port.

Jollois es va aturar, deixant que els altres l'avancesin, sense dir res ni besar el terra. Va mirar el moll, els edificis, el turó per sobre de la ciutat, el cel gris d'octubre. L'aire era fred i humit. Un fred mediterrani d'octubre, diferent del fred sec d'Egipte. El va aspirar fins als pulmons i va esperar que el seu cos se'n recordés.

Les caixes —dibuixos de Jollois, col·leccions de Geoffroy Saint-Hilaire, estampacions de Marcel, instruments, manuscrits— van ser descarregades sota la seva vigilància.

Es van reunir en un hostal de Tolon.

—Per Egipte.

Fourier va alçar el got.

—Pels qui no n'han tornat.

Van beure en silenci. La vetllada va acabar aviat.

L'endemà al matí, les autoritats portuàries de Tolon van enviar un oficial per procedir a la descàrrega oficial de les caixes. L'oficial era jove i no sabia res de l'expedició d'Egipte, fora del que se n'havia dit a les gasetes parisenses. Va examinar els manifestos de transport amb una meticulositat administrativa, va comptar les caixes i va designar un magatzem segur proper al moll.

—Aquests objectes constitueixen el patrimoni científic de la República —li va dir Fourier amb una autoritat que no admetia contestació—. Seran encaminats a París sota escorta tan aviat com sigui possible. Vetlleu perquè els magatzems siguin eixuts i ben tancats amb clau.

L'oficial es va inclinar i ho va executar. Fourier havia retrobat instintivament el to del funcionari parisenc, l'aplom de qui parla en nom d'una institució. Tres anys d'Egipte no ho havien esborrat.

A la tarda, diversos dels savis es van trobar als despatxos de la prefectura marítima per redactar els seus primers informes oficials adreçats al ministeri de l'Interior. Aquests informes havien d'establir que la Comissió de Ciències i Arts havia complert la seva missió, que les seves col·leccions eren intactes pel que fa a la part salvada, que la feina de publicació podia començar. Fourier va redactar l'informe principal amb mà ferma, sense esmentar les pèrdues infligides pels britànics si no era en una nota factual a l'annex.

—Deixem la política als qui se'n serviran. El nostre paper és exposar el que hem fet i el que hem portat. La resta pertany als historiadors i als diplomàtics.

Jomard, rellegint l'informe per sobre de l'espatlla de Fourier, va assentir. Tenia vint-i-tres anys. Tota la seva vida s'obria davant seu, i aquesta vida ja estava marcada per una experiència que la majoria dels homes no tindrien mai. Això li bastaria. Aquest pensament el va reconfortar.

Les darreres hores a Tolon es van dedicar a formalitats administratives que contrastaven amb l'extraordinari d'allò que s'acabava de viure. Formularis, signatures, segells oficials. La burocràcia del Consolat absorbia l'expedició d'Egipte en els seus circuits ordinaris.

Jollois va remarcar, amb una ironia silenciosa, que el funcionari que registrava les caixes de la Comissió les tractava de la mateixa manera que hauria tractat un carregament de farina o de llana. El caràcter excepcional del contingut no apareixia enlloc. Quaranta-dues caixes. Això era tot el que la burocràcia veia.

—Així és com les civilitzacions preserven la seva memòria. En formularis administratius que ningú no llegeix.

Fourier va somriure. Era cert, i era també el principi sobre el qual descansava la seva esperança que la *Description de l'Égypte* sobreviuria als règims i a les guerres. Seria catalogada, inventariada, consultada per generacions de savis que no haurien

sentit parlar mai ni de Fourier ni de Denon, però que llegirien les seves paraules.

L'endemà al matí, van emprendre el camí de París.

El viatge va durar al voltant d'una setmana per la carretera principal, que travessava la vall del Roine i després continuava cap al nord a través de Borgonya. Els savis viatjaven en diligències públiques, amb el seu preuat equipatge seguint per separat en carros de transport segurs.

Durant aquest viatge, van tenir ocasió d'observar França i de constatar els importants canvis polítics que s'havien produït durant l'exili egipci. França havia canviat de règim.

A Avinyó, una multitud esperava davant la diligència. Hi havia gent que demanava notícies de fills, de germans, de marits de qui havien perdut la pista des de feia tres anys. Fourier va baixar i va respondre pacientment. No ho sabia de tots.

Aquesta escena el va marcar més que les piràmides. La gran aventura tenia per rerefons una realitat senzilla: gent que esperava. Hi havia una dona d'uns cinquanta anys que duia a la mà un retrat en miniatura. No havia demanat res. Només havia mirat els rostres dels soldats que baixaven. Fourier havia apartat la mirada. Alguns esperarien sempre.

El pas per Lió va ser ocasió d'una aturada de dos dies. Diversos savis tenien famílies o amics a la regió i en van aprofitar per a retrobaments improvisats. Fourier, la família del qual era a Auxerre, es va acostentar d'enviar des de Lió una carta que anunciava la seva propera arribada a París.

Jollois, per la seva banda, va aprofitar aquests dos dies lionesos per visitar un gravador cèlebre del qual havia vist la feina abans de l'expedició. Volia avaluar si aquest gravador podria associar-se a la producció de les làmines de *la Description*.

—Aquí teniu alguns exemples —va dir Jollois mentre desplegava uns quants dels seus quaderns damunt la taula del taller.

El gravador va examinar els dibuixos llargament. Els seus ulls de tècnic avaluaven les dificultats. Les línies jeroglífiques exigien una precisió extrema, els baixos relleus tenien matisos de profunditat difícils de rendre en gravat pla, les vistes de conjunt dels temples requerien un domini de la perspectiva que no tots els gravadors posseïen.

—És feina seriosa. Puc fer-la. Però necessitaré temps. Molt de temps.

Jollois va mirar les mans del gravador. Amples, fermes, amb les callositats als llocs precisos que només el burí produeix. Mans diferents de les seves. Les seves dibuixaven. Aquestes gravarien. Aquest pas d'un gest a l'altre era el que encara entenia malament. Caldria aprendre plegats.

—Tenim temps. El que no tenim és el dret d'enllestir-ho a corre-cuita.

Es van posar d'acord sobre unes condicions de principi. Jollois va anotar el nom al quadern. Aquell gravador lionès era exactament el que cercava.

Al vespre, en tornar a l'hostal, Jollois va trobar Fourier a la sala comuna.

—Bonaparte ens ha abandonat —va dir—. I ara farà servir la nostra feina per a la seva glòria.

Fourier va intentar moderar aquest judici sever.

—Sense ell, no hauríem estat allà. I té els mitjans per finançar *la Description*. Tinguem presents aquests dos fets.

A Lió, Jollois va comprar en una llibreria un exemplar de la seva pròpia correspondència amb l'Institut, publicada durant la seva absència. El llibreter no l'havia reconegut. Llegir les seves cartes d'Egipte des de França li feia una impressió estranya. Com si un altre home hagués viscut aquella experiència i en rendís comptes des de lluny. Reconeixia les paraules però no del tot la veu. La seva escriptura havia canviat. S'havia tornat més directa, menys preocupada pels efectes. Potser era una bona notícia.

—Ja no sóc el mateix home que va partir de Tolon el maig del noranta-vuit —va dir a Jomard pel camí.

—No. Ningú no ho és.

L'entrada a París per l'arrabal de Saint-Antoine es va fer al crepuscle. La ciutat era més gran en el seu record que no ho era en realitat. Havia idealitzat París durant els mesos d'Egipte, fins a convertir-lo en un símbol de tot el que no tenia. La realitat de la ciutat el colpia per la seva coherència prosaica. Els mateixos carrers, les mateixes olors, els mateixos sorolls de carros sobre el llambordat.

—París segueix sent París.

—Veni de lluny, senyor? —va preguntar el cotxer.

—D'Egipte.

—Ah —va dir el cotxer—. Diuen que és bonic.

—És més que bonic. Però cal tornar per saber què val.

L'arribada a París el 28 d'octubre va ser més discreta del que alguns haurien volgut. Cap desfilada, cap recepció oficial, cap discurs. L'exèrcit d'Orient havia tornat vençut, i el govern consolar no tenia cap motiu per celebrar una capitulació. Bonaparte ja havia reconstruït la seva llegenda sense Egipte. La campanya s'havia convertit, en els discursos oficials, en un parèntesi generós, un acte d'interès científic que havia hagut de cedir davant les circumstàncies, i no pas una derrota militar pura i simple.

Jollois va deixar que els seus companys s'escampessin i va tornar sol a casa seva, al carrer Saint-Dominique. L'apartament estava tancat. La seva família, avisada per carta des de Tolon, havia fet obrir de nou els porticons. Va entrar, va deixar l'abric, es va asseure a la butaca on solia llegir. Hi havia foc a la xemeneia. La calor sobre el rostre era suau, estable, una calor de llenya cremada que no tenia res a veure amb la d'Egipte.

Tot era al mateix lloc. La biblioteca, els quadres, l'escriptori. Tres anys d'Egipte i París no s'havia mogut.

Va agafar un quadern en blanc de l'estant, el primer que va trobar, i va escriure al capdamunt de la primera pàgina: «Octubre de 1801 — Comencen els treballs». Després va tancar el quadern i se'n va anar a dormir.

Les retrobades familiars van tenir lloc els dies següents, a mesura que les notícies s'escampaven entre els seus. Els pares, els amics, els antics col·legues. Tothom volia relats, descripcions, anècdotes. Eren realment les piràmides tan grans com pretenien els viatgers? Era suportable la calor? Havien passat realment tanta por com deixaven entendre les cartes?

Jollois responia pacientment, calibrant els seus relats segons els interlocutors. Amb els pares evitava els detalls dels combats i de les malalties. Amb els amics savis entrava en el detall dels monuments. Amb el gran públic mantenia el registre de la sorpresa i del meravellós. Aquesta aptitud per modular el relat segons l'auditori, la reconeixia en si mateix com un art que no hauria cregut posseir. Li seria útil per a *la Description*.

—Encara més. Els rumors sempre queden per sota de la realitat en allò que no es pot imaginar.

Aquesta fórmula li va valer algunes mirades incrèdules i algunes invitacions a sopar de parisencs curiosos d'escoltar les seves aventures. Les va acceptar, va explicar, però sempre amb el sentiment que les paraules traïen l'experiència. Egipte no s'explicava. S'havia viscut. I ara vivia dins els tubs de coure empilats al seu apartament, esperant que la traduïssin en làmines gravades.

Aquella nit es va adormir amb aquest pensament. L'obra veritable encara no havia començat. Començava l'endemà, i duraria vint anys. Era la mesura exacta del que havien emprès. I vint anys li semblaven, en aquell instant, alhora perfectament raonables i perfectament vertiginosos.

Al desembre, passada l'efervescència inicial de les retrobades, els savis van començar a organitzar-se concretament.

El 10 de desembre, Fourier va ser rebut en audiència per Bonaparte al palau de les Tuileries. Els corredors eren amplis i freds, la calor de les xemeneies no arribava fins a les antesales. Bonaparte l'esperava al seu despatx, dret, com sempre. Fourier va presentar el projecte de publicació. Bonaparte, que comprenia l'interès polític de glorificar la seva expedició egípcia malgrat el fracàs militar, va acollir favorablement aquesta proposta.

—Publiqueu això —va dir Bonaparte—. En faig un projecte d'Estat.

Bonaparte va decretar oficialment que l'Estat francès finançaria íntegrament la preparació i la impressió de la *Description de l'Égypte* i que aquesta publicació seria considerada un projecte nacional prioritari. Va nomenar una comissió editorial composta per Fourier com a editor en cap, Denon com a director artístic responsable de les làmines, i diversos altres savis com a editors sectorials responsables de les diferents parts temàtiques.

Es van proporcionar despatxos als savis en un edifici governamental de París on podrien treballar cada dia. Es van assignar pressupostos substancials per emprar gravadors professionals, dibuixants auxiliars, secretaris copistes.

Denon va dedicar tot el desembre a organitzar els seus milers de dibuixos per començar la feina de transformació dels seus esbossos ràpids en làmines gravades elaborades. Va classificar els dibuixos per monuments i per tipus. Vistes de conjunt, detalls arquitectònics, baixos relleus, inscripcions jeroglífiques, plantes, seccions verticals.

—Aquesta feina d'organització preliminar és indispensable —explicava als seus ajudants— abans de poder començar la feina de gravat pròpiament dita. Sense una organització sistemàtica rigorosa, perdríem setmanes cercant debades els dibuixos que

necessariem. Amb aquesta organització metòdica per llocs i per tipus, podrem treballar eficaçment.

Va començar a seleccionar els millors gravadors sobre coure de París per confiar-los la feina delicada de reproduir els seus dibuixos. Es va reunir amb cada possible gravador, va examinar mostres de la seva feina anterior, va discutir llargament els estàndards de qualitat que exigiria.

Els primers contactes amb els gravadors van revelar una dificultat imprevista. Aquests tècnics magníficament formats sabien reproduir un original en qualsevol estil convencional. Però els dibuixos de Denon no eren en cap estil convencional. Tenien una llibertat de traç, una urgència, una imprecisió productiva que el gravat acadèmic no sabia transcriure.

—Haureu de formar l'ull. Aquestes convencions no són torpeses. Obeeixen una lògica que heu d'entendre abans de reproduir-la. Un gravador que no entén per què un rostre egipci es dibuixa així corregirà cometent errors greus.

Aquesta feina seria més llarga del que havia previst. Però era clar que Denon no transigiria, i que *la Description* seria l'empresa més gran en què hauria participat mai.

Fourier, per la seva banda, avançava en la redacció del prefaci històric. Havia adoptat un to de deliberació erudita que convenia a l'envergadura del projecte. Cada frase estava sospesada. No volia que *la Description* fos un simple catàleg il·lustrat. Volia que fos un acte de pensament, un monument intel·lectual comparable a l'*Encyclopédie*, un text que diria a la posteritat el que França havia entès d'Egipte, i potser el que Egipte deia de França.

El desembre de 1801 s'acabava enmig d'aquesta feina concentrada, en aquests despatxos i tallers on la gran obra prenia forma. Cap dels savis no podia saber aleshores que encara caldrien anys per portar-la a terme, que els vint-i-tres volums *in-folio* de *la Description de l'Égypte* no serien complets fins al 1829. Gairebé trenta anys de feina per donar compte de tres anys

d'expedició. Aquesta desproporció era potser la mesura exacta del que havien vist.

La reunió del 19 de desembre a l'Institut de França va ser la primera reunió oficial de la Comissió de Ciències i Arts des del seu retorn. Fourier n'havia organitzat la convocatòria amb cura, enviant cartes personals a cada membre encara viu —una trentena havien mort a Egipte— per convidar-los a trobar-se a la gran sala de l'Institut.

Eren una seixantena, vinguts de tota França. Alguns no s'havien vist des d'Alexandria, des dels dies de la capitulació i de l'embarcament. Es van retrobar amb l'emoció discreta de supervivents que han compartit una experiència que ningú més no pot comprendre del tot.

Fourier va presidir la reunió amb la solemnitat que es mereixia, recordant els treballs duts a terme, les dificultats superades, les pèrdues patides, evocant els noms dels col·legues morts, i presentant després el pla de publicació de *la Description*, el finançament obtingut del govern consolar, el calendari previst.

—Aquesta feina requerirà temps. Potser deu anys. Potser més. Se us demanarà a cadascun de vosaltres que contribuïu a la redacció de la vostra part. Allò que vam començar a Egipte, ho acabarem aquí, a París, als nostres despatxos i a les nostres biblioteques. L'aventura era allà. L'obra serà aquí.

Denon, assegut entre els assistents, va escoltar pensant en els seus quaderns al seu apartament, en tots aquells dibuixos que esperaven ser gravats. La feina que havia fet a Egipte només era la meitat de la feina. L'altra meitat començava.

L'última setmana de desembre es va dedicar a la redacció del primer informe oficial de la Comissió de Ciències i Arts al ministre de l'Interior. Aquest informe, de noranta-dues pàgines, presentava un inventari del que la Comissió havia dut a terme, del que havia portat, i del que es proposava de publicar.

Fourier en va redactar l'essencial, Denon la part artística, Geoffroy Saint-Hilaire la part naturalista. Marcel la que tractava de les llengües i els manuscrits. El document, sobri i precís, va impressionar el ministre, que el va transmetre a Bonaparte amb una nota favorable.

Bonaparte, que havia seguit el progrés de les col·leccions des del seu retorn a França dos anys abans, va convocar Fourier per a una reunió de treball. Volia que la *Description de l'Égypte* fos no solament un monument científic sinó també un monument polític que glorifiqués la seva campanya oriental. Els dos objectius no eren incompatibles, però la seva coexistència obligava els savis a moure's amb cautela.

—Servirem la ciència —va dir Fourier a Denon després de la reunió amb Bonaparte—. I deixarem que Bonaparte cregui que servim la seva glòria. Així és com sempre s'han finançat les grans obres científiques.

Denon va somriure. Aquesta formulació era potser la més justa que havia sentit per descriure la seva situació des del començament de l'expedició.

Bonaparte va rebre l'informe de la Comissió amb un interès que no era fingit. Tenia una curiositat intel·lectual real per certs aspectes de l'expedició, les piràmides, la Pedra de Rosetta, els temples colossals de Tebes. Llegiria amb passió, un any més tard, el Voyage de Denon i en parlaria als seus amics.

—El vostre Denon escriu bé —va dir Monge—. És rar entre els savis. Les seves cartes sobre les piràmides són les millors descripcions que hagi llegit.

—Veu el que descriu —va dir Bonaparte—. És un artista tant com un savi.

Bonaparte va assentir. Unes setmanes més tard, va fer saber a Denon que tenia una idea per a ell, sense entrar en detalls.

Per als savis que continuaven treballant en *la Description*, la idea que Denon pogués obtenir un càrrec d'alt nivell era una bona

notícia. Aquesta perspectiva els garantia un interlocutor d'alt rang, comprensiu i informat dins el govern.

El finançament que Bonaparte concedia era generós però no il·limitat. Els savis van haver d'afrontar ben aviat la realitat econòmica d'una publicació monumental. Els gravadors costaven cars, la impressió de làmines de gran format encara més, el paper de qualitat era car.

Fourier va elaborar un pla de finançament mixt que combinava els crèdits governamentals amb subscripcions de biblioteques, d'acadèmies i de particulars rics. Aquesta fórmula, que permetia controlar els costos alhora que ampliava la difusió, prefigurava els models de finançament de les grans publicacions científiques del segle XIX.

Denon, per la seva banda, va negociar amb un editor parisenc la publicació del seu *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* com a volum autònom, anterior a *la Description* col·lectiva. Aquesta publicació ràpida, ja el 1802, permetria mantenir l'interès del públic per l'Egipte antic i crear un context favorable a la recepció de *la Description* quan aparegués.

—Publiquem en dos temps. El meu Voyage primer, per al gran públic i per mantenir l'embranchida. *La Description* després, per als savis i per a l'eternitat.

El nomenament de Denon com a director general dels museus nacionals, dictat per decret consolar el novembre de 1802, va ser una sorpresa per a ell tant com per als seus col·legues de la Comissió. Bonaparte ho havia decidit després d'haver llegit el *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* i després de diverses converses amb Denon sobre l'art i les col·leccions.

Aquest càrrec, que no havia sol·licitat i que Bonaparte li havia reservat des de la seva conversa del desembre de 1801, col·locaria Denon al cor d'una contradicció. Com a director dels museus, supervisaria les adquisicions d'obres d'art procedents dels països conquerits per l'Imperi napoleònic. Esdevindria l'engranatge

central d'una política d'espoliació sistemàtica de la qual havia estat, a Egipte, el testimoni crític i impotent.

Va acceptar, tanmateix. Pensava que des d'aquella posició podria influir en la manera com es constituïen i es presentaven les col·leccions, insistir en la dimensió científica més que no pas en la triomfal. Seria una altra batalla, lliurada amb altres eines.

Aquesta tensió fonamental entre el seu paper futur i la seva experiència passada no se li va escapar. La va anotar al seu diari amb la precisió freda que reservava a les observacions difícils de suportar. Després va passar a una altra cosa. Hi havia massa feina per encantar-se amb les paradoxes de la seva situació.

Els vint anys següents serien els més productius de la seva vida professional, tot i que diferents per naturalesa dels que acabava de viure. Més sedentaris, més administratius, més institucionals. Però també, a la seva manera, igualment exigents. Publicar *la Description de l'Égypte* exigiria una resistència i una disciplina comparables a les de la mateixa expedició. Denon ho sabia. Vint anys de feina al davant. Va sortir al carrer i va caminar.

VII - El treball comença

Jomard vivia al carrer de la Croix-Faubin des del seu retorn. Una cambra freda a l'hivern, orientada al nord, però amb una gran taula on havia estès els seus fulls de mesures.

Feia un any que havia tornat. Durant un any havia transcrit, comparat, corregit. Els seus aixecaments topogràfics s'estenien ara sobre dos-cents fulls de paper mil·limetrat, del Delta fins a les cataractes d'Assuan. El mapa d'Egipte més precís que s'hagués dibuixat mai.

Calculava l'alçada de la Gran Piràmide: cent quaranta-sis metres i mig, és a dir, uns dos-cents vuitanta colzes reials egipcis. Els constructors havien utilitzat una unitat de mesura precisa, i aquesta unitat ara es podia recuperar. Publicava el valor a les

seves notes: 0,5236 metres. Els egipcians l'utilitzarien durant cent cinquanta anys.

També pensava en el canal de Suez. Bonaparte l'havia considerat. Lepère, l'enginyer en cap, havia comès un error monumental. Havia conclòs que la mar Roja era gairebé deu metres més alta que la Mediterrània, cosa que feia impossible el canal sense rescloses.

Jomard ja dubtava d'aquestes xifres, sense poder demostrar-ho. L'informe de Lepère apareixeria el 1803.

Aquest error costaria gairebé mig segle, fins que Bourdaloue, el 1847, refes les mesures i demostrés que els dos mars eren gairebé al mateix nivell, i que Ferdinand de Lesseps excavés el canal en deu anys.

Jomard, a la seva cambra freda, contemplava el seu mapa del Nil. Cada meandre aixecat amb la brúixola i el teodolit. Cada poble. Cada temple. La vall del Nil s'estirava sobre deu fulls de nord a sud, amb una precisió que permetria a un enginyer preveure on aniria l'aigua si es construïa una presa.

Un segle més tard, els enginyers britànics que construirien la primera presa d'Assuan consultarien encara els aixecaments de Jomard.

Aquell vespre va consignar al seu diari: «Tota aquesta feina perquè els enginyers del segle vinent puguin gestionar l'aigua d'un poble que nosaltres no hem sabut governar».

Va apagar l'espelma. Encara tenia cent deu fulls per transcriure abans que la Comissió pogués començar a imprimir el primer volum de la *Description*.

Octubre va portar les primeres resistències autèntiques de la feina. La més profunda no era tècnica. Era el problema dels jeroglífics. Denon se n'adonava cada vespre rellegant les notes de la jornada. Havia dibuixat centenars de columnes d'inscripcions a Karnak, a Luxor, a la Vall dels Reis. Les havia copiades amb una precisió

de gravador, signe rere signe, sense entendre'n ni un. *La Description* publicaria aquestes columnes. Milers de lectors les mirarien. Ningú no sabia què deien.

Era una llacuna fonamental, i no hi havia cap remei disponible.

Marcel ho havia formulat clarament en una reunió d'octubre.

—Hem d'adoptar un estil estrictament descriptiu. El que veiem, no el que significa.

La Description de l'Égypte era al començament una idea de Fourier. No del tot. Bonaparte havia ordenat publicar, Jomard havia organitzat, Denon havia proporcionat les imatges. Però havia estat Fourier qui havia entès primer què havia de ser aquest llibre. Un monument. Una enciclopèdia d'una civilització sencera, tal com s'havia trobat.

En redactaria el prefaci històric des del seu apartament parisenc durant dos anys. Cent seixanta pàgines denses, síntesi de tot el que se sabia d'Egipte des dels grecs.

El volum de les imatges era vertiginós. Denon tenia els seus quaderns, Jollois i Devilliers els seus, dos-cents trenta-set en total. Jomard tenia dos-cents fulls d'aixecaments. Geoffroy tenia centenars de làmines de zoologia i de botànica. Els enginyers tenien plànols arquitectònics de cada monument visitat. En total, vuit-centes noranta-quatre làmines, una seixantena de les quals en color. Uns quatre-cents gravadors, al llarg de vint anys. Desenes de dibuixants, molts dels quals havien participat en l'expedició.

Làmines tan grans que cap premsa parisenca no les podia imprimir. Conté —el mateix Conté que havia fabricat llapis a Egipte— havia concebut abans de la seva mort el 1805 un dispositiu especial per als formats més exigents, que els seus successors van posar en pràctica. Es van construir premses noves. Algunes làmines cobrien gairebé un metre quadrat. Van caldre fulls de paper fabricats expressament, amb la filigrana *Égypte*

ancienne et moderne. Algunes làmines van exigir dos anys de feina a elles soles.

El primer volum va aparèixer el 1809. L'últim el 1829. Vint-i-tres volums, tirats en mil exemplars sobre paper vergé amb filigrana. L'edició comercial *Panckoucke* apareixeria a partir de 1821 en trenta-set volums.

Fourier veuria aparèixer els primers volums, després l'obra acabada. Moriria el 1830.

La *Description de l'Égypte* va crear l'egiptologia com a disciplina. Va documentar monuments ara destruïts, colors ara esvaïts, llocs ara saquejats. Va permetre a un savi francès elaborar el seu mètode de desxiframent. El que França va conservar veritablement d'Egipte eren cent seixanta-set cervells i les vuit-centes noranta-quatre làmines que havien produït. El que havia robat —i la paraula era exacta, fos quina fos la justificació— era a Londres. Les estàtues eren a Londres. El saber era a París.

Va ser l'únic consol disponible. Era real.

Les altres dificultats —coherència entre làmines de diferents artistes, normalització dels noms dels monuments— van ser resoltes mitjançant procediments de treball que Fourier va posar a punt amb el seu mètode habitual: clar, pràctic, immediatament aplicable. Es va verificar cada làmina amb els aixecaments dimensionals. Es van adoptar els noms àrabs moderns com a noms oficials, amb els noms grecs antics entre parèntesis.

Jomard va proposar la regla dels noms. Fourier la va aplicar.

Al novembre, Denon va començar la redacció de les fitxes. Cada làmina havia d'anar acompanyada d'un text: localització, dimensions, estat de conservació, atribució dinàstica probable.

Denon va redactar les fitxes dels principals temples que havia explorat. El seu estil literari, influït per la naixent prosa romàntica de principis del segle XIX, combinava la precisió descriptiva científica amb passatges evocadors que transmetien l'emoció

estètica i espiritual sentida en contemplar aquests monuments majestuosos.

La seva fitxa de Karnak començava per les dimensions. Un recinte de cinc-cents quaranta metres per cinc-cents cinquanta, trenta hectàrees, cent trenta-quatre columnes a la sala hipòstila, dotze columnes centrals de vint-i-un metres d'alçada. Després una frase: «L'efecte produït per aquest bosc de columnes és el d'un espai on la grandesa humana i la grandesa divina es confonen».

Fourier va ratllar la frase. Denon la va reintegrar.

Fourier rellegia les fitxes i en ratllava els passatges lírics. Denon els reintegrava. Fourier els tornava a ratllar.

—Fem ciència, no literatura —va dir Fourier.

—La ciència de què? —va respondre Denon—. Aquests monuments van ser construïts per produir un efecte en qui els mira. Si no transmetem aquest efecte, catalogarem pedres.

Cap dels dos no va cedir. Van deixar que els dos tons coexistissin. *La Description* seria les dues coses alhora. Potser per això duraria.

Fourier vivia al carrer dels Fossés-Saint-Victor, a vint minuts a peu de l'hotel de Beauvais.

Pensava en Bonaparte. No en la seva vanitat ni en la seva ambició, a les quals feia temps que havia renunciat a oposar-se, sinó en una cosa més senzilla: aquell home havia llançat una expedició que havia canviat la manera com Europa mirava Egipte, que havia canviat la manera com el mateix Fourier mirava la història, i probablement no en sabia gaire res. Per a Bonaparte, Egipte havia estat un error militar reparat per un cop d'estat reeixit. Per a Fourier, seguiria sent tota la vida el període més dens que havia conegut.

Era la diferència entre els qui fan la història i els qui la comprenen. Poques vegades les mateixes persones.

Es va aturar a la cantonada del carrer Saint-Jacques. Un jove venia diaris enmig del fred. Se'n va comprar un sense llegir-lo, i va continuar.

Jomard, a la seva cambra del carrer de la Croix-Faubin, encara treballava. Havia llogat una cambra massa petita on havia instal·lat els seus quaderns i els seus instruments damunt d'una taula coberta de paper de calc. Aquella nit posava a punt el sistema de projecció cartogràfica que faria servir per a l'atles de *la Description*. La vall del Nil s'estenia sobre vuit graus de latitud però mai no passava de vint quilòmetres d'ample. Li calia una projecció que conservés les proporcions d'aquesta estreta banda fèrtil sense deformar massa les distàncies.

Va traçar el primer meridià. Després els paral·lels. Després la desembocadura del Nil al nord, a Rosetta. Després el curs del riu cap al sud amb els seus meandres que coneixia de memòria per haver-los mesurat durant divuit mesos.

El mapa prenia forma, un traç cada vegada.

Era mitjanit quan Jomard va deixar la ploma. Va apagar la llàntia en comptes de deixar-la morir —un costum d'Egipte, on l'oli era car— i es va quedar una estona a les fosques. Vint-i-cinc anys. Havia vist les piràmides, els temples de Tebes, el desert, una batalla, una capitulació, havia mesurat coses que ningú no havia mesurat abans que ell.

I ara feia un mapa en una cambra freda.

No era pas menys bo. La veritable ciència es feia de nit, amb paciència. Va pensar en Abdallah, el *wakil* del canal, que li havia dit que l'aprenentatge no acabava mai perquè el canal tampoc no acabava mai de canviar. Ara entenia què volia dir allò. Egipte havia estat la collita. Això era el gra que es batia, que es guardava als graners perquè passés l'hivern.

Geoffroy Saint-Hilaire, al carrer de Seine, escrivia a Cuvier. Eren rivals i ho sabien. Però la carta que redactava no era de rivalitat, era una carta de veritat.

Li descrivia els ibis momificats de Saqqara, els cocodrils del Nil, els gats de Bubastis. I li descrivia una cosa que encara no havia dit a ningú. La convicció que li havia vingut durant els mesos egipcis que les espècies no són fixes, que canvien amb el seu medi. Cuvier el combatria. Es disputarien durant trenta anys davant l'Acadèmia. Aquesta querella seria una de les més importants de la història natural europea. Havia començat aquí, en una cambra de París, el desembre de 1802, amb una carta a un home que estimava i combatia alhora.

Va tancar la carta i la va segellar. La vetllada va acabar. L'endemà al matí, la va enviar per correu.

Egipte continuava actuant, a distància, en les ments dels qui l'havien travessat. No era nostàlgia. Era una cosa més tossuda i més útil. Una manera diferent de veure les coses, que no es dissiparia.

Al desembre, el ministeri de Finances va notificar a Fourier que les despeses superaven les previsions. Els gravadors absorbien el quaranta per cent del pressupost. El paper de qualitat, el vint. Reduir sense sacrificar la qualitat, impossible. Fourier ho va dir al ministre. El ministre va dir que ho miraria.

Ho va mirar. Els fons es van mantenir. *La Description* va continuar. Jomard, a la seva cambra, havia tret aquell vespre les seves notes del Fayum. Aixecaments de regadiu que encara no havia transcrit per a *la Description*. Canals, cabals, rotacions de les sàquies. Hi havia passat dues setmanes mesurant coses que els fel·làs sabien sense haver-les escrit mai. Un sistema hidràulic tan vell com els faraons, sencer dins els caps dels homes que el practicaven des de la infantesa. L'havia anotat, convertit en minuts i en cabals, ordenat perquè els enginyers del segle següent el poguessin llegir. Potser era l'única manera de salvar-lo.

Va deixar el quadern. Fora, París estava en silenci. En algun lloc, els mateixos estels que els del Fayum. Els mateixos bous, probablement, girant dins els seus cercles.

A finals de desembre, hi havia vint volums en preparació simultània. La direcció estava traçada, els equips al seu lloc.

El vespre del 31 de desembre de 1802, Denon va deixar el llapis i va mirar els tubs de coure alineats contra la paret del seu despatx. Quatre tubs de coure, numerats amb pintura negra. Al tub número u, els seus quaderns més antics, Alexandria, la marxa pel desert, les primeres vistes de les piràmides. Al número tres, els aixecaments de Tebes i de la Vall dels Reis. Al número quatre, els últims dibuixos, fets al Caire la vigília de la partida. Es va alçar, va agafar el tub número u, en va desenroscar el tap. Va treure el primer quadern. Es va obrir per un esbós ràpid. El pont de la Juno, amb les veles i la flota al fons, dibuixat durant la travessia de maig de 1798. Quatre anys enrere. Un altre home, gairebé. Va tancar el quadern, va cargolar el tap. Va tornar a posar el tub contra la paret.

Fora, París acabava l'any enmig del soroll ordinari d'una gran ciutat. Els carrillons, les veus, les rodes dels carruatges sobre el llambordat mullat. D'aquí a unes hores, 1802 esdevindria 1803. *La Description* tindria un any. En caldrien encara vint-i-sis.

Va deixar morir la flama i va sortir al carrer. Va caminar una estona sense rumb precís, enmig del fred sec de la nit parisenca. A la cantonada del carrer de Grenelle, es va aturar i va alçar els ulls. El cel estava serè. Orió era allà, damunt les teulades, exactament on l'havia vist damunt les piràmides l'hivern de 1798.

Els mateixos estels. La mateixa nit. Un altre país, una altra vida.

Va tornar a casa, es va asseure a la taula, va obrir un quadern en blanc. Al capdamunt de la primera pàgina va escriure la data. Després, a sota: «Temple de Karnak, sala hipòstila. Columnes centrals: 21 metres. Diàmetre: 3 metres 50. Capitells papiriformes».

Va començar a redactar la fitxa.

Bonaparte, per la seva banda, no havia esperat. Primer cònsol des del brumari de l'any VIII, cònsol vitalici el 1802, emperador dels francesos el 1804. L'home que havia dit als savis del Caire que la seva feina duraria més que ell estava construint una cosa més ambiciosa i més fràgil: un règim. La *Description de l'Égypte* apareixeria sota l'Imperi. Denon en dirigiria els museus. El que l'expedició havia estat en la realitat —precària, incompleta, costosa— es convertia, en el relat oficial, en una fundació de la glòria nacional. Així és com les coses acabaven per mantenir-se. Denon encara no havia acabat. Les campanyes tornarien a començar. Alemanya, Àustria, Prússia. I amb les campanyes, les col·leccions.

Fi del tom II